

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASI:
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Bahtiyar HÜSEYNLİ

**Danışman
Prof. Dr. Canan BALKIR**

İZMİR-2012

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2008801311

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Bahtiyar HÜSEYNLİ
Tez Başlığı : Avrupa Birliği Komşuluk Politikası: Azerbaycan Örneği

Savunma Tarihi : 23.05.2012
Danışmanı : Prof.Dr.Canar BALKIR

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>
Prof.Dr.Canar BALKIR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Prof.Dr.Emine Sedef AKGÜNGÖR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Yrd.Doç.Dr.Esin ÇAMLİBEL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

imza

Canan Balle
.....
Emine Sedef
.....
Esin Çamlıbel
.....

Oybirliği ☒
Oy Çokluğu ()

Bahtiyar HÜSEYNLİ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Avrupa Birliği Komşuluk Politikası: Azerbaycan Örneği" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Avrupa Birliği Komşuluk Politikası: Azerbaycan Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2012

Bahtiyar HÜSEYNLİ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Avrupa Birliği Komşuluk Politikası: Azerbaycan Örneği
Bahtiyar HÜSEYNLİ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Avrupa Birliği Programı

Beşinci genişleme dalgası, AB'nin sınırları konusunda önemli bir ikilem yaratmıştır. Bu ikilemin bir yanında genişlemenin AB'nin işleyişine zarar vermesi endişesi, diğer yanında ise genişlemenin durması halinde çevre ülkelerde reform sürecinin zayıflaması ve bölgedeki istikrarsızlığın artması endişesi bulunmaktadır. Bu ikileme yanıt olarak Avrupa Komşuluk Politikası ortaya çıkmıştır. İlk adım, AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin 11 Mart 2003'te sunduğu “Daha Geniş Avrupa – Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimize Dair Yeni Bir Çerçeve” başlıklı belge ile atılmıştır.

AKP, komşulara ekonomik işbirliğinin birçok alanına, özellikle AB iç pazarına erişim fırsatı sunmakta ve “kurumlar hariç her şey” mantığına dayanmaktadır. Gerçekten de yeni Komşuluk Politikası “içeridekiler” ile “dışarıdakiler” arasındaki sınırların belirsiz hale getirildiği ve üye yapma sorumluluğu almadan AB'nin çevre ülkelerdeki gelişmelerde söz sahibi olabileceği bir yapıdır.

Bu çalışmanın amacı, AKP'nin oluşturulmasının AB – Azerbaycan ilişkilerine katkısını incelemektir. AKP'nin AB için önemi üyelik vaadi vermeden bütünleşmeyi sağlamak, reformların yapılmasını özendirmektir. AKP'nin Azerbaycan açısından önemi ise ekonomik, politik, sosyal, kurumsal reformların yapılmasında, demokrasi ve insan hakları gibi konularda gelişmelerin elde edilmesi için AB desteğinin sağlanmasıdır.

Çalışmada, Sovyetlerin çöküşünün ardından AB'nin bölgeye yönelik yürüttüğü politikalar ve Azerbaycan'ın bu politika ve programlara verdiği karşılık detaylı incelenmiş ve AKP'nin AB – Azerbaycan ilişkilerini bir adım ileriye götürdüğü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Komşuluk Politikası, Azerbaycan, Karabağ, Bütünleşme, İç Pazar.

ABSTRACT
Master's Thesis
European Union Neighborhood Policy: Azerbaijan Case
Bakhtiyar HÜSEYNLİ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of European Union
European Union Program

Fifth enlargement wave created a significant dilemma about EU's borders. In this dilemma first concern was if the enlargement damages functioning of the EU. The probability of weakening the reform processes in neighbouring states that will cause instability, if enlargement stops was the second concern. European Neighbourhood Policy was created as a response to this dilemma. A paper with the title of "Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours" which was presented by the President of the EU Commission Romano Prodi was the first step.

ENP presents opportunities for many areas of economic cooperation, especially for entering EU internal market and offers "everything but the institutions". New Neighbourhood Policy really softened the borderline between "insiders" and "outsiders" and is a framework that gives EU an opportunity to have influence on the countries outside its borders without taking the responsibility of accession.

The aim of this study is to investigate the contribution of the ENP to the EU – Azerbaijan relations. For the EU the importance of the ENP is to challenge reforms without promising membership. At the same time the chance to get EU's assistance to perform economic, politic, social, institutional reforms and to develop democracy and human rights bears great importance for Azerbaijan.

The study examined in details the EU's policies related to this region after the collapse of the Soviet Union and response of Azerbaijan to these policies, thus the conclusion was that ENP moved the EU – Azerbaijan relations step forward.

Key Words: Neighbourhood Policy, Azerbaijan, Karabagh, Integration, Internal Market.

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASININ GELİŞİMİ

1.1. AB'DE GENİŞLEMeye ALTERNATİF POLİTİKALAR	3
1.1.1. AB'nin Dış Politikası Bağlamında Komşularla İlişkiler	3
1.1.2. Akdeniz Ülkeleri ile İlişkiler	5
1.1.3. Komşuluk Politikası	7
1.1.4. Doğu Ortaklığı	9
1.2. AB'NİN DOĞUYA GENİŞLEME SÜRECİ VE DAHA GENİŞ AVRUPA FİKRİ	10
1.2.1. AB'nin Genişleme Süreci	10
1.2.2. Daha Geniş Bir Avrupa Fikri (Wider Europe)	12
1.3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÖNCESİ ESKİ SOVYET CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLER	13
1.4. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASININ OLUŞTURULMA SÜRECİ, İÇERİĞİ VE ARAÇLARI	14

1.4.1. Avrupa Komşuluk Politikasının Oluşturulma Süreci	14
1.4.2. Avrupa Komşuluk Politikasının İçeriği: AB Değerlerinin İhracı	15
1.4.3. Avrupa Komşuluk Politikasının Araçları: Eylem Planı ve Ülke Raporları	17
1.5. İŞBİRLİĞİ ALANLARI	18
1.5.1. AB'nin Bu Ükelere Yönelik Çatışma Çözme (Conflict Resolution) Gücü	18
1.5.2. Mali ve Ekonomik İşbirliği	20

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞİMİ VE ULUSLARARASI TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİ

2.1. GENEL BİLGİ	24
2.1.1. Tarihsel Gelişimi	24
2.1.2. Coğrafi Konumu	27
2.1.3. Kültürel Yapısı	27
2.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI DIŞ POLİTİKA ÖNCELİKLERİ	28
2.2.1. Karabağ Sorunu	28
2.2.2. Petrol ve Doğal Gaz Anlaşmaları	32
2.2.3. Azerbaycan'ın Uluslararası Kurumlarla Bütünleşmesi	34
2.3. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN AZERBAYCAN'A YAKLAŞIMI	37
2.3.1. Rusya'nın Yaklaşımı	37
2.3.2. ABD'nin Yaklaşımı	39
2.3.3. Türkiye'nin Yaklaşımı	41
2.3.4. İran'ın Yaklaşımı	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI BAĞLAMINDA AB – AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİ

3.1. ORTAKLIK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI	48
3.2. SİYASİ İLİŞKİLER VE GÜVENLİK	54
3.3. KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE AB’NİN TUTUMU (KOMŞULARLA İYİ GEÇİNME İLKESİ)	58
3.4. EKONOMİK VE MALİ İŞBİRLİĞİ	60
3.4.1. Ticaret ve Mali Yardımlar	60
3.4.2. Enerji	65
3.4.3. Ulaştırma	67
3.5. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ARACI	68
3.6. AKP’YE YÖNELİK GELECEK PERSPEKTİFİ VE DOĞU ORTAKLIĞI PROGRAMI	70
3.6.1. AKP Bağlamında AB-Azerbaycan İlişkilerinin Geleceği	70
3.6.2. Doğu Ortaklığı Programının Perspektifi	72
3.6.3. Fırsat ve Tehditler	74
 SONUÇ	 76
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AC	Azerbaycan Cumhuriyeti
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa’da Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu
AGİT	Avrupa’da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AK	Avrupa Konseyi
AKP	Avrupa Komşuluk Politikası
AKPA	Avrupa Komşuluk Politikası Aracı
AKOA	Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı
BM	Birleşmiş Milletler
BTC	Bakü – Tiflis – Ceyhan
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	European Free Trade Area
ENPI	The European Neighbourhood and Partnership Instrument
EP	Eylem Planı
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OİA	Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları
PHARE	Poland and Hungary: Action for the Agriculture and Rural Development
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	International Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

UGP	Ulusal Gösterge Programı
ÜSB	Ülke Strateji Belgesi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Avrupa Komisyonu’nun Azerbaycan’a Yardımının Toplam Hacmi	s. 61
Tablo 2: AB(27) – Azerbaycan Ticaret İlişkileri – Malların Ticareti	s. 63

GİRİŞ

Avrupa her zaman Azerbaycan için cazibe merkezi olmuştur. İster 20. yüzyılın başlarında milli mücadele ve ardından kurulan ve 1918 – 1920 yıllarında mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti için, isterse de Sovyetler'in çökmesinin ardından 1991 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti için Avrupa her zaman önemli olmuştur. Azerbaycan, Avrupa'nın ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değerlerini kendi milli değerleri ile uyumlaştırarak benimsemeye çalışmıştır. Bir diğer etken de Azerbaycan'ın Sovyetler ve Rusya'nın etkisinden kurtulması için Avrupa'yı bir fırsat penceresi olarak değerlendirmesidir. Bağımsızlığın hemen ardından Avrupa ile ilişkilerinde her ne kadar pragmatik bir politika izlese de iki yüz yıllık Rusya etkisinden kurtulmak için Avrupa, Azerbaycan için demokrasi ve hürriyet beşiği olarak öne çıktı. Azerbaycan'ın yürüttüğü Avrupa'yla bütünleşme politikası, kendini gerek ayrı ayrı Avrupa devletleri ile ilişkilerde, gerekse de Avrupa Konseyi, AGİT ve daha kapsamlı şekilde Avrupa Birliği ile ilişkilerde gösterdi.

Bu çalışmanın esas amacı, Azerbaycan – Avrupa Birliği ilişkilerini araştırmak, Azerbaycan'ın Avrupa'yla bütünleşme politikasının gerçekleşmesinde Avrupa Komşuluk Politikası'nın önemini incelemektir.

Bu tezin katkısı, üye ve aday olmayan ülkelerin, bu örnekte Azerbaycan'ın, Avrupa'yla bütünleşme sürecine Avrupa Komşuluk Politikası'nın (AKP) etkisini öne çıkarmasıdır. Aynı zamanda, tezde bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik ve politik reformları yürütmesinde ve demokrasi ve insan hakları gibi önemli konularda gelişmelerin elde olunmasında AKP'nin sunduğu fırsatlar değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde AKP'nin oluşturulması, geliştirilmesi, araçları, mali ve ekonomik işbirliği, AB değerlerinin ihracı ve AB çatışma çözme gücü incelenmiştir. Beşinci genişleme dalgası, AB'nin sınırları konusunda önemli bir ikilem yaratmıştır. Bu ikilemin bir yanında genişlemenin AB'nin işleyişine zarar vermesi endişesi, diğer yanında ise genişlemenin durması halinde çevre ülkelerde reform sürecinin zayıflaması ve bölgedeki istikrarsızlığın artması endişesi bulunmaktadır. Bu ikileme yanıt olarak Avrupa Komşuluk Politikası ortaya çıkmıştır. Komşuluk Politikasında da temel amaç istikrar sağlamak olup, araç bölgesel işbirliğidir. Komşuluk Politikası

komşulara ekonomik işbirliğinin birçok alanına, özellikle tek pazara, katılım fırsatı sunmakta ve “kurumlar hariç her şey” mantığına dayanmaktadır. Gerçekten de yeni Komşuluk Politikası “içeridekiler” ile “dışarıdakiler” arasındaki sınırların belirsiz hale getirildiği ve üye yapma baskısını üzerinde hissetmeden AB’nin çevre ülkelerdeki gelişmelerde söz sahibi olabileceği bir yapıdır. Eski Komisyon Başkanı Romano Prodi’nin ifadesiyle “işbirliğinden daha fazlasını üyelikten daha azını öneren bir formül”dür.

İkinci bölümde Azerbaycan’ın tarihi, coğrafi, kültürel yapısı, bağımsızlığın elde edilmesi ve ardından yürütülen dış politika, Yukarı Karabağ sorunu, uluslararası camiaya bütünleşmesi ve Azerbaycan’da ve Güney Kafkasya’da çıkarları olan uluslararası aktörlerin yürüttüğü politikalar incelenmiştir. Bağımsızlık sonrası, Azerbaycan’ın dış politikasının ana hatları belirlenmiş, dış politikanın başlıca sorunu olarak bilinen bağımsızlığın korunması ve güçlendirilmesi, jeopolitik konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklar üzerinde bölge dışı devletlerin çarpışan menfaatleri, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve enerji güvenliği konuları değerlendirilmiştir. Azerbaycan dış politikasının bölgesel ve uluslararası açılımı konusunda ABD, Rusya, İran, Türkiye ve Avrupa perspektifleri değerlendirilmiştir. Bulunduğu bölge itibarıyla hem kendi sınırları içinde hem de sınırlarına yakın bölgelerde ciddi güvenlik sorunlarının yaşandığı göz önüne alınarak Azerbaycan’ın bölgede çıkarları olan uluslararası güçler arasında dengeyi tutturmak adına yürüttüğü politikalar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Avrupa Birliği’nin Azerbaycan Cumhuriyeti’yle ilişkilerinde temel senet olan 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında onaylanan AB – Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde geliştirilen ilişkiler, ekonomik ve mali işbirliği, Avrupa Komşuluk Politikasının iki taraflı ilişkilere katkıları, Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı çerçevesinde kurumsal yakınlaşma, ekonomik ve siyasi reformlar, demokrasi ve insan hakları konusunda işbirliği, aynı zamanda Yukarı Karabağ sorununun çözümünde Avrupa Birliği’nin tutumu incelenmiştir

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASININ GELİŞİMİ

1.1. AB'DE GENİŞLEMeye ALTERNATİF POLİTİKALAR

AB'nin doğruya doğru genişlemesi her ne kadar cesaretli bir adım olsa da beraberinde yeni sorunlar ve sorular getirdi. Genişleme sürecine ara verilmesi gerektiği anlaşıldığı anda ortaya çıkan “daha geniş bir Avrupa” fikri aslında üyelik perspektifi sunulmayan ülkelere yönelik yeni bir Avrupa Komşuluk Politikası oluşturulmasını öngörüyordu. AKP, Akdeniz ülkelerinin yanı sıra altı eski Sovyet Cumhuriyetini de kapsayarak AB'nin bu ülkelere yönelik dış politikasına şekil verecekti.

1.1.1. AB'nin Dış Politikası Bağlamında Komşularla İlişkiler

Doğu bloğunun çöküşünün ardından ortaya çıkan fırsatı değerlendiren AB, tarihinin en büyük olaylarından biri olan Doğu genişlemesini gerçekleştirdi. Bu genişleme birçok yönüyle önceki genişleme dalgalarından farklı idi. Ve bu genişlemenin sonuçlarının henüz tam olarak hazmedilemediği bir dönemde ufukta görünen yeni bir genişleme dalgasının kaygıya yol açması kaçınılmaz görünmektedir. Bundan dolayı Komisyon, yeni bir genişleme hamlesinin Topluluğun karar alma süreçlerinin etkinliğinde önemli ölçüde iyileştirme ve ortak kurumlarının güçlendirilmesi çabalarıyla desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir.¹ Bu bağlamda AB Dış İlişkiler Eski Komiseri Chris Patten'in Komşuluk Politikasına vurgu yapan yorumu dikkat çekicidir: “AB'nin en başarılı dış politika aracı olan AB üyeliği vaadi, artık sürdürülebilir değildir. Genişlemiş AB'nin içinde yarattığımız istikrar, güvenlik ve refahı ihraç etmemiz için yeni yollar bulmaya ihtiyacımız var. Komşularımızla ilişkilerimizde daha açık bir vizyon üzerinde anlaşmalıyız”.²

¹Katinka Barysch, ‘Absorption capacity – the wrong debate’, **Centre for European Reform**, 09.11.2006, <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2006/11/absorption-capacity-wrong-debate-by.html>, (06.02.2012).

² Wider Europe – Neighbourhood- proposed new framework for relations with the EU's Eastern and Southern Neighbours, **News European Neighbourhood Policy**, IP/03/358 - Brussels, 11.03.2003, http://ec.europa.eu/world/enp/news/11032003_en.htm, (06.02.2012).

AB dış politikasının vurguladığı gibi ekonomik ve ticari meselelerde AB en tutarlı uluslararası aktör olarak ortaya çıkıyor. AB aynı zamanda dünyanın birçok yerinde, örneğin Asya ve Latin Amerika'da etkili aktördür. AB aynı zamanda Afrika ve Karayip'in eski sömürge devletleriyle ilişkilerde önemli donör güç olarak ortaya çıkıyor. Yine de AB'nin yakın komşularıyla son on yıldaki ilişkileri Soğuk Savaş dönemiyle kıyaslandığında Avrupa dış ve güvenlik politikasının çok farklı ve dinamik parçası olarak öne çıkmıştır. 1989 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet etkisinin kalkmasının ardından sadece yeni özgür olmuş devletlerden değil aynı zamanda batıdan özellikle de Washington'dan gelen talepler Avrupa için bölgede ekonomik ve politik istikrar sağlama sorumluluğu yarattı. Sonuç itibarıyla Avrupa dış ve güvenlik politikasının bu boyutu Soğuk Savaş sonrası yeni merkez ve önem kazanmakla bu politika alanının diğer boyutları üzerine de gölge düşürmüştü. AB için stratejik mesele Sovyetlerin çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurmak ve ABD'nin bölgeyi yeniden düzenleme ile ilgili beklentilerine karşılık vermektir.³

Bu geleneksel jeopolitik fırsattan daha fazlasını, Avrupa projesine ulaşma fırsatını içeriyordu. Başından beri Avrupa düşüncesinin amacı eskiden savaş içinde olan ulus devletleri arasında barışı sağlamak ve liberal demokrasi üzerinde kurulan jeopolitik istikrar yaratmak idi. Avrupa geleneksel realpolitiğine rağmen bu düşünce Avrupa dış politikasının önemli ögesi oldu. Helen ve William Wallace'ın düşüncesine göre, Avrupa'da liberal demokrasiye farklı bakış mevcuttur yani kazanılan Avrasya'nın batısının tekelinde kalmamalı, sınırların ötesine de genişlemelidir.⁴ Kaçınılmaz şekilde, bunun üye ülkelere maliyeti ve batı toplumunun doğuya ve güneye doğru açılımdan duyduğu rahatsızlıktan dolayı böyle bir genişlemeye karşı direniş olmuş ve hala da devam etmektedir. Böylelikle, Avrupa bütünleşmesinin geleceği Avrupa'nın yakın komşuları ile stratejik ilişkilerindeki başarı ve başarısızlıklarına çok bağlıdır. Bu yüzden, yakın komşuları ile ilişkileri Avrupa'nın Soğuk Savaş sonrası dış ve güvenlik politikası için yüksek öneme sahiptir. Bu üç esas boyutta gelişebilir. Birincisi, Avrupa Birliği'nin genişlemesi için uygun ortam yaratabilir, AB yeni üyeler alır ve Birliğin sınırları yeniden tanımlanır. Bu konuda bir bakıma NATO ile paralel hareket edilmektedir. Örneğin, 2002 yılında

³ Roland Dannreuther (Ed.), **European Union Foreign and Security Policy**, Towards a neighbourhood strategy, Routledge, 2004, s.1.

⁴Dannreuther (Ed.), 2004, s.2.

NATO'nun Prag zirvesinde ve AB'nin Kopenhag zirvesinde yaklaşık aynı ülkelerin üyeliğe kabulü müzakere edilmiştir.

İkinci boyut AB'nin siyasi Birlik kurma amacının ekonomik Birliği tamamlamasına etkisidir. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP), politik amacın en çok görünen yönleridir. ODGP'nin zayıflığı ve başarısızlığını, AGSP'nin ise gelişmeden yoksunluğunu vurgulayan birçok çalışma yapılmıştır.

Meselenin üçüncü boyutu ise Avrupa'nın bölgelerinden fişkıran güvenlik tehdidi ve etkili kriz yönetme yeteneğinin gerekliliğidir. Böyle bir talebi ilk sergileyen ve AB'nin tamamen hazırlıksız olduğunu gösteren Balkan sorunu oldu. Etnik ve dini çatışmalar Balkanlarla sınırlı kalmadı, eski Sovyetlere ve Orta Doğu'ya da yayıldı. Sonuç olarak, AB devletleri Avrupa sınırlarında terörizm, göç, uluslararası organize suç gibi geleneksel olmayan tehditlerle karşı karşıya kaldılar.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin jeopolitik sonuçları, AB'nin yakın komşu ve bölgelere yönelik dış ve güvenlik politikasına öncelik tanımayı gerektirdi. AB'nin dış ve güvenlik politikasının bu boyutunun AB'nin uluslararası aktör olmasına ve ekonomik gücünü politik güce çevirme katkılarına da dikkat edilmesi gerekir. Gerçek şu ki AB'nin yakın komşuları ile ilişkileri içinden çıkılmaz şekilde Avrupa'nın sınırları, kimliği ve amacı tanımları ile karışmış. Bu tartışmalar Jan Zielonka'nın da vurguladığı gibi diğer bir konuya katkıda bulunuyor: Avrupa, iç ve dış, vatandaş ve yabancı gibi katı bölgelerin olduğu klasik Westphalian devlete mi dönüşecek yoksa bu tür bölgelerin yükseldiği veya çöktüğü post – modern varlığa mı?⁵

1.1.2. Akdeniz Ülkeleri ile İlişkiler

AB'nin Kuzey Afrika ülkeleri ile ilişkileri özellikle Fransa, İtalya, İspanya, Birleşik Krallığın bu bölgedeki sömürgeci geçmişi temelinde kurulmuştur. Bu ülkeler 20. Yüzyılın ortalarına kadar sömürge durumunda kalmışlar. Avrupa Topluluğu ilk Akdeniz Politikasını 1972'de Avrupa Siyasi İşbirliği (European Political Cooperation) çerçevesinde bir kaç ticari anlaşmayla geliştirmeye başladı. 1973 petrol krizinden sonra AB, Arap devletleri ile politik diyalog başlatılması

⁵Dannreuther (Ed.), 2004, s. 3.

gereğini duydu. 1973 – 1980 yılları arasında AB ve Arap ülkeleri ve İsrail arasında Küresel Akdeniz Politikası adı altında ortaklık anlaşmaları imzalandı. Kuzey Akdeniz ülkeleri Yunanistan, İspanya ve Portekiz’in Avrupa Topluluğu’na katılması Akdeniz Politikasının güçlenmesinde önemli rol oynadı. Bu ülkeler Fransa ve İtalya ile birlikte “güney kulübü” nü oluşturarak Akdeniz için lobicilik yapmaya başladılar.⁶

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından AB, önceleri doğu – batı ideoloji ayrımına maruz kalan Akdeniz ülkelerinin tamamına ulaşma şansını yakaladı ve 1992 Lizbon Avrupa Konseyi’nde yaratılan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde bu bölgeyi “ilgi alanı” ilan etti. Bu ilanın tanımlayıcı unsurları coğrafi yakınlık, bölgenin politik ve ekonomik istikrarında ilgili olma idi.

1992 yılında gündeme getirilmiş Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası, AB ile üye olmayan 12 Akdeniz ülkesi arasında kalıcı ve kurumsal bir işbirliğinin oluşturulması, 1992 Lizbon, 1994 Corfu ve Essen toplantılarında geliştirilerek, nihayet 1995 Cannes toplantısında, “Avrupa – Akdeniz Ortaklığı” önerisinin benimsenmesiyle son halini almıştır.⁷

Ortaklığın temel hedeflerinden biri, 2010 yılına kadar Akdeniz’de bir serbest ticaret bölgesinin hayata geçirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, gümrük vergileri, malların serbest dolaşımı fikri ve mülkiyet hakları, mali hizmetler ve kamu gibi alanlarda, Akdenizli ortak ülkelerin yasa ve standartlarının hızlı bir şekilde AB müktesebatına yaklaştırılması hedeflenmektedir. Akdeniz Ekonomik Kalkınma Programı olan MEDA Programı ise, bu hedeflerin hayata geçirilmesindeki başlıca mali araç olmuştur.⁸ Dış İlişkiler Komisyon Başkanı Chris Patten, mali yardımların bu ülkelerde uygulanan ekonomik reformların geleceği ile bağlı olduğuna bir daha vurgu yapmıştır.⁹

⁶ Fred Tanner, North Africa, Partnership, exceptionalism and neglect, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, (Ed. Roland Dannreuther), Routledge, 2004, ss. 135 – 150, s. 136.

⁷ Canan Balkır, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama**, AB ve Dünya Örnekleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 97-98.

⁸ Balkır, 2011, s. 99.

⁹ Chris Patten, ‘**Common Strategy for the Mediterranean and Reinvigorating the Barcelona Process**’, speech to the European Parliament, Brussels, 31.01.2001, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/01/49&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>, (24.05.2011).

1995 yılında aynı zamanda “Barselona Süreci” diye nitelendirilen Avrupa Akdeniz Ortaklığı (European – Mediterranean Partnership)’nin yaratılması ile AB’nin Güneye doğru politikası daha da güçlendi. Barselona Süreci Atlantik okyanusundan Yakın Doğu’ya kadar uzanan coğrafyada sadece AB dış politika aracı olarak kalmadı, aynı zamanda uzun vadeli yumuşak güç (soft power) gösterimi oldu. Politikanın hedefi olarak “barış, istikrar ve refah bölgesi” yaratmak gösteriliyordu. Resmi olmayan hedef olaraksa ekonomik gelişmeyi destekleyerek, istikrar yaratarak Güney’den gelen göçü engellemekti.¹⁰ AB Barselona Deklarasyonu’nda demokrasi, insan hakları, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa ekonomisine destek olmayı üstlenmiş ve bu sürece katılan ülkelerle AB arasında ikili Ortaklık Anlaşmaları imzalanmıştır. Barselona Süreci aynı zamanda İsrail – Filistin siyasi diyalogunun düzenlenmesini de içeriyordu.¹¹

Ama buna rağmen Kuzey Afrika ülkeleri, deklarasyonlardaki AB’nin iyi yönetim ve piyasa liberalleşmesi koşulluluğunu kabul etseler de uygulamalarda reformlardan kaçıyorlardı. Yönetimler MEDA programı ve İMF’nin desteklediği yasal uyum, özelleştirme, kurumsal yapılanma reformlarına direnmekte başarılı oluyorlardı. Böylece sert ekonomik zorlukların ötesinde liberalleşmenin önünde duran en büyük engellerden biri de Akdeniz ülkelerinde otoriter saltanat rejimlerinin hüküm sürmesiydi.¹²

1.1.3. Komşuluk Politikası

Beşinci genişleme dalgası, AB’nin sınırları konusunda önemli bir ikilem yaratmıştır. Bu ikilemin bir yanında genişlemenin AB’nin işleyişine zarar vermesi endişesi, diğer yanında ise genişlemenin durması halinde çevre ülkelerde reform sürecinin zayıflaması ve bölgedeki istikrarsızlığın artması endişesi bulunmaktadır. Bu ikileme yanıt olarak Avrupa Komşuluk Politikası ortaya çıkmıştır. İlk adım, AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi’nin Aralık 2002’de AB’nin yakın çevresine

¹⁰ Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean partnership.
http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15001_en.htm , (06.10.2011).

¹¹ Fred Tanner, North Africa, Partnership, exceptionalism and neglect, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, (Ed. Roland Dannreuther), Routledge, 2004, s. 137.

¹²Tanner, 2004, ss. 135 – 150, s. 140-141.

yönelik yeni bir politika geliştirmesi önerisi üzerine Avrupa Komisyonu’nun 11 Mart 2003’te “Daha Geniş Avrupa – Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimize Dair Yeni Bir Çerçeve” başlıklı belgeyi yayınlaması ile atılmıştır. Mayıs 2004’te Avrupa Komisyonu’nun “Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi”ni¹³ sunmasının ardından 2004 ve 2005 yıllarında komşu ölkelere ilişkin “ölke raporlarını” ve “eylem planlarını” yayınlamaya başlamıştır.

Komşuluk Politikasında da temel amaç Akdeniz politikasında olduğu gibi istikrar sağlamak olup, araç bölgesel işbirliğidir. Barselona Süreci, tarifeler üzerine yoğunlaşmış bir ticari bütünleşme önerirken, Komşuluk Politikası bir adım daha ileriye giderek komşulara ekonomik işbirliğinin birçok alanına, özellikle tek pazara, katılım fırsatı sunmakta ve “kurumlar hariç her şey” mantığına dayanmaktadır. Gerçekten de yeni Komşuluk Politikası “içeridekiler” ile “dışarıdakiler” arasındaki sınırların belirsiz hale getirildiği ve üye yapma baskısını üzerinde hissetmeden AB’nin çevre ölkelerdeki gelişmelerde söz sahibi olabileceği bir yapıdır. Eski Komisyon Başkanı Romano Prodi’nin ifadesiyle “işbirliğinden daha fazlasını üyelikten daha azını öneren bir formöl”dür.¹⁴

Komşuluk Politikasının Barselona Sürecine göre daha güçlü yönlerinden en önemlisi “bütünleşme yaklaşımı”dır. Bu politika, AB ile her bir komşu ölkede arasında tüm meselelerin tek ve açık bir çerçeve altında bütünleşmesini ele alınmasını sağlamaktır. Halbuki Barselona sürecinde ilişkiler daha çok ekonomik meselelere odaklanmıştır. Barselona Bildirgesi’nin temel hedefleri arasında sayılan demokrasi ve insan hakları tek başına amaç olmak yerine bölgede orta vadede yapısal istikrar politikasının bir parçasını oluşturmuştur. AB, bölgede demokrasinin tesisi adına ödöl sistemi kullanmadığı gibi, otoriter rejimleri de cezalandırmamıştır. Bu eksiği gören AB, Komşuluk Politikasında daha çok olumlu koşulluluk üzerinde durmaktadır.

İkinci önemli farklılık “Ortak Sahiplenme”dir. Taraflar arasında bütünöyle müzakere edilerek onaylanan Eylem Planları ve bunların gerçekleştirmesini ortak takip etme olgusu bu planların ortak sahiplenmesini de getirir. Bu bağlamda AB ile

¹³ Commission of The European Communities, European Neighbourhood Policy. **Strategy Paper**, Communication From The Commission, COM(2004) 373 final, Brussels, 12.05.2004, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf , (22.04.2011).

¹⁴Balkır, 2011, s. 100.

komşu ülkelerdeki insanların bire bir ilişki kurmasını desteklemekte, sivil topluma önem vermektedir.

Üçüncü olumlu farklılık ise, “fonların daha iyi kullanımı” hedefidir. Avrupa Komşuluk Politikası Aracı yoluyla fonlar artırılırken aynı zamanda daha politika odaklı hale getiriliyor. Ayrıca mali ve teknik yardımlar Twinning ve TAIEX gibi programlarla da desteklemektedir. AB, 2007 yılına kadar, doğu komşuları ve Rusya’yı desteklemekte kullanılan TACİS’i, Akdeniz komşularını destekleyen MEDA’yı ve EIHDR (Demokrasi ve İnsan Hakları için Komisyon İnisiyatifi) gibi tematik programları Komşuluk Politikası yönetiminde kullanmıştır. 2007 sonrasında MEDA ve TACİS programları ortadan kaldırılmıştır ve tek bir araç olarak Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı kullanılmıştır.¹⁵

1.1.4. Doğu Ortaklığı

AB’nin komşu ülkeleri için tam üyelik dışındaki alternatiflerden diğeri “Doğu Ortaklığı Projesi”dir. Avrupa Komisyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna ile ilişkileri genişletmek için somut fikirler sunar. Burada AB ekonomisi ile geniş bütünleşme ve derin işbirliği kapasitesinde ve arzusunda olan ülkelerle derin ve kapsamlı serbest ticareti de içerecek yeni ortaklık anlaşmaları imzalanması kastedilmektedir. Bu ortaklık yasadışı göçle mücadele tedbirlerinin yanı sıra, AB’ye daha rahat seyahat etme fırsatı yaratacak düzenli vize liberalleştirilmesini de öngörüyor.¹⁶

1990’lardaki yeniden inşa sürecinde Rusya’nın bölgedeki etkisi AB’yi bölgeyle ilgilenmeye itmiştir. 2008’de Kafkasya’da yaşanan çatışmaların da etkisiyle Polonya ve İsveç Dışişleri Bakanlarının sunduğu Doğu Ortaklığı projesini, Konseyin kabul etmesinden bir yıl sonra Prag’da yapılan ilk zirve ile Doğu Ortaklığı resmen ilan edilmiştir. Vurgu yapılması gereken noktalardan birisi, Beyaz Rusya’nın Ortaklığa kabulünün farklı düzlemde tartışmalara yol açması, bu ülkenin “Avrupa değerini yansıtmadığı için” dışarıda bırakılmasının istenmesidir. Bu ülkenin Rusya

¹⁵Balkır, 2011, ss.100-101.

¹⁶ European Union External Action, **Eastern Partnership**, http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm, (07.10.2011).

yanlısı olması ve demokrasi açıkları bulunması yüzünden aktif üye olarak görülmemektedir.¹⁷

Avrupa Komisyonu, ilişkilerin genişlemesi için sunduğu somut düşüncelerini şöyle sıralamakta: bu Ortaklık, aynı zamanda, demokrasi ve iyi yönetime katkıda bulunacak, enerji güvenliğini sağlayacak, özel sektör reformlarına ve çevrenin korunmasına katkıda bulunacak, insanlar arasında irtibatı teşvik edecek, ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyecek ve sosyo – ekonomik dengesizliği azaltacak ve istikrarı sağlayacak projelere ek fon sunacaktır.¹⁸

1.2. AB’NİN DOĞUYA GENİŞLEME SÜRECİ VE DAHA GENİŞ AVRUPA FİKRİ

1.2.1. AB’nin Genişleme Süreci

1961 yılında İngiltere’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) başvurması Avrupa politikasında çarpıcı biçimde “yeni gelenler” kavramını ortaya çıkardı. İngiltere’nin AET’i kabullenmesi ve üyeliğin olası faydalarından yararlanma isteği onun tarih boyu önde gelen dünya gücü olması ve 1945 yılından sonra kendini Batı Avrupa’nın esas gücü olarak kabul etmesinin etkisi de vardı.¹⁹ Ama “Çekirdek Avrupa” diye tabir edilen kurucu altı üye ülkede birçokları 1973 yılında ilk genişlemeyle İngiltere, Danimarka ve İrlanda Cumhuriyeti’nin Birliğe katılmasının Avrupa Topluluğu politikasında sonuca ulaşmayı ve daha geniş derinleşmeyi engelleyeceğini düşünüyorlardı. Korkulardan bir tanesi de daha önceden Avrupa Komisyonu’nun politikalarının oluşmasında ve Avrupa Parlamentosu’nda üstün konuma sahip olan Hristiyan Demokratların, Danimarka ve Britanya’da hiçbir ortağının bulunmaması nedeniyle bu üstün konumunu kaybetme tehlikesiydi. 1970’ler krizinin hemen ardından 1981’de Yunanistan’ın, 1986’da İspanya ve Portekiz’in Birliğe katılmasıyla mali kaynakların ekonomik gelişmişlik düzeyi çok

¹⁷ Balkır, ss.102-103.

¹⁸ European Union External Action, **Eastern Partnership**, http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm, (08.05.2011).

¹⁹ Jürgen Elvert, “A fool’s game or a comedy of errors?, EU enlargements in comparative perspective” in “**European Union Enlargement, A Comparative History**” (Ed. Wolfram Kaiser and Jürgen Elvert), 2004, s. 206.

aşağı olan Güney'e akması kaygısını yükseltti. 1995'te dördüncü genişleme dalgasıyla yüksek ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in Birliğe katılması Birlik bütçesine net ekonomik katkı sağladı. Bu genişlemede üyelik tartışmalarını etkileyen esas kaygı unsuru ekonomik değil de politiktir. Örneğin Fransız politikacıların kuşkusuna, Avusturya'nın kabulünün "German" blokunun oluşmasına yol açıp açmayacağıydı? Avusturya ve İsveç'in tarafsız tutumu ve Sovyetlerin çökmesinin ardından Fin güvenlik politikasının oluşumundaki yavaşlık AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının güçlenmesine engel olacak mıydı?²⁰

AB tarihinde avrünün oluşturulmasından sonra en önemli olay Birliğin doğuya doğru genişlemesidir. 100 milyonluk nüfusa sahip bir bölgenin AB'ye bütünleşmesine rağmen bu genişleme AB'nin Gayri safi Topluluk içi Hasılasına sadece %5'lik bir büyüme sağlayacaktı. Bu ve daha önceki genişleme arasında 4 önemli fark vardı: 1) mevcut üyelerle karşılaştırıldığında aday ülkelerin gelir düzeyi çok düşük, 2) adaylar planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecindeler, 3) önceki adaylar öncelikle Tek Pazarın yaratılması ve genişletilmesi ile ilgili görevleri vardysa bu genişlemedeki adayların uymalı oldukları AB mevzuatı daha büyüktü, 4) üyelik öncesi yapılan Avrupa Antlaşmaları gereği tarifelerin ve sanayi ürünlerinde sınırlamaların kaldırılmasıyla genişlemeden önce düzenlemeler yapılmıştır.

Yunanistan, Portekiz, İspanya genişlemesinde Birliğe düşük gelirli ortaklar katıldı ve Birlik bütçesinin yapısı değişti. Kuzey genişlemesi AB'de kişi başına düşen gelir ortalamasını yükseltti, Avusturya, Finlandiya ve İsveç genişlemesi Birlik bütçesine önemli katkı sağladı. Bu defa tablo farklıdır: bu ülkelerde gelir düzeyi mevcut üyelerden önemli ölçüde aşağı, enflasyon oranları önemli ölçüde yüksek ve Birlik bütçesine katkıları çok az olacaktı. Tabi ki tüm bunlar göç, bütçe kaynakları, tarım, Avrupa Merkez Bankası gibi alanlarda AB politikaları ve kurumlarını etkileyecekti.²¹

²⁰ Wolfram Kaiser and Jürgen Elvert (Ed.), *European Union Enlargement, A Comparative History*, Routledge, 2004, ss. 2 – 3.

²¹ *The Economic Impact of Enlargement on the European Economy: Problems and Perspectives*. CEPS Working Document No. 188, October 2002, *se2.isn.ch/serviceengine/Files/.../en/188_The+Economic+Impact.pdf*

Bunların yanı sıra 10 + 2 genişlemesinin diğer bir boyutunu da gözden kaçırmamak gerek. AB'ye 12 yeni üye katılması aynı zamanda AB'nin sınırlarının yeniden çizilmesi, eski komşuların şimdi üye ülke konumuna geçmesi ve yeni komşuların edinmesi anlamına geliyordu. Bu ülkeler aday ülkeler değildiler, potansiyel aday olmaktan da uzak görünüyordular. O yüzden yeni komşulara yönelik yeni politikaların oluşturulmasına gerek vardı.

1.2.2. Daha Geniş Bir Avrupa Fikri (Wider Europe)

Avrupa Komşuluk Politikasının oluşturulması, genişlemeye alternatif yaratmak, AB sınırlarının sert dışlayıcı sınırlar olmasını engellemek ve bunun yerine sınır bölgedeki ülkelerle bütünleşme fırsatı yarattı. 2004 “big bang” genişlemesinin faturası olarak yeni komşularla ilişkileri geliştirmek ve genişlemeye bir son vermek arasında balans oluşturmak gereği ortaya çıktı. Beklentiler AB'nin üyelik perspektifi önermekte gönülsüz olduğu yeni doğu komşuları, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Rusya'ya özel yeni politika alanı oluşturmaktı. İngiltere Dış İşleri Bakanı Jack Stuart Ocak 2002'de mektubunda Beyaz Rusya, Moldova ve Ukrayna'daki duruma kaygısını ifade ederek bu ülkelere yönelik “siyasi ve ekonomik reformlarda gelişme karşılığı” özendirici ödüller sunmayı önermişti. Önerisi demokrasi ve serbest piyasa ilkeleri çatısı altında özel komşuluk statüsünü de içeriyordu. Bu statüyle komşular ticari liberalleşme, Adalet ve İçişleri alanında yakın ilişki ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası alanında derin işbirliği ile ödüllendirilebilirdi. Aynı yılın Martında İsveç'in önerisinde Jack Stuart'ın düşüncelerinin yanı sıra komşulara yönelik yeni politikanın Akdeniz'in güneyindeki ülkeleri de içermesi gerektiğine vurgu yapılıyordu.²²

AB'nin doğu ve Akdeniz komşuları ile işbirliği için kapsamlı çatı 2002 yılı Komisyon Başkanı Romano Prodi'nin konuşmasında sunuluyordu. Onun düşüncesi Birliği çevreleyen ülkelerin “dostluk çemberi” oluşturması için AB onlara belirli bütünleşme olanağı sunmalıydı. Prodi Avrupa'nın sınırları ile ilgili sıkıntılı bir meseleye dokunuyordu: AB'nin daha fazla genişlemesi Avrupa projesini suya

²² Michele Comelli, Ettore Greco and Natalie Tocci, “**From Boundary to Borderland: Transforming the Meaning of Borders in Europe Through the European Neighbourhood Policy**”, Project-No. 513416, EU – Consent, 2006, s. 7. http://www.eu-consent.net/library/brx061012/Comelli-Greco-Tocci_D40.pdf, (21.05.2011).

batırma ve AB'yi sadece serbest ticaret bölgesine dönüştürme riskini içeriyordu. Birliğe yakınlaştıracak temel politik ve ekonomik reformları yapmaları karşılığı iç pazara katılma olasılığı sunulacaktı. Prodi açık şekilde ifade ediyordu ki, bu politika genişlemeden farklıdır, ortak sınırlar, kültürel alışverişler ve bölgesel işbirliği için engel oluşturmamalıdır.²³

Yukarıdaki konular Komisyonun 2003 Mart'ında "Daha Geniş Avrupa – Komşuluk başlıklı" mektubunda yer aldı ve Konsey tarafından aynı yılın Haziran'ında onaylandı. Burada komşulara yönelik politikanın amacı, içeriği ve coğrafi alanı belirleniyordu.

1.3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÖNCESİ ESKİ SOVYET CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLER

AB ve Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında ilişkiler Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına (ODGP) paralel olarak 1990'ların başından gelişmeye başladı. Bu ilişkilerin gelişmesi, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (OİA), bunların sonucu olarak ODGP'nin bu ülkelere yönelik Ortaklık Strateji'si ve bazen de Bakanlar Konseyi'nin kararları çerçevesinde gerçekleşiyordu. Buna rağmen AB'nin ODGP çerçevesinde bu ülkelere yönelik politikası tek aktörün tek politikası olmaktan çok uzaktı, AB'nin bazı ülkelerin çıkarları da kendini zaman zaman gösteriyordu. Ama yine de bu ülkelerde serbest piyasa ekonomisini, demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü sağlamakla ekonomik ve siyasi dönüşümü desteklemek ve yönetmek AB için çok önemliydi.²⁴

AB, Sovyetlerin çökmesinin ardından eskiden Sovyetlerle ticareti düzenleyen 1989 anlaşmasının yerine yeni bağımsız ülkelerle iki taraflı Ortaklık ve İşbirliği (OİB - Partnership and Cooperation Agreements) Anlaşması imzaladı. İlk OİB Anlaşması 1994 yılında Ukrayna, Rusya, Moldova ile imzalandı, 1995 yılında Beyaz Rusya, 1996 yılından sonra ise diğerleri ile imzalandı.

²³ Romano Prodi, President of the European Commission, A Wider Europe - A Proximity Policy as the key to stability "Peace, Security And Stability International Dialogue and the Role of the EU" Sixth ECSA-World Conference, Jean Monnet Project, Brussels, 5-6.12.2002, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/02/619> , 22.05.2012.

²⁴ Andrei Zagorski, Policies towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, (Ed. Roland Dannreuther), Routledge, 2004, ss. 79-97, s. 79.

Tüm OİB Anlaşmaları ülkelerle teker teker görüşülmüştür, o yüzden bazı noktalarında farklılık gösterebiliyor ama buna rağmen bütün anlaşmaların temel hedefleri aynıdır:

- Yeni bağımsız devletlerle yeni ticaret rejimleri uygulamak, onları en çok kayırlan ülkeler (most- favoured-nation) arasına dahil etmek.
- İşbirliğini daha ileriye taşıyabilmek için politik diyalogu ve politik ilişkileri kurumsallaştırmak. Bu diyalog, her ülke ile yaratılmış İşbirliği Konseyleri, İşbirliği Komiteleri ve Parlamenter İşbirliği Komiteleri sayesinde gerçekleştiriliyor.
- AB'nin işbirliği ve yardımları, ülkelerin uyguladığı politik ve ekonomik reformlardaki gelişmelerle ilgili olduğuna, yani koşulluluğa vurgu yapılıyordu.²⁵

Rusya ve Ukrayna'nın yanı sıra, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin de üyelik olasılığı içermediği açık şekilde kabul edilmiştir. Buna rağmen bu ülkelerin Birlikle bağlantıları güçlüdür ve Birlik bu ülkelerde istikrar ve gelişmeyi desteklemektedir. Bu yüzden AB'nin üzerine düşen bu ülkelere yönelik strateji oluşturmaktır. Bu ülkelerin sorunları üyelik çatısı altında çözümlenemeyeceğine göre, AB bu ülkelerin sorunlarının giderilmesi veya en aza indirilmesi için ne yapabilir?²⁶

1.4. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASININ OLUŞTURULMA SÜRECİ, İÇERİĞİ VE ARAÇLARI

1.4.1. Avrupa Komşuluk Politikasının Oluşturulma Süreci

Komisyonun Konseye 2003 Mart'ında sunduğu "Daha Geniş Avrupa – Komşuluk" başlıklı mektubunda Birliğin genişlemiş sınırlarının ötesindeki ülkelerle iyi komşuluk ve gelişme alanının oluşturulması isteniyordu. Bu teşebbüste hedef alınan ülkeler 2002 yılında İsveç'in sunduğu taslaktaki ülkelerdi. Avrupa Komşuluk Politikası, aday ülkeleri (Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Türkiye) ve İstikrar ve İşbirliği Süreci'ni (Stability and Association Process) tamamladıktan sonra katılım sürecine devam edecek Balkan ülkelerini (Arnavutluk, Bosna – Hersek, Makedonya,

²⁵Zagorski, 2004, ss. 79-97, s. 81.

²⁶ S. Neil Macfarlane, The Caucasus and Central Asia, Towards a non-strategy, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, (Ed. Roland Dannreuther), Routledge, 2004, ss. 118-134, s. 119.

Sırbistan, Karadağ) içermiyordu. Bu ülkelerin dışarıda bırakılması AKP'nin üyelik perspektifi içermemesinin göstergesi idi. Komşular arasında AB'ye katılma isteğini açıkça ifade eden ülkeler (Ukrayna ve Moldova) de bulunmaktadır.²⁷

Daha geniş adımlar Komisyonun 2004 yılında Strateji Belgesi (Strategy Paper) kabul etmesiyle atıldı. Böyle ki, politikanın coğrafi kapsama alanına değişiklikler yapıldı: Rusya çıkarıldı, Güney Kafkasya ülkeleri (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) dahil edildi. Rusya, politikanın dengeli olmaması, Birliğe önemli rol biçip komşulara dar hareket alanı tanıdığı gerekçesiyle AKP'ye katılmaktan vaz geçmişti.

1.4.2. Avrupa Komşuluk Politikasının İçeriği: AB Değerlerinin İhracı

AKP'yi incelerken AB'nin sınırları söz konusu olduğu zaman iki hedefin öne çıktığını görüyoruz. Mikro düzeyde hedef sınır bölgelerle ilişkileri geliştirmektir. Bu nedenle, genişlemiş AB ve komşuları arasında işbirliği ve sınır ötesi ilişkileri geliştirmek ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla AKP Aracı çerçevesinde belirli fonlar tahsis edilmiştir. Bu bağlamda, AB aktörleri, özellikle sınır bölgeler arasında değişim ve dolaşımın serbestleştirilmesini sağlayacak düşüncelere sıcak bakmışlar.

Makro düzeyde hedef ise, 2003 yılı AB Güvenlik Stratejisi'nde belirlendiği gibi, AB'nin doğusunda ve Akdeniz sahillerinde iyi yönetilen ülkeler çemberi oluşturmak ve onlarla yakın ve ortaklık ilişkisi kurmaktır.²⁸ Bu aslında, AKP'nin özetle “üyelik dışı her şey” veya “ kurumlar hariç her şeyi paylaşma” anlamına geldiğini gösteriyordu. Böylece AKP bu ülkeleri dışarıda bırakma ve içeriye alma arasında seçim yapma yerine daha farklı bir bütünleşmeyi hedefliyordu.

Daha önceler politika önceliği olan bazı alanlar da AKP'nin hedefleri arasında öne çıkıyor. Birincisi, bütünleşmenin sonucu olarak ortaya çıkabilecek “Avrupa kalesi”nin kurulmasıyla Avrupa'yı bölen çizgileri engellemekti. Aslında ülkeler arasında sınırlarda olan engellerin, ciddi gerginliklerin veya çatışmaların

²⁷ Commission Of The European Communities, **Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours** Communication From The Commission To The Council And The European Parliament Brussels. COM (2003), 104 final, 11.03.2003, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf, (04.05.2011).

²⁸ European Council, A Secure Europe in a better World, **European Security Strategy**, Brussels, 12.12.2003, p.15, <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/solanae.pdf>, (28.04.2011).

(İsrail – Filistin, Gürcistan – Abhazya, Azerbaycan – Ermenistan) yarattığı soğukluğu AB'nin katı politikaları, örneğin vize politikası da yaratabilir. Mikro düzeyde AKP'nin amacı sınırlarda oluşabilecek böyle soğuklukları engellemek ve paylaşılan kültürel, ekonomik, ve sosyal değerler alanı yaratmaktır. Makro düzeyde ise üyelik perspektifi sunulmadığından dolayı oluşabilecek dışlanmayı önlemektir.

İkinci önlenmesi gereken mesele, Avrupa'da ve Avrupa ve komşuları arasında “başkaları”(others) düşüncesinin oluşmasını engellemektir. AB değerlerini bu ülkelere ihraç etmekle yakınlaşmayı sağlamak, biz – onlar ayrımının ortaya çıkmasını engellemektir. Bu, aynı zamanda kendi değerlerini ve modelini sınır ötesine ihraç eden ve bir barış projesinin sonucu ortaya çıkan “normatif güç” olan AB tanımı için de çok önemlidir. Eskiden etnik farklılıklar ve tatsız tarihi geçmişten dolayı “öteki”nin Avrupa'nın kendi içinde bulunduğu yani Avrupa'nın doğusunun “öteki” kavramına tabi tutulduğu zamanlardan farklı olarak 21. Yüzyılda bu kavramın doğuya ve güneye doğru kaydığı daha doğrusu artık bu kavramın Orta Doğu'yu kapsadığı bir zamanda bu gelişmeler çok önemlidir.²⁹

Üçüncü hedef, AB'nin doğu komşuları ile tarihi, ekonomik, sosyal, kültürel ve kimlik konusunda olan sert ayrımlardan kaçınmaktır. Bu konuya kişilerin ve eşyaların dolaşımının kolaylaştırılması da dahildir. Son hedef küreselleşen dünyada AB sınırlarının saldırı ve tehdide açık kalması ile alakalı olarak komşularından AB'ye yasadışı silah, terörist gruplar, uyuşturucu ve insan ticareti olasılığının önlenmesi amacıyla komşu ülkelerle işbirliği kurmaktır. AB kurumları da bu sorunların üstesinden sadece kendini izole etmekle gilemeyeceğinin farkında olduğu için bu ülkelerde demokratik dönüşüme katkıda bulunma yolunu seçmişlerdir.

Böylece AKP, komşu ülkelerle sıkı ilişkilerin kurulmasının yanı sıra onları etkilemenin en yapıcı yolunu aramak temelinde düzenlenmiştir. AKP komşu ülkeler içinde ve arasında uzun vadeli ekonomik, politik, hukuki ve kurumsal yapısal değişiklikleri yaptırmak yoluyla Avrupa bütünleşmesi yolunu hedef almıştır. AKP Strateji Senedi bütün bunlardan açıkça bahsetmektedir. Buraya bölgesel işbirliğini desteklemek, iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve çatışmaların çözümüne çalışmak, demokrasinin güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğü, sivil topluma destek, uluslararası

²⁹ Thomas Diez, “Europe's Other and the Return of Geopolitics”, **Cambridge Review of International Affairs**, Vol. 17, No.2, 2004, ss. 319-35.

hukuka, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, rüşvet, organize suçlar, terörizm ve silah ticareti ile mücadele dahildir.³⁰

1.4.3. Avrupa Komşuluk Politikasının Araçları: Eylem Planı ve Ülke Raporları

AKP Strateji Senedi aynı zamanda önceki politika girişimleri ile kurumlar ve AKP arasında yasal ve kurumsal ilişkiyi de belirliyordu. AKP'nin yürütülmesi ile ilgili doküman Eylem Planı'dır (Action Plan). Plan, AB ve komşular arasında politik anlaşmadır. Eylem Planı'nın tamamlanması için koşul AB ile yasal bağlayıcı sözleşmenin imzalanmış olmasıdır. Doğu komşular için Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (Partnership and Cooperation Agreement), Güney komşular içinse Ortaklık Anlaşması (Association Agreement). Komşuluk Politikasının zorlayıcı tarafı, Eylem Planının (EP) komşu ülkelerde gerekli reform alanlarını belirlemesidir. Gerçekten de Eylem Planları AB'nin kazançlarından üye ülkelerin faydalanmasını kolaylaştıracak politik, ekonomik, sosyal, yasal ve kurumsal reform alanlarını içeriyor. Eylem Planlarının kazanç listesinde ise AB ve komşu ülkeler arasında olası işbirliği alanları, siyasi diyalog, ticaret ve iç pazara geniş katılım, adalet ve içişleri, enerji, taşımacılık, bilgi toplumu ağı, çevre, bilim, teknoloji, kültür ve eğitim alanlarında işbirliği listeleniyor. Bunun yanı sıra, başlangıçta AKP'de öngörülen kişilerin serbest dolaşımı önerisi Strateji Senediyle ortadan kaldırıldı ve onun yerine Eylem Planlarının birçoğunda sınır düzenlemeleri olarak öne sürüldü. Sonuç olarak, Eylem planlarının uygulanmasını desteklemek amacıyla, AKP'nin finansal kurumu olan Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (AKPA) yaratıldı. AKPA Komşuların AB iç pazarından etkili payı almasını sağlayacak AB mevzuatına uyum yolunda komşulara katkıda bulunacaktı.³¹

Komisyon tarafından hazırlanan ve Komşuluk Politikasında gelişmeleri inceleyen ülke raporlarında, genelde aşağıdaki konular yer almaktadır: AB ve komşu

³⁰ Commission Of The European Communities, European Neighbourhood Policy, **Strategy Paper**, Communication From The Commission, COM(2004) 373 final, Brussels, 12.05.2004, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf, (22.04.2011).

³¹ Michele Comelli, Ettore Greco and Natalie Tocci, “**From Boundary to Borderland: Transforming the Meaning of Borders in Europe Through the European Neighbourhood Policy**”, Project-No. 513416, EU – Consent, 2006, s. 7. http://www.eu-consent.net/library/brx061012/Comelli-Greco-Tocci_D40.pdf, (30.04.2011).

ülke arasında ilişkiler, Birliğin makro ekonomik yardımları, ülkenin siyasi durumu, ülkede demokrasi ve hukukun üstünlüğü meselesi, insan hakları ve temel haklara saygı, ülkenin dış politikası, varsa bölgesel ve diğer çatışmalar ve sorunlar, adalet ve içişleri, sosyal durum, son ekonomik gelişmeler, mali politika, para politikası, özelleştirme süreci ve ekonomide devletin rolü, ticaret ve piyasanın durumu, taşımacılık, enerji, bilgi toplumu, çevre, yenilikçilik, araştırma ve geliştirme ve en önemlisi Birliğin belli alanlarda gerekli olduğunu vurguladığı reformlarda son durum incelenmektedir.³²

Ülke raporlarının yanı sıra, Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı'nın Ülke Strateji Belgesi kabul edilmekle AKP'ye dahil olan ülkelerle işbirliğindeki hedefler ve amaçlar gösteriliyor, ülkenin ekonomik, politik, sosyal hayatındaki son durum sergileniyor. Aynı zamanda, işbirliğinde gelinmiş son durum analiz edilerek, eski ve mevcut projelere ve ilerdeki bir kaç yıl içinde yapılacak yardım program ve projelerine atıfta bulunuyor.³³

1.5. İŞBİRLİĞİ ALANLARI

1.5.1. AB'nin Bu Ükelere Yönelik Çatışma Çözme (Conflict Resolution) Gücü

1991 yılında Maastricht Anlaşması'yla AB ilk kez dış politika hedeflerini belirledi. Bu hedef çatışmaların çözülmesinin yanı sıra uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi, bölgesel işbirliğinin sağlanması, uluslararası suçla mücadele, demokrasinin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının sağlanması da dahildi. Anayasa Antlaşması taslağında Birliğin dış ilişkilerde hedefi barışı sağlamak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği pekiştirmek olarak gösteriliyordu. Bu ilkeler demokrasi, insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğünü içeriyordu. Bu ilkeler Lizbon Antlaşması'nda da yerini buldu. 2003 AB Güvenlik Stratejisi, AB'nin dış ilişkilerinde anahtar coğrafi öncelik olarak komşuluğun altını

³² Commission Of The European Communities, Commission Staff Working Paper, Annex to: “**European Neighbourhood Policy**” Country Report, Azerbaijan, Brussels, SEC 286/3. 02.03.2005, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf, (04.05.2011).

³³ European Neighbourhood And Partnership Instrument, Azerbaijan, **Country Strategy Paper**, 2007-2013. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf, (05.05.2011).

çizerek Birliğin önemli görevinin doğuda ve güneyde iyi yönetilen ülkeler çemberi oluşturmak yolunda katkıları yapmak olarak gösteriyordu.³⁴

AKP ise doğu ve güney komşularında AB değerlerini yaymakla istikrar, güvenlik ve gelişme sağlamanın temel hedef olduğunu açıkça ifade ediyor. Burada aynı zamanda bölgesel çatışmaların çözümünde AB'nin katkılarının artırılması hedefleniyor.³⁵

AB hedefleri ve bölgesel gelişmeler arasındaki fark bağlamında AB'nin komşu bölgelerdeki çatışmaların çözümünde olumlu etkisi iki yolla mümkündür. Birincisi AB'nin yönetim, hukuk ve politika çatısı etnik – politik çatışmaların çözümü için uygun olabilir. İkincisi, Birlik, politika araçlarının yardımıyla çatışmaların çözümüne özendirici katkıları sunabilir.³⁶

Çatışmaların çözümünde AB'nin eylemleri üç yolla işleyebilir. Birincisi, koşulluluk ilkesidir ki, özellikle son on yılda AB, bunu aday ülkelerin yönetim yapılarının, ekonomilerinin ve sivil toplumlarının dönüşümü için kullanmıştır. Koşulluluk, sunulan ödevin yerine getirilmesine bağlı olarak ödülün verilmesi strateji olarak tanımlanabilir. Bu durumda koşul olarak iyi komşuluk veya komşularla iyi geçinme, ödül ise AB'nin kurumsal ve mali desteği ve iç pazara ulaşım kolaylığı şeklinde gösterilebilir.

Çatışmaların çözümünde ikinci yol sosyal öğrenmedir. Çatışmalar ve onların çözüme ulaşmasını, AB ve çatışma tarafları arasında diyalog, geniş sosyal ilişkiler, kurumsal, politik, ekonomik katılım sonucunda yayılma olasılığı geniş olan öğrenme ve kabullenme de etkileyebilir. Karar alıcı kazanç ve maliyeti hesaplamak durumunda bırakarak değiştirme yolunu seçen koşulluluk ilkesinden farklı olarak sosyal öğrenme, yerli aktörlerin AB tarafından sunulan normları gönüllü olarak kabul etmesiyle yerleşik çıkarlar tanımının değişmesini hedefliyor. AB ile kurumsal yakın ilişki veya katılım sayesinde taraflar, temel inançlarını, görüşlerini ve amaçlarını

³⁴ European Council, A Secure Europe in a better world. **European Security Strategy**, Brussels, 12.12.2003, s. 15. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/solanae.pdf>, (09.05.2011).

³⁵ Commission Of The European Communities, European Neighbourhood Policy, **Strategy Paper**, Communication From The Commission, 373 final, Brussels, 12.05.2004. s. 6, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf, (11.05.2011).

³⁶ Nathalie Tocci, The EU and Conflict Resolution, **Promoting peace in the backyard**, Routledge, 2007, s. 10

değiştirebilirler (insan hakları, kimlik, egemenlik ve demokrasiye bakışlarının değişmesi). Çatışma tarafları aynı zamanda öncelikli stratejilerini de değiştirebilir.³⁷

Çatışmaların çözümünde AB etkisinin üçüncü yolu “pasif uygulama” (passive enforcement) veya “kural uygulanması” (rule application) olarak tanımlanıyor. AB dış politikasının bu üslubu, özendirici ödüllerin yardımıyla kural temelli işbirliği sistemine dayanıyor. Sık – sık koşulluluk ilkesiyle karıştırılsa da pasif uygulama bundan farklıdır ve havuç – sopa politikasıyla karar alıcıyı fayda – maliyet hesaplama durumunda bırakarak değiştirmeyi içermiyor. Burada zorunluluk karşılıklı faydalı işbirliğini mümkün kılan gerekli kuralların uygulanmasıdır. Pasif uygulamanın işlemesi için her şeyden önce AB kuralları ile tanımlanmış hukuk sistemi olması gerekir. Çatışma örneklerinde sık sık rastlandığı gibi kurallar çeliştiğinde, bu ülkelerin değişmesi gereken kurallar sistemini maliyet olarak görmemeleri, görseler bile üstesinden gelmeyi göze almamaları önemlidir. Kuralların benimsenmesi, onlara saygı duyulması, bunun faydasının maliyetinden daha yüksek olması ve zamanla kurallara saygı duyanın kazanç olarak algılanması tarafları yakınlaştıran unsurlardır.³⁸

1.5.2. Mali ve Ekonomik İşbirliği

Cumhuriyetlerin bağımsızlığını ilan etmesiyle Sovyetler Birliği çöktü ve ardından çözülmesi gereken çok büyük politik, ekonomik, sosyal boşluk bıraktı. Bu gelişmelerden dolayı AB daha 1991 yılında acilen TACİS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States) Programını uygulamaya başladı. TACİS programı, dönüşüm sürecini gerçekleştirmeyi hedefleyen yeni bağımsız devletlere hitap ediyordu. Buna rağmen o zamanlarda bu ülkelerde siyasal yapı, kurumlar ve hatta muhataplar bile belirsizdi.³⁹

³⁷Tocci, 2007, s.15.

³⁸Tocci, ss.17-18.

³⁹Alexander Frenz, **The European Commission’s Tacis Programme, 1991 – 2006**, A Success Story, A brochure outlining the achievements of the TACIS programme, from 1991-2006, s.2, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/enpi-east/documents/annual_programmes/tacis_success_story_final_en.pdf, (11.05.2011).

2000 – 2006 yılları arasındaki altı yıllık dönem için 3,318 milyar dolar bütçeye sahip bu program 12 eski Sovyet Cumhuriyetini ve Moğolistan'ı kapsıyordu.

Programın sunduğu yardım alanları şunlardı:

- Kurumsal, hukuki ve idari reformlara yardım,
- Özel sektöre ve ekonomik gelişmeye destek,
- Dönüşüm sürecinin sosyal boyutlarına yardım,
- Taşımacılık, telekomünikasyon, sınır geçme ve enerji hatları alanında şebeke altyapısının geliştirilmesi,
- Doğal kaynaklar yönetiminin ve çevre korumanın iyileştirilmesi,
- Kırsal ekonominin geliştirilmesi,
- Nükleer güvenlik alanında işbirliğidir.⁴⁰

AB'nin komşularla uyguladığı diğer bir proje Rusya'dan enerji bağımlılığını azaltmayı hedefleyen ve Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'ı kapsayan INOGATE programıdır.

Programın hedefleri:

- Katılan ülkelerin özellikleri de göz önünde bulundurularak enerji pazarının AB enerji iç pazarının ilkelerine uyumunu sağlamak;
- Enerji ithal/ihracı, arz çeşitliliği, enerji ulaşımı ve enerji talebinde güvenliği sağlamak;
- Sürdürülebilir enerji gelişimini, aynı zamanda, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve talep yönetimini desteklemek;
- Genel ve bölgesel çıkarlara yönelik enerji projelerini çekici kılmaktır.⁴¹

Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik diğer bir program, "21. Yüzyılın İpek Yolu" diye nitelendirilen TRACECA (International Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) Programı'dır. Programın hedefi, tarihi İpek Yolu'nun yenilenmesine önemli katkıda bulunabilecek ülkeler arasında ekonomik,

⁴⁰ Council Regulation (EC, EURATOM) No 99/2000, **Concerning the Provision of Assistance to the Partner States in Eastern Europe and Central Asia**, 29.12.1999, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:012:0001:0009:EN:PDF>, (07.05.2011).

⁴¹ The INOGATE Programme, http://www.inogate.org/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=72&lang=en, (19.05.2011).

ticari ve nakliye ilişkilerini geliştirmektedir. TRACECA programına katılan ülkeler jeopolitik ve ekonomik fırsatların avantajından yararlanabilmek amacıyla Eylül 1998'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'de çok taraflı anlaşma imzaladılar. TRACECA Programı, Doğu Avrupa'dan başlayan, Türkiye üzerinden Kafkasya'ya, Hazar denizini geçerek Orta Asya'ya ve Çin'e ulaşan bir koridorun oluşturulmasını hedefliyordu.⁴²

Haziran 2003'te Dış İlişkiler ve Genel İşler Konseyi, Daha Geniş Avrupa Bildirisi'ni memnuniyetle karşıladığını ve Komisyon'a farklı araçları bir araya getirecek yeni bir Komşuluk Aracı'nı sunmasını önerdi. Komisyon, INTERREG, PHARE, TACİS gibi programların arasında da önceler yapılmış koordinasyon çalışmalarını başlangıç noktası olarak kabul ederek önce 2004 – 2006 yıllarını kapsayan, farklı mali araçlar arasında uyum sağlama dönemi ve ardından 2006 sonrası dönem olmakla iki aşamalı yaklaşım önerdi.

Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (AKOA – The European Neighbourhood and Partnership Instrument - ENPI), AKP kapsamındaki ülkeler artı Rusya ile olan ilişkilerde iyi komşuluk ve refah alanı oluşturmakla AKP'nin hedeflerine ulaşmasına yardım etmeyi hedefliyor. AKOA, ülkelerin Komisyon'la işbirliği temelinde ek mali yardım ve destek sunuyor.⁴³

Komşuluk Aracı'nın kontörlerini çizen Bildiride⁴⁴ genişlemenin mevcut ve olası üyeler ve komşu ülkeler üzerinde olumlu etkisinin dikkate alınacağına vurgu yapılıyordu. Aynı zamanda genişlemeyle gelen fırsatın yanı sıra Birlik ve komşuları arasındaki yaşam standardında yeni üyelerin komşulara nazaran daha hızlı büyüdüğüne vurgu yapıyordu. Bu yüzden sınır bölgelerde sürdürülebilir sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, çevre, halk sağlığı, organize suçlarla mücadele, sınır hatlarının güvenliğini yükseltmek hedefleniyor. Bu araç, AB politika ve diğer araçlarıyla, aynı zamanda, ulusal mali yardım programları ile, belirli sektörel politika ve araçlarla uyumlu olmalı ve onları tamamlamalıydı.

⁴² TRACECA, **The Silk Road of the 21st century**, <http://www.traceca-programme.eu/en/home/the-silk-road-of-the-21st-century/> , (07.04.2011).

⁴³ Regulation (EC) No **1638/2006** of the European Parliament and of the Council, laying down general provisions establishing a **European Neighbourhood and Partnership Instrument**, 24.10.2006, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17101_en.htm, (15.04.2011).

⁴⁴ Commission Of The European Communities, Paving the way for a New Neighbourhood Instrument, **Communication From The Commission**, Brussels, COM 393 final, 01.07.2003, ss. 3-6, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_393_en.pdf, (22.04.2011).

2007 – 2013 yılları dönem için AKOA hedeflerini bir önceki hedeflere göre daha geniş kapsamda (politik, ekonomik sosyal reformlar, bölgesel bütünleşme, sektörel işbirliği, bölgesel ve yerel gelişme) ele almış ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için 11,181 milyar avro bütçe tahsis etmiştir. Bu bütçenin %95'i ulusal ve çok uluslu programları, %5'nin ise sınır aşırı işbirliği programlarını kapsamaması hedefleniyordu.⁴⁵

Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya ile ilişkileri daha da derinleştirmek amacıyla AB, yeni bir program – Doğu Ortaklığı programını sundu. Doğu Ortaklığı, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova için serbest ticaret anlaşmaları, mali yardım, enerji güvenliğine destek ve AB'ye vizesiz seyahat öngörüyor. Bu AB'nin doğu sınırının daha istikrarlı ve güvenli ortama dönüşmesi anlamına geliyor. Buna rağmen, Sovyetlerin çöküşünün ardından bölgede hala çözülmemiş sorunların bulunduğu görülüyor. Rusya – Gürcistan ve Rusya – Ukrayna krizlerini ardından bu ülkelere yönelik özel politika oluşturulması gereği gündeme geldi. Program çerçevesinde bu altı ülke politik ve ekonomik reformları gerçekleştirmek için arttırılmış ek mali yardım alacaklar. Komisyon, Doğu Ortaklığı programına 2010 – 2013 bütçesinden 350 milyon avro, artı yeni programlar için 250 milyon avro para ayırmıştır.⁴⁶

AB'nin bölgeye yönelik politikaları derin ve kapsamlı şekil aldıkça bu ülkelerin AB ile ikili ilişkileri öne çıkıyor. Bu ülkelerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Komşuluk Politikası çerçevesinde AB – Azerbaycan ilişkileri önem arz etmektedir. Bu ilişkilerin önemini anlayabilmek için Azerbaycan'ın tarihsel gelişimi, coğrafi konumu, siyasal-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını, aynı zamanda uluslararası güçlerin bölgeye yönelik politikaları ve Azerbaycan'ın uluslararası topluma bütünleşme sürecini incelemek gerekir.

⁴⁵ Regulation (EC), No [1638/2006](#) of the European Parliament and of the Council of laying down General Provisions Establishing, a **European Neighbourhood and Partnership Instrument**, 24.10.2006, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17101_en.htm, (07.04.2011).

⁴⁶ [Europa, European Commission, News, External relations and foreign affairs](#), “The EU launches programme to forge closer ties with six countries in Eastern Europe and the Southern Caucasus” 08.05.2009, http://ec.europa.eu/news/external_relations/090508_en.htm, (11.04.2011).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'NIN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞİMİ VE ULUSLARARASI TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİ

2.1. GENEL BİLGİ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yerleştiği bölge doğuyla batının kesiştiği, çok kültürlü, çokuluslu ve karmaşık tarihi gelişmelerle zengin bir bölgedir. O yüzden Azerbaycan'daki konjonktürü daha iyi anlaya bilmemiz için onun tarihi gelişimi, coğrafi konumu ve kültürel yapısını incelememiz gerekir.

2.1.1. Tarihsel Gelişimi

“Azerbaycan” tarihsel coğrafi alan olarak Doğu Kafkasya ve İran'ın Kuzey Batı bölgesini kapsıyor. Günümüzde 221,6 bin km²'lik bu tarihi alanın bir kısmını kapsayan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin alanı 86,6 bin km², nüfusu 9,1 milyondur.

Bu topraklarda yaşamış ilk kültür Kür-Aras kültürü deniliyor ve Eneolitin sonunda ve erken Tunç Çağında, MÖ 4. binyılın sonu – 3. binyılda yaşadığı biliniyor.⁴⁷ Tunç Çağında Azerbaycan'da Kutı, Lullubi, Turukku gibi devletler var olmuştur. Demir çağında M.Ö. 9. yüzyılda Manna devleti,⁴⁸ M.Ö. 4. yüzyılda Azerbaycan'ın kuzeyinde Albanya, güneyinde ise Atropatena devletleri yaranmıştır. Bu devletler Arap işgallerine kadar varlığını sürdürmüş ve Hilafet tarafından varlığına son koyulmuştur. 8. yüzyılın ortalarına yakın daha da artarak tüm Hilafeti sarsan ve merkezi yönetime karşı yöneltilen dini – siyasi hareket, Azerbaycan'da yerel Arap yönetimini hedef aldı. O zamanın diğer başkaldırıları gibi dini içerikli başlayan bu isyanlar da siyasi hedeflere yöneldi ve Arap işgaline karşı çıkmaya başladı. Bu hareket, bağımlı olan halkların Hilafetle karşılıklı ilişkisini keskinleştirdi ve Arap İmparatorluğu'nun parçalanması sürecini hızlandırdı. Yerel yönetimler gittikçe merkezi hazineye gönderilecek vergileri azalttılar, onu ödemekten vazgeçtiler ve böylece yarım bağımlı durumdan bağımsız duruma geçtiler. 11. yüzyılın 70'li yıllarında Azerbaycan toprakları, Orta Asya'dan Akdeniz'e dek,

⁴⁷ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. I cild** (Ən qədimdən - b.e. III əsr). "Elm", Bakı, 2007, s. 85

⁴⁸ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. I cild** (Ən qədimdən - b.e. III əsr). "Elm", Bakı, 2007, s. 152.

Kafkasya'dan İran körfezine dek olan yerleri birleştiren Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na katıldı. Bu dönemde Azərbaycan topraklarında din, arazi, kültür, ekonomi ilişkilerinde bütünlük bağlamında yeni etnik birliğin – Türk dilli Azərbaycan halkının oluşması süresi bitti. Selçuklu devletinin çöküşüyle 1136 yılında Şemseddil Eldegiz tarafından yaratılan Azərbaycan Atabeyler devleti dönemin en kudretli ve medeni devletlerinden biri oldu. Azərbaycan'da kültürel hayatın yükselmesiyle öne çıkan 12. yüzyıl Azərbaycan Rönesans dönemi olarak tanımlanır.⁴⁹

13. yüzyılda Azərbaycan'ın göçebe Moğolların işgali altına geçmesi ekonomik ve kültürel yükselişi geçici de olsa duraklattı. Başkenti Tebriz olan Moğol Hülakiler devletinin güçlenmesi Azərbaycan'ın da politik, ekonomik konumunu öne çıkardı, doğu ve batı ülkeleri ile ekonomik ilişkiler yeniden gelişmeye başladı. 14. yüzyılın sonunda Azərbaycan Timur'un ve Toktamış'ın savaş meydanına çevrildi. Timur'un zayıflamasının ardından Azərbaycan devletçilik tarihinde önemli yeri olan Karakoyunlu devleti onun ardındansa Akkoyunlu devleti yaranmıştır. 1501 yılında kurulan Safeviler devletinin önemi Azərbaycan Türkçesinin saray dili ilan edilmesi ve 16. yüzyılın Azərbaycan kültürünün ikinci Rönesans dönemi olmasındadır. Ama 16. yüzyılın sonunda Safevi – Osmanlı savaşları, Şah Abbas'ın iç politikaları ve yaptığı reformlar, özellikle başkentin İsfahan'a göçürülmesi sonucu Safeviler devletinde Azərbaycan kendi önemini kaybetti ve Safeviler devleti İran devletine dönüşmeye başladı. 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlangıcında Safeviler devleti siyasi, ekonomik buhrana uğrayarak zayıfladı. Bu fırsatı kaçırmayan Rus çarı 1. Petra Kafkasya'ya doğru ilerledi ve geçici bir süreliğine de olsa Hazar kıyısını ele geçirdi. 18. yüzyılın ortalarında Azərbaycan, birbiriyle rekabet halinde olan çok sayılı bağımsız hanlıklara (vilayetlere) parçalandı. Bundan yararlanan İran ve Rusya işgalci niyetlerini gerçekleştirmeye başladılar.⁵⁰ Uzun süren savaşlardan sonra imzalanan Gülistan ve Türkmençay Anlaşmalarıyla Azərbaycan toprakları, Kuzey Azərbaycan Rusya'ya, Güney Azərbaycan İran'a verilmek üzere ikiye bölündü.⁵¹

⁴⁹ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. II cild** (III-XIII əsrin I rübü). Bakı. "Elm". 2007, ss. 7-8.

⁵⁰ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. III cild** (XIII-XVIII əsrlər), "Elm", Bakı, 2007, ss. 4-6.

⁵¹ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. IV cild** (XIX əsr). Elm, Bakı, 2007, ss. 30–37.

20. yüzyılın ilk on yılında Kuzey Azerbaycan'ın istisnasız olarak bütün alanlarında piyasa ekonomisi kuralları geçerli olmuştur. Azerbaycan halkının milli düşüncesinin gelişmesi tarihinde yeni aşama olan bu dönemde ulusal bağımsızlık mücadelesi şekil almış, milli siyasi teşkilatlanma başarıyla tamamlanarak uygun ortamın olduğu zaman sonuç vermiştir. Böylece, Çarlık Rusya'sı düştükten sonra Azerbaycan halkı Rus sömürgesinden kurtularak milli devletini – Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan bu Cumhuriyet, 28 Mayıs 1918'den 27 Nisan 1920'ye kadar yaşayabilse de, Azerbaycan halkının hayatında büyük öneme sahip milli direniş ve devletçilik aşamasıdır. Aynı zamanda, Müslüman dünyasında ilk Cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Müslüman ve Türk toplumların demokratik düşünce ve hareketlerin gelişmesine olumlu etki göstermiştir.⁵²

1920 yılında “sosyalizm” bayrağı altında Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali gerçekleştirildi ve böylece Azerbaycan'da Sovyet dönemi başladı. Sovyet hâkimiyetinin kurulması, yeni bir devlet kuruculuğu, sanayileşme ve kollektifleşme, kültürel hayat, yönetimdeki zorluklar, görülmemiş ceza tedbirleri eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde piyasa ekonomisinin yerini merkezden yönetilen planlı ekonomi almıştır. Diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da merkezden yönetilen planlı ekonomi sisteminin öğeleri olan bürokratism ve totalitarizm kök salmaya başladı.⁵³

SSCB'de devam eden merkezden yönetilen planlı ekonomik ve politik rejim 1980'lerde çökmeye başlayınca, Komünist Partisi'nin gücü sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sorunları çözmeye gücü yetmemeye başladı. “Yeniden yapılandırma” (“perestroyka”) ve diğer önlemler çok uluslu Sovyet devletini kaçınılmaz çöküşten kurtaramadı. 70 yıllık Sovyet yönetiminin zorluklarından bıkan Azerbaycan halkı, Azerbaycan Halk Cephesi'nin önderliğinde bağımsızlık hareketine başladı. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Parlamentosu oy çokluğuyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına karar verdi.

⁵² Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. V cild** (1900-1920-ci illər), "Elm", Bakı, 2008, ss.5-9.

⁵³ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. VI cild** (aprel 1920 - iyun 1941). "Elm", Bakı, 2008, s. 77.

2.1.2. Coğrafi Konumu

Güney Kafkasya'nın doğusunda yerleşen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin beş ülke ile kara sınırı bulunmaktadır: Kuzeyde Rusya (284 km), kuzeybatıda Gürcistan (322 km), güneybatıda Ermenistan (787 km), güneyde Türkiye (11 km) ve İran (611 km). Ülkenin doğusunda ise Hazar Denizi (825 km) yoluyla Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve İran'la sınırları bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 86,600 km²'dir. Azerbaycan'ın arazisi dağlık ve ovalık rölyeften oluşmakla beş coğrafi vilayete bölünüyor: bunların dördü dağlık (Büyük Kafkas, Küçük Kafkas, Nahçıvan, Lenkeran), biriyse ovalıktır (Kür – Aras veya Merkez Aran). Büyük Kafkas'ın Azerbaycan kısmında iki büyük dağ silsilesi – Baş Kafkas (4466) ve Yan silsile (4243) vardır. Azerbaycan yeraltı kaynaklarca zengindir. Burada, petrol, doğal gaz, demir, magnezyum, titan, krom, bakır, polimetallar, kobalt, molibden, dağ billuru, kuvars, kükürt, alunit, andaluzit, bitum, taş tuz ve başka doğal kaynaklar bulunmaktadır. İnşaat için yararlı olan ateşe dayanıklı malzemeler de bu topraklarda bolca bulunmaktadır. Burada bulunan maden suları da kimyasal terkbine göre çok zengindir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin coğrafi konumu, onun dağlık ve ovalık rölyefinin karışıklığından dolayı bir kaç iklim türleri vardır. Burada bozkır, subtropik iklim, kışı kurak geçen ılımlı iklim, sıcak iklim, bozkır veya step, soğuk ve kontinental iklim çeşitleri vardır.

Azerbaycan'ın en büyük nehirleri Kür ve Araz nehirleridir. Genelde Azerbaycan'da dağ nehirleri çoğunluktadır. Bu nehirlerde suyun hızının yüksek olması su elektrik santrallerinin inşası için olanak tanıyor. Azerbaycan'ın ikliminden ve toprak yapısından dolayı, zengin bitki ve hayvan çeşitleri, dünyada eşi benzeri bulunmayan türler bulunmaktadır.⁵⁴

2.1.3. Kültürel Yapısı

Azerbaycan halkının % 90'ı Azerbaycan Türkü olup, İslam dinini kabul etmiştir. Nüfusun %10'u Rus, Ermeni, Ukraynalı ve Yahudilerden meydana gelmiş olup, Hristiyan ve Musevi dinlerini benimsemişlerdir. Etnik ve dini gruplar arasında

⁵⁴ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. I cild** (Ən qədimdən - b.e. III əsri). "Elm", Bakı, 2007, ss. 36-41.

tesis edilmiş hoşgörü ve karşılıklı saygı mevcuttur. Değişik etnik gruplar kendilerine ait olan özel günlerle dini ve milli bayramları serbestçe kutlayabilmektedirler. Ülkede cami ve mescitlerle birlikte Ermeni, Ortodoks, Katolik kiliseleri mevcuttur. Azerbaycan halkının kültürü Türk kültürünün bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Coğrafi yapısının gereği değişik kültürlerle etkileşme olmuşsa da, gelenek, görenek, anane açısından Anadolu halkından ayrılan önemli farklılıklar yoktur. Bağımsızlık sonrası savaş yıllarında ülkede yaşanan ağır ekonomik, siyasi, sosyal ve yapısal problemlere rağmen kültür hayatındaki canlılık devam etmektedir. Azerbaycan'da genel okuma yazma oranı erkeklerde %99,7, kadınlarda %99,6 seviyesindedir. 2010 yılı sonu itibariyle Azerbaycan'da 3500 eğlence ve kültür merkezi, 3947 halk kütüphanesi, 29 profesyonel tiyatro salonu, 13 konser salonu, 7 müzik topluluğu ve 226 müze mevcuttur. 2010 yılı sonu itibariyle kütüphanelerde toplam 36,1 milyondan fazla kitap ve dergi bulunmaktadır. Müzelerde ise toplam 1.600.000 adet tarihi ve kültürel eser mevcuttur.⁵⁵

2.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI DIŞ POLİTİKA ÖNCELİKLERİ

Sovyetlerin çöküşünden sonra yaranan diğer bağımsız Cumhuriyetler gibi Azerbaycan'ın da dış politikadaki önceliği dünya kamuoyu tarafından tanınması, diğer devletlerle iyi ilişkiler kurulması ve uluslararası kurumlara bütünleşmesiydi. Ancak bağımsızlığını yeni elde eden diğer devletlerden farklı olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sorunu ve zengin enerji kaynaklarının bölüştürülmesi uğrunda giden çıkar çatışmasıyla karşı karşıya kalmıştı.

2.2.1. Karabağ Sorunu

Azerbaycan – Ermenistan, Yukarı Karabağ sorunu hakkında yazarken önce Ermenilerin Azerbaycan topraklarında yerleştirilmesi sürecine bakmamız lazım. Tarihi gerçekler gösteriyor ki 19. yüzyıla kadar bu topraklarda Ermeniler yaşamamışlar. Onların bu topraklara göç ettirilmesi Çarlık Rusya'sının çıkarlarına hizmet ediyordu. 19. yüzyılda Doğu Avrupa'da ve Rusya'daki gelişmeler (Rusya –

⁵⁵ The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, **Culture**, <http://www.azstat.org/MESearch/search>, (19.10.2011).

İran, Rusya – Osmanlı savaşları) onun bölgedeki konumunu zayıflattı. Rusya güneyinde Türk – Müslüman ülkesinin varlığından rahatsızlık duymaya başladı ve bu yüzden de Azerbaycan'ın kuzey topraklarında Ermenilerin yerleştirilmesi meselesi gündeme geldi. Rusya – İran, Rusya – Osmanlı savaşlarının ardından yapılan anlaşmalara dayanarak İran'dan 40 bin, Osmanlıdan 86 bin ermeni Azerbaycan topraklarına göçürüldü.⁵⁶

Böylece, Ermeniler Azerbaycan topraklarına yerleştirildi, onlar için burada imtiyazlı koşullar ve toprak alanları verildi. Ünlü Rus istatikçisi İ. Şopen'in hesaplamalarına göre, 19. yüzyılın başlarında sadece Erivan şehrinde 2400 Azerbaycan ailesi, 12 bin Azerbaycanlı yaşıyordu. Şehir Ruslar tarafından işgal edildikten sonra ahalinin bir kısmı İran'a göç etmesine rağmen, yine de Azerbaycanlılar şehir ahalisinin büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Böyle ki, 1829 yılı bilgilerine göre Erivan nüfuzunun %80'i Azerbaycanlılar idi. Rusya emperyasında yapılan ilk nüfus sayımı verilerine göre, 1897 yılında Batı Azerbaycan'da – Erivan vilayetinde 313.178 Azerbaycanlı yaşamıştır.⁵⁷ Lakin birkaç yıl sonra bu rakamlar tamamen değişti. 1905 – 1906, 1918 yıllarında Azerbaycan Türklerine karşı yapılan kitle katliamları ve zorunlu göçler sonucu Ermeni nüfusu ağırlık kazanmaya başladı ve Erivan 1918'de kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Sovyetler kurulduktan sonra, Sovyetlerin desteği ile Azerbaycan'ın Zengezur bölgesine sahiplenilen Ermeniler, 1921 yılında Yukarı Karabağ'ı da Ermenistan'a birleştirmek istediler. Bu fikir sert tepkilerle karşılandığından geri adım atıldı ama Yukarı Karabağ'a Azerbaycan'ın terkinde özerklik verilmesini başardılar. Sovyetler zamanında bu mesele birkaç kez gündeme geldi. Sovyetlerin zayıflamasıyla 80'li yılların sonlarına doğru Ermenilerin Karabağ'la ilgili planlarının gerçekleşmesi için uygun ortam yarandı. Sorunun alanı giderek büyüyordu. 1989 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Parlamentosu, Yukarı Karabağ'ın bu ülkeye birleştirilmesine ilişkin hiçbir hukuki temeli olmayan karar aldı. Bu, gerçekte Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a ilhakı anlamına geliyordu.

⁵⁶ Elşad Abdullayev, **Dağlıq Qarabağ Problemi Beynəlxalq Hüquq Müstəvisində**, "Təhsil" Nəşriyyatı, Bakı, 2004, s. 9.

⁵⁷ Abdullayev, 2004, s. 9.

1989 yılında SSCB Ali Sovyet'i Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi hakkında hiçbir hukuki esası olmayan kararı kabul etti. Bu, Azerbaycan arazilerinin ilhakı anlamına geliyordu. Azerbaycan'da yapılan toplu itirazlar ise bu süreci değiştirecek güçte değildi. 1992 yılından başlayarak Ermeni silahlı birleşmelerinin Azerbaycan topraklarında gerçekleştirdikleri askeri operasyonların coğrafyası daha da genişletildi ve ülkenin illeri birbirinin ardınca işgal edilmeye başlandı. Bu operasyonların en korkuncu ise Şubat 1992'de Karabağ'ın Hocalı ilinde yapılan katliam oldu. Rusya'nın 366. alayının yardımıyla yapılan katliamda 613 Azerbaycanlı öldürülmüş, bunlardan 63'ü çocuk, 15'i bebek, 106'sı kadındır. 487 kişi sakatlanmış, çoğunluğu ihtiyar, kadın, çocuk olmakla 1275 kişi esir alınmış, 8 aile tamamen yok edilmiştir.⁵⁸

Ermenistan, 1993 yılının sonuna kadar Yukarı Karabağ dahil Azerbaycan topraklarının %20'sini oluşturan – Hankenti (18.09.1988), Askeran (19.10.1991), Hadrut (19.11.1991), Hocalı (26.02.1992), Şuşa (08.05.1992), Laçın (17.05.1992), Hocavent (02.10.1992), Kelbecer (3-4.04.1993), Akdere (07.07.1993), Akdam (23.07.1993), Cebrayıl (23.08.1993), Füzuli (23.08.1993), Gubatlı (31.08.1993), Zengilan (30.10.1993) illerini işgal etti. Onlar Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı kabul edilmedikçe ve güvenlik garanti edilmediği sürece geri çekilmeyeceklerini bildirdiler. Mayıs 1994'te geçici ateşkes anlaşmasının imzalanmasından sonraki süreçte durum çözümsüz kalmıştır. Buna rağmen, ateşkes anlaşmasının yapılmasından sonra ateşkes ara sıra bozulmuştur.

İlk barış girişimleri Türkiye, Rusya, Kazakistan, İran, Fransa tarafından olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (sonradan “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı – AGİT” şeklinde isim değiştirmiştir) katılmasından sonra bu teşkilat arabuluculuk görevi üstlenmiştir. AGİT'in ABD, Rusya ve Fransa'nın eş başkanlığında yaratılan “Minsk” grubunun barış görüşmeleri yapılması için arabuluculuk yapması taraflarca kabul edilmiştir. Ne yazık ki, geçen bu süreçte çok az gelişme elde edilmiştir. AGİT bağlamında her iki taraf da Helsinki Nihai Senedine dayanarak kendi görüşünü sergiliyor: Azerbaycan

⁵⁸Abdullayev, 2004, ss. 14-15.

“her üye ülkenin toprak bütünlüğü”⁵⁹ ilkesine vurgu yapıyor, Ermenistan ise tartışmalı bir başlık olan “kendi kaderini belirleme”⁶⁰ ilkesini savunuyor.

Yukarı Karabağ’da kurulan Cumhuriyet, Ermenistan dahil hiçbir devlet tarafından tanınmamasına rağmen, bağımsız bir devlet olduğunu iddia etmeye devam ediyor. Ermenistan tarafı ise, bu Cumhuriyetin bağımsızlığı tanınmadığı sürece silahlı birliklerini değil Yukarı Karabağ, Karabağ dışındaki Azerbaycan’ın işgal olunmuş illerinden bile geri çekmeyeceğini bildiriyor. Azerbaycan tarafı ne olursa olsun toprak bütünlüğünden vazgeçmeyeceğini, görüşmelerde gelişmelerin olması için önce Yukarı Karabağ etrafındaki işgal olunmuş illerin boşaltılması ve zorunlu göçmenlerin evlerine geri dönmesinin sağlanması gerektiğini savunuyor.⁶¹

Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısının her yeni aşamasında tepkisini koymuştur. 1993 yılında Güvenlik Konseyi 822,⁶² 853⁶³, 874⁶⁴ ve 884⁶⁵ sayılı kararlarında net bir şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü desteklediğini gösterdi. Yukarı Karabağ’ın Azerbaycan Cumhuriyeti’nin egemenlik alanı olarak tanınmasını onayladı ve Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarından hemen, hiçbir koşul sunmadan çıkarılmasını ve zorunlu göçmenlerin ve mültecilerin geri gelmeleri için uygun ortamın yaratılmasını talep etti. Buna rağmen, Güvenlik Konseyi’nin bu kararları bugüne kadar uygulanmamış olarak kalmaktadır. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaline itiraz olarak 1993 yılında Türkiye, işgal edilmiş topraklar boşaltılmadığı sürece Ermenistan’la hiçbir ilişki kurulmayacağını beyan etti. Ankara bununla Ermenistan’ın işgalci taraf olduğunu ve çatışmanın çözümünde Bakü’nün tutumunu desteklediğini dünyaya göstermiş oldu.

⁵⁹ Conference on Security And Co-Operation in Europe, **Final Act**, Helsinki 1975, IV principle, Territorial integrity of States. <http://www.osce.org/mc/39501> , (25.10.2011).

⁶⁰ Conference on Security And Co-Operation in Europe, **Final Act**, Helsinki 1975, VIII principle, Equal rights and self-determination of peoples. <http://www.osce.org/mc/39501> , (25.10.2011).

⁶¹ Patricia Carley, **Nagorno-Karabakh**: Searching for a Solution, United States Institute of Peace. <http://www.usip.org/publications/nagorno-karabakh-searching-solution-0> , (25.10.2011).

⁶² United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/822, 30.04.1993, <http://www.undemocracy.com/S-RES-822%281993%29.pdf> , (26.10.2011).

⁶³ United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/853, 29.07.1993, <http://www.undemocracy.com/S-RES-853%281993%29.pdf> , (26.10.2011).

⁶⁴ United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/874, 14.10.1993, <http://www.undemocracy.com/S-RES-874%281993%29.pdf> , (26.10.2011).

⁶⁵ United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/884, 12.11.1993, <http://www.undemocracy.com/S-RES-884%281993%29.pdf> , (26.10.2011).

Karabağ sorununun gelişmesinde dış etkenlerin olduğu ağırlıklı olarak söylenmektedir. Örneğin, 1992–1994 yılları arasında Rusya’dan ağır yük uçakları Ermenistan’a 1300 tondan çok askeri teknoloji, silah taşıdı. Bu silahlar Ermeniler tarafından Azerbaycan topraklarının işgalinde kullanıldı. Bu azmış gibi, ABD kongresi, 24 Ekim 1992 tarihli 907 numaralı düzenlemesiyle, Azerbaycan’ı Ermenistan’ı ablukaya almakla suçlayıp, “Özgürlüğe Destek Senedi” çerçevesinde Azerbaycan’a devlet düzeyinde her türlü yardıma aynı zamanda insani yardıma sınırlamalar getirdi.⁶⁶ ABD’nin en büyük küresel güç olduğu, Rusya’nınsa hala Güney Kafkasya’da büyük etkisinin olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa bu iki ülkenin barış sürecinde anahtar rol oynayacağı kesin gözü ile görülmektedir. Bu bağlamda, ABD Rusya ile işbirliği yaparak barış sürecine katkıda bulunmalı, aynı zamanda Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin egemenliğini desteklemelidir. Çatışma, “tarihi nefret”, milli, dini ve kültürel farklılıklar kökenli değil, bölgesel faktörler ve dış güçlerin çıkarları ve sıradan toprak çatışması temelinde ele alınmalı.⁶⁷ Aksi halde, çatışan tarafların bir araya gelmesi olasılığı çok düşük görülmektedir.

2.2.2. Petrol ve Doğal Gaz Anlaşmaları

Bağımsızlık sonrasında petrol sanayisine ve yeni teknolojilere yatırımları çekmek, ülkeye uygun şartlarla yabancı petrol şirketleri ile anlaşmalar imzalamak için müzakerelerin yürütülmesi yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi’ne verildi. Ama anlaşmaların imzalanmasında bazı engeller vardı, örneğin Rusya Federasyonu’nun desteklediği böyle bir tez ortaya atılmıştı ki, Hazar Denizi bütün kıyı ülkelerinin ortak varlığıdır ve ulusal bölünme yapılamaz. Buna göre de Azerbaycan tek taraflı olarak yabancı şirketlerle petrol anlaşmaları imzalayamaz. Yabancı şirketler başlangıçta risk faktörünün yüksek olmasından dolayı çekingenlik gösterebilir de ABD hükümetinin siyasi desteği sayesinde sonuç alınabildi. 20 Eylül 1994’te Bakü’de ABD, Büyük Britanya, Norveç, Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan, Yunanistan’ın büyük petrol şirketlerinin dahil olduğu konsorsiyum (sonradan Japon petrol şirketi de katıldı) arasında Hazar Denizi’nin Azerbaycan sektöründe olan

⁶⁶ Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. VII cild** (1941-2002-ci illər). "Elm", Bakı, 2008, ss. 259-260.

⁶⁷ Brenda Shaffer, **Peace for the Caucasus**, 04.04.2001, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/1127/peace_for_the_caucasus.html, (21.10.2011).

“Azeri”, “Çırag”, “Güneşli” adlı petrol yataklarının ortak işletilmesi ve üretilen petrolün paylaşılmasına ilişkin 30 yıllık anlaşma imzalandı. “Asrın Anlaşması” diye tabir edilen bu anlaşmaya göre, yatırımın %80’ini konsorsiyum yapacak, Azerbaycan toplam gelirin %80’ini alacak. Bunun yanı sıra petrol kuyularından çıkacak doğal gazın tamamı Azerbaycan’a ait olacak.⁶⁸

10 Kasım 1995’te Hazar’da yeni bulunmuş “Karabağ” petrol yatağının işletilmesi ve çıkarılan petrolün pay bölgesine ilişkin Rusya, İtalya ve ABD şirketleri ile yeni anlaşma imzalandı. Anlaşmadan elde edilen gelirin %65 – 80’i Azerbaycan’a verilecekti.

4 Haziran 1996’da Hazar’ın “Şahdeniz” doğal gaz yatağının beraber işletilmesine ilişkin Azerbaycan ve Büyük Britanya, Norveç, Türkiye, Rusya, Fransa ve İran’ın petrol şirketlerinin katıldığı konsorsiyum arasında anlaşma imzalandı. Anlaşma Azerbaycan’ın sadece petrol değil aynı zamanda doğal gaz devletine dönüşümünün yolunu açıyordu.

14 Aralık 1996’da Hazar’da “Dan Ulduzu” ve “Eşrefi” yataklarının ortak işletilmesine ilişkin ABD, Suudi Arabistan ve Japonya, 13 Ocak 1997’de “Lenkeran – deniz” ve “Talış – deniz” yataklarının beraber işletilmesine ilişkin Fransa şirketleri ile Azerbaycan arasında anlaşmalar yapıldı.

1 Ağustos 1997’de Washington’da, Beyaz Saray’da ABD’nin önde gelen petrol şirketleri ile Azerbaycan arasında Hazar’ın Azerbaycan sektöründeki “Abşeron”, “Nahçıvan”, Oğuz” ve “İnam” petrol yataklarında ortak çalışmaların yürütülmesine ilişkin üç yeni anlaşma imzalandı.

Haziran 1998’de İtalya, Japonya, Türkiye, ABD, Britanya, Kanada petrol şirketleri konsorsiyumu ile, Temmuz ayında ise Büyük Britanya, ABD ve Rusya şirketleri ile yeni anlaşmalar yapıldı. Ocak 2001’de “Zığ” ve “Hovsan” yataklarına ilişkin Rusya’nın Lukoil şirketi ile anlaşma yapıldı. Genel olarak 1994 – 2001 yılları arasında 14 ülkenin 32 şirketi ile 21 anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Azerbaycan’a 60 milyar dolar yatırım yapılması öngörülmüştür.⁶⁹

Azerbaycan’da petrol üretimi geliştikçe var olan Bakü – Novorosiyski ve Bakü – Supsa petrol hatları Azerbaycan petrolünü batı pazarlarına ulaştırmakta yetersiz kalıyordu. Bu yüzden yeni boru hattının inşası gündeme geldi. 18 Kasım

⁶⁸ Azərbaycan tarixi, **Yeddi cildə. VII cild** (1941-2002-ci illər), "Elm", Bakı, 2008, s. 306.

⁶⁹ Azərbaycan tarixi, **Yeddi cildə. VII cild** (1941-2002-ci illər), "Elm", Bakı, 2008, s. 307.

1999'da İstanbul'da "Ham petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti üzerinden Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattı ile taşınmasına ilişkin" anlaşma yapıldı. Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve ABD devlet başkanlarının verdiği "İstanbul Beyannamesi" projesinin yüksek seviyede desteklendiğinin göstergesi idi. Bu gelişmeler ülkenin önemini artırdı, risk faktörünün düşük olduğunu kanıtlamış oldu ve böylece ekonominin diğer alanlarına da yabancı sermayenin akımını sağladı.

2.2.3. Azerbaycan'ın Uluslararası Kurumlarla Bütünleşmesi

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Birleşmiş Milletler (BM) arasında işbirliği Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden kazanmasının hemen ardından başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti 2 Mart 1992 tarihinde BM'ye kabul olunmuş ve 6 Mayıs 1992'de Azerbaycan'ın BM'de Daimi Temsilciliği açılmıştır. BM ile işbirliğinin ilk gününden başlayarak, Azerbaycan'ın önünde duran en önemli mesele Karabağ sorununu uluslararası kamuoyunun dikkatine sunmak ve BM'nin imkanlarından faydalanarak barış anlaşmasının yapılmasına çalışmak olmuştur. Bu bağlamda, 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi'nde çatışmaya ilişkin 822, 853, 874, 884 sayılı kararları kabul ederek Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bir daha onaylamış, hemen çatışmanın durdurulması gerektiğini, işgalci ordunun Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Birleşmiş Milletler çatışmanın çözümünde AGİT'in Minsk grubunun arabuluculuk çabalarını desteklediğini bildirmiştir. 1996 yılında BM Baş Meclisi, "BM ve AGİT arasında işbirliğine ilişkin" bildirisinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü desteklediğini bir daha tekrarlamıştır. BM ve Azerbaycan arasında işbirliği, aynı zamanda, bilim, eğitim, kültür, çocuk hakları, kadın hakları, çalışma koşulları, sağlık, mülteciler, sanayi, atom enerji, nükleer silahların yasaklanması gibi alanları kapsamaktadır.⁷⁰

⁷⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **BM ve Azerbaycan**, http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=594&Itemid=1, (22.10.2011).

Azerbaycan'ın BM'de faaliyetinin en başarılı örneği 24 Ekim 2011'de gerçekleşti. Azerbaycan tarihinde ilk kez BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi seçildi. Azerbaycan Doğu Avrupa'dan aday gösterilmişti ve 2012 – 2013 yıllarında Güvenlik Konseyi üyesi olacak.⁷¹

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi (AK) ile ilişkileri, demokrasinin geliştirilmesi, insan haklarına saygı, reformların yapılması bakımından önemlidir. 1992 yılından başlayan işbirliği, 25 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'nin tam hukuki üyesi seçilmesi ile sonuçlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, AK'ye üye olmakla onun birçok konvansiyonuna aynı zamanda İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına ilişkin 1950 yılında imzalanmış Konvansiyona katıldı. Bu tarihten itibaren her bir Azerbaycan vatandaşı konvansiyonca belirlenmiş şartlar çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurma hakkı kazanmıştır. Bu bağlamda ülke kamuoyunun Strasburg mahkemesine dolayısıyla Avrupa'ya merakı artmış ama mahkemeye başvurma koşullarına bağlı toplumun bilgisi gereken seviyenin altında kalmakta. Avrupa Konseyi, insan hakları ve temel özgürlükler, adalet ve içişleri, kadın hakları, adil yargı, eğitim, dinler arası diyalog, ırkçılığa karşı mücadele, toleranslık, Venedik Komisyonu aracılığı ile Avrupa standartlarına uygun seçimlerin teşkili, anayasa reformları, özgür basın gibi konuların yanı sıra Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümüne ilişkin Azerbaycan hükümetine tavsiyelerde ve yardımlarda bulunmaktadır.⁷²

Azerbaycan'ın üye olduğu ilk Avrupa teşkilatı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olmuştur. Azerbaycan AGİK'e 30 Ocak 1992 tarihinde kabul edilmiş ve onun senetlerine aynı zamanda 20 Aralık 1993 tarihinde Paris Bildirisi'ne katılmıştır. AGİK'in Azerbaycan için önemi Karabağ sorununun çözümünde arabuluculuk girişimleri yapmasındadır. 27 – 28 Şubat 1992'de yapılan AGİK'in Üst Düzey Bürokratlar Komitesi'nde ilk kez Azerbaycan – Ermenistan çatışması tartışıldı ve taraflar sınırların değiştirilmemesi koşuluyla çatışmanın barışçıl çözümüne davet edildi. 24 Mart 1992'de AGİK'in Dışişleri Bakanları Konseyi'nde Yukarı Karabağ

⁷¹ Azerbaijan wins final vacancy on Security Council, **UN News Centre**, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=40174&Cr=security+council&Cr1>, (22.10.2011).

⁷² Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **Avrupa Konseyi ve Azerbaycan**, http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=598&Itemid=1, (22.10.2011).

sorunu tartişıldı ve çatışmanın czmnn barış yolu ile czlmesi için Minsk Konferansı'nın cağrılması kararı alındı. AGİK'in adının AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) olarak değiştirildiği 5-6 Aralık 1994 tarihli Budapeşte Zirvesi'nde Karabağ sorununun czlmesine ilişkin AGİT'in girişimlerinin pekiştirilmesi kararı alınmış ve Eş başkan kurumu yaratılmıştır. 1 Ocak 1997'den Eş başkanlık görevi ABD, Fransa ve Rusya'ya verilmiştir. 2-3 Aralık 1996 tarihinde AGİT'in Lizbon Zirve'sinde 54 katılımcı devletten Ermenistan hariç hepsi aşağıdaki ilkelere katıldığını beyan etmiştir:

- Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü;
- Yukarı Karabağ'a Azerbaycan'ın içinde en yüksek yerel yönetim yetkisinin verilmesi;
- Yukarı Karabağ'ın tüm nüfusunun güvenliğinin sağlanması.⁷³

Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında NATO'nun Barış için İşbirliği programına katılan devletlerden biri Azerbaycan'dır. 4 Mayıs 1994 tarihinde katılım belgesi imzalanmıştır. İki taraflı işbirliğine askeri işbirliği, askeri modernleşme, silahlı kuvvetler üzerinde demokratik kontrol, güvenlik konularında siyasi müzakereler, barış operasyonları, güvenlik sektöründe reformlar, sivil olağanüstü durumlarda planlamalar, güvenliğe bağlı bilimsel, ekonomik, cevre konularında işbirliği gibi alanlar dahildir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararları ile desteklenen NATO'nun liderlik ettiği barışı destekleme operasyonlarına katılıyor. Azerbaycan, 1998 – 2008 yılları arasında Kosova'da barış gücü bulundurmuş, NATO'nun Afganistan'da operasyonlarına askeri ve sivil alanda destek vermiştir.

Savunma güvenlik alanında yapılan reformlara amaç NATO standartlarının uygulanması ile sivil ve demokratik kontrol altında, verimli ve ülkenin ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde savunma ve güvenlik alanı oluşturmaktır. NATO bu alanda esasen uzman yardımı sunmaktadır. Bu işbirliğinin sonucu olarak Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinde NATO yapılanma standartları uygulanmaya başlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Acil Durumlar Bakanlığı ile NATO'nun uygun kurumları arasında

⁷³ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **Avrupa Konseyi ve Azerbaycan**, http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=598&Itemid=1, (20.10.2011).

da derin işbirliği gerçekleştirilmektedir. İşbirliğinin esas amacı olağanüstü durumlara hazırlık alanında ulusal kapasitenin geliştirilmesinde NATO'nun uzman yardımından faydalanmaktır. Azerbaycan, NATO'nun Terörle Mücadelede İşbirliği Eylem Planı'na taraf ülkeler arasında aktifliği ile seçilmektedir. Burada temel gücü enerji altyapısının terör saldırılarında korunmasında NATO desteğini almaktır. Aynı zamanda, NATO ile terör tehlikesine ilişkin bilgi paylaşımı gerçekleştirilmekte, siyasi müzakerelere katılım ve ülkenin ulusal savunma ve güvenlik kapasitesinin geliştirilmesi alanında işbirliği yapılmaktadır. Tüm bunların yanı sıra, Azerbaycan NATO ile bir tek askeri alanda değil, bilim, eğitim, çevre ve insani konularda da işbirliği yapmaktadır.⁷⁴

2.3. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN AZERBAIJAN'A YAKLAŞIMI

Zengin enerji kaynaklarına sahip olmanın yanı sıra Azerbaycan hem de Kafkasya gibi stratejik öneme sahip bir bölgede yerleşiyor. Bir tarafta bölgeden hala çekilmek istemeyen, zaman zaman varlığını tehditlerle belli eden Rusya, diğer tarafta bölgeye girmeye çalışan ABD var. Bunların dışında etnik, tarihi, kültürel yakınlığı politik ve ekonomik hatta askeri işbirliğine dönüştüren Türkiye, diğer tarafta da tarihi yakınlığın yanı sıra etnik ve dini anlaşmazlıkların yaşandığı İran var.

2.3.1. Rusya'nın Yaklaşımı

1992 yılında Rusya – Azerbaycan ilişkileri, Rusya'nın Yukarı Karabağ çatışmasında Ermenistan'ı savunması, Rus – Ermeni askeri işbirliği ve Rusya'nın Ermenistan'a askeri yardımlarından dolayı gerginleşmeye başladı. Çeçenistan'daki olaylar da Rusya'nın Azerbaycan'a ve Gürcistan'a karşı politikasının şekillenmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca, Azerbaycan önemli petrol üreticisi ve boru hatlarının geçtiği bir ülke olduğundan ve Hazar bölgesinde petrol ve doğal gazla ilgili her konu Azerbaycan – Rusya ilişkilerine şekil verecek kadar önemlidir. Azerbaycan'ın ihracatının %90'ını petrol oluşturduğundan Çeçenistan üzerinden

⁷⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **Azerbaycan – NATO işbirliğine ilişkin**, http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=263&Itemid=1, (20.10.2011).

Rusya'nın Karadeniz kıyısına uzanan Bakü – Novorosiysk petrol hattı ve Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarına uzanan Bakü – Supsa petrol hattı güvenlik sorunları nedeniyle sevkiyatın yapılması için elverişsizdi. 1999 yılında ABD destekli Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol hattı projesi sevkiyat sorununu ortadan kaldırmak için önemli rol oynadı. Azerbaycan – Rusya ilişkilerinde Çeçen meselesi zaman zaman gündeme geldi, Azerbaycan ve Çeçenistan'ın kültürel ve dini yakınlığından dolayı bir işbirliği içinde olma ihtimali Rusya'yı tedirgin ediyordu. 2001 yılında Azerbaycan'da bulunan ve Rusya tarafından aranan 800 Çeçen'in çoğunun Rusya'ya verilmesine rağmen, Çeçen mültecilerin Azerbaycan'a yerleşmesine izin verilmesi Rusya'yı rahatsız ediyordu ve onların geri gönderilmesi talebinde bulunuyordu. Eylül 2004'ten başlayarak Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan sınırlarından geçişi zorlaştırdı. Mayıs 2005'te Rusya Azerbaycan'ı Çeçen isyancıları barındırmakla suçladı.⁷⁵

Buna rağmen, ikinci Rus – Çeçen savaşı Azerbaycan- Rusya ilişkilerini önceki kadar etkilemedi. 11 Eylül'den sonra iki taraflı ilişkilerde terörle mücadele gündeme geldi. Bu bağlamda Azerbaycan'a ait tüm Avrasya mekanında uçuşları izleyebilme kapasitesine sahip Gebele Radar Tesisinin Rusya tarafından kiralanmasına ilişkin anlaşma yapıldı. Hazar denizinde ortak askeri talimler de yakınlaşmanın bir başka göstergesi idi. 2003 yılında yapılan askeri işbirliği anlaşması ve sınır hatlarının belirlenmesine ilişkin anlaşmada diğer olumlu gelişmeler olarak kaydedilebilir. 2004 yılında imzalanan Moskova Bildirisi'nde 1997 tarihli Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'na atıf yapılarak terörle mücadele, herhangi askeri, ekonomik, mali sorunların üstesinden gelinmesi konusunda işbirliği yapılmasının altı çizildi.⁷⁶

Ermenistan ve Gürcistan enerji sektörünün Rusya'nın eline geçtikten sonra tüm Kafkasya'da tek halka Azerbaycan kalıyor. Bu yüzden Rusya enerji devleri elektrik enerjisinin, petrol ve doğal gazın üretimi ve dağıtımını üzerinde kontrolü ele geçirmek ve Rusya enerji sistemleri ağına birleştirmek için girişimlerde bulundular. Azerbaycan kendi enerji kaynaklarını Rusya enerji devlerinin kontrolü altına geçmesinden koruyabilmiştir. Bunun yanı sıra, Rusya enerji şirketleri ile daha derin işbirliğinin, Azerbaycan'ın ekonomik ve politik güvenliği için tehdit oluşturabileceği

⁷⁵ Bertil Nygren, **The Rebuilding of Greater Russia: Putin's foreign policy towards the CIS countries**, Routledge, 2008, ss. 110-111.

⁷⁶ Nygren, s. 112.

algılaması vardır. Bu bağlamda, Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerinde kontrolü tekrardan ele geçirme girişimleri Azerbaycan örneğinde başarısızlığa uğramıştır.⁷⁷

Ekonomik ve politik ilişkilerde bu gelişmelerin yanı sıra, Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş, Rus TV kanallarının yayımının durdurulması, yerel TV'lerde Rusça dahil tüm yabancı dillerde programların yasaklanması, Rus dilinin etkisinin azaltılması gibi gelişmeler Rusya – Azerbaycan ilişkilerinde politik – kültürel tartışmalara yol açtı. Buna Rusya'nın Kafkasya'da varlığını kaybetme korkusu da eklenince iki ülke ilişkilerinde zaman zaman dramatik anlar yaşanmasına neden oldu.

2.3.2. ABD'nin Yaklaşımı

ABD Azerbaycan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991'te tanımış, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler 28 Şubat 1992'de kurulmuştur. 1992 yılının Martında ABD'nin Azerbaycan'da büyükelçiliği, 1992 yılının Kasım ayında ise Azerbaycan'ın ABD'de büyük- elçiliği açılmıştır.

ABD'nin Azerbaycan'a yönelik politikasını şekillendiren etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

- Zengin hidrokarbon potansiyeli vardır, keşfedilecek olası rezervler de buna dahildir,
- Azerbaycan'ın ABD'nin “Şer Üçgeni” olarak değerlendirdiği ülkelerden biri olan İran ile komşu olması; bu ülkenin nükleer silah edinme konusunda ısrarcı bir siyaset izlemesi,
- Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunun İran'da olduğu gibi “Şii” olması,
- Soğuk Savaş döneminde NATO ve Varşova Paktı'nın iki lider ve rakip ülkenin – ABD ve Rusya Federasyonu– Azerbaycan'da tekrar çıkar çatışmasında karşı karşıya gelmeleri,
- Son on yılda gerçekleştirdiği ekonomik atılımla adından söz ettiren Çin'in Orta Doğu çıkışlı enerjiye olan bağımlılığı; Hazar havzasıyla bağımlılığını çeşitlendirmek istemesi.

⁷⁷ Fariz Ismailzade, Russia's Energy Interests In Azerbaijan: **A comparative study of the 1990s and the 2000s**, 2006, s. 3.

Yukarıda sıraladığımız faktörler, ABD'nin bölge siyaseti ile birlikte Azerbaycan siyasetini de yönlendirmekte, etkileyici olmaktadır. Bir başka ifade ile ABD'nin Bakü siyaseti dolaylı olarak da ABD'nin Rusya, İran ve Çin siyasetini de belirlemektedir denebilir. Bakü-Ceyhan-Tiflis boru hattı güzergahının belirlenmesinde ABD etkin olmuş, ekonomik içeriği olan bu hattın belirlenmesinde ikna edici, maliyeti düşük başka hatlar – sadece bir örnek verecek olursak; Hazar'dan çıkacak petrolün İran üzerinden Basra Körfezi'ne, buradan da tankerlerle Batı'ya taşınması olmasına rağmen tercih edilmemiş, güzergahın belirleyici faktörü ABD'nin izlediği bölge siyaseti olmuştur.

Bugüne kadar, ABD ve Azerbaycan arasında 73 senet imzalanmış ve geniş çaplı işbirliği için uygun normatif yasal temel yaratılmıştır. Bunlardan 1992'de yatırımlara yardım, 1993'de ticari ilişkiler, 1997'de enerji konusunda diyalog yaratılmasına ilişkin, diplomatik konsolosluk faaliyetleri, 1999'da kitle infaz silahlarının yayılmasının durdurulması ve savunma alanında işbirliği, 2000'de ekonomik reformlar, piyasa ekonomisine geçişe yardım ve işbirliği, savunma ve askeri alanlarda işbirliği, mayınlı alanların temizlenmesi, 2001'de yatırım yapılmasının karşılıklı teşviki, 2002'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na ABD Maliye Departmanı tarafından teknik yardım gösterilmesine ilişkin, 2003'te uyuşturucu kaçakçılığına kontrol altına alma ve ilgili kurumlara yardım hakkında, tutukluların uluslararası mahkemelere teslimi, savunma sanayi cihazlarının alınması, 2004'te kitle infaz silahlarının yayılmasının önlenmesi, 2005'te biyolojik silahların hazırlanmasında kullanılabilecek teknolojinin ve deneyimin yayılmasının önlenmesi, nükleer ve diğer radyo aktif malzemelerin yasadışı taşınmasının önlenmesi, 2007'de ekonomik işbirliği komisyonunun yaratılması, mali bilgilerin paylaşılması, 2008'te bank sektörü, 2009'ta gümrük, savunma alanlarında, 2010'da yeni askeri işbirliği gibi konularda anlaşmalar yapılmıştır.⁷⁸

ABD, Soğuk Savaş bitiminde bölgede ortaya çıkan “güç boşluğunu” değerlendirmek ve etkinliğini başlatmak için önemli bir karar almış; bu doğrultuda 1991 senesinde Bağımsızlığın Desteklenmesi Yasası (Freedom Support Act) adı altında bir yasa çıkarmıştır. Bunun amacı; eski SSCB Cumhuriyetlerinde “insan

⁷⁸ Azerbaycan – ABD, **İki taraflı ilişkiler**, ss. 21-30.

<http://mfa.gov.az/images/stories/Ikiterfli%20munasibetler/Simali%20Amerika/ABS.pdf>, (22.10.2011).

hakları” ve “demokrasinin” gelişmesine katkıda bulunmak; bunun için mali yardım sağlamaktır. Ancak Azerbaycan’ın bu yardımdan yararlanmasını önlemek için bu yasaya 1992’de ek bir madde (907 sayılı) ilave edilmiştir. Bunun gerekçesinde de ABD dış politikasında etkin olabilen Ermeni diasporasının izleri görülmektedir: Azerbaycan Ermenistan ve Dağlık Karabağ bölgesine ambargo uygulamaktadır.⁷⁹ 1993 senesinden beri Azerbaycan’ın bu yasağın kaldırılma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Buna karşılık 11 Eylül terör olaylarıyla birlikte ülkenin adı geçen yasağı sürekli olmasa da kaldırması gündeme gelmiştir. Gerekçe de ABD’nin dış politikada önceliği uluslararası terör konusuna vermesi, “Şer Üçgeni”nin bir parçası olarak gördüğü İran’ın Azerbaycan ile ortak sınırı olması, teröre ve terörün destekçisi olarak gördüğü İran’a karşı geliştirilebilecek olası tedbirlerde Bakü’nün desteğini almak istemesi etken olmuştur.

2.3.3. Türkiye’nin Yaklaşımı

Azerbaycan’ın Türkiye için önemi tarihi ve kültürel bağların yanı sıra onun yerleştiği Kafkasya bölgesinin jeopolitik önemidir. Kafkaslar, Rusya – Orta Doğu, Rusya – Akdeniz arasında tek geçit konumundadır. Ayrıca Kafkasya, Anadolu ve Orta Asya arasında geçiş yolu özelliği taşımakla ve bu iki coğrafyanın kesişme yolu üzerinde bulunmaktadır. Azerbaycan bu jeopolitik değerini sahip olduğu petrol, doğal gaz ve diğer doğal kaynaklar ile pekiştirmektedir. Soğuk Savaş yıllarında Kafkaslar Batı’ya karşı tampon bölge oluşturmuştur. Kafkasların özellikle Azerbaycan’ın tekrar Rusya’nın etkisi altına düşmesi Kafkasların yeniden AB’ye ve NATO’ya ve böylece Türkiye’ye karşı tampon bölgeye dönüşmesine neden olabilir. Sovyetler zamanında Türkiye’nin Orta Asya’ya bağlanması bir önem teşkil etmezken SSCB’nin dağılmasının ardından bağımsız Türk devletlerine olan yakınlık Kafkasya’yı Türkiye için önemli kıldı.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan’ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. İki ülke birbiri için birçok bakımdan büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra

⁷⁹ U.S. Congress, Section 907 of the **Freedom Support Act**, U.S. Denies Aid to Azerbaijan, Azerbaijan International, (6.2), 1998, s. 28, http://azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_section907.html, (21.10.2011).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin çok yönlü bir şekilde geliştirilmesi için elverişli fırsatlar, ayrıcalıklar ve daha da önemlisi halkların aynı istek ve arzularından kaynaklanan talepler ortaya çıkmıştır. İki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesini gerektiren ve bu işbirliğinin gelişmesini kolaylaştıran siyasi ekonomik ve kültürel pek çok unsur bulunmaktadır. Ancak Azerbaycan'ın jeopolitik olarak çok önemli bir konumda yer alması, Rusya, İran ve Ermenistan gibi ülkelerin Azerbaycan üzerinde çeşitli çıkarlarının bulunması, iki ülke ilişkilerinin dış faktörler olmaksızın gelişim göstermesini engellemiştir. Özellikle Rusya'nın, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da ülke üzerindeki nüfuzunu koruma çabasında olması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini gölgelemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile yakınlaşmayı dış politikasında öncelik haline getirmiştir. Bu dönemde iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ve protokollerin önemlileri şunlardır: Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması (Ankara, 24.01.1992), Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara, 02.01.1992), Türkiye ve Azerbaycan Arasında Kredi Konusunda Anlaşma (İstanbul, 02.11.1992), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Eğitim, Kültür, Bilim ve Haberleşme Anlaşması (İstanbul, 06.03.1993).⁸⁰ Bunlar ve diğer anlaşma ve protokoller, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi için güvenilir bir yasal zemin hazırlamıştır. Azerbaycan'ın Batı'ya açılarak Batılı petrol şirketleriyle anlaşmalar yapması, Batı'nın müttefiki ve NATO'nun üyesi olan Türkiye'nin de çıkarlarına uygun şekilde gelişmiştir. Batılı petrol şirketlerinin Hazar'daki nüfuzunun Rusya aleyhine artması, Türkiye'nin de işine gelmekteydi. Böylece, 1994'ten sonra ABD'nin bölgeye ilgisi artmış, ABD Rusya'nın Kafkaslarda özel bir konuma sahip olmasını kabul etmediğini açıklamıştır.

Dönem-dönem ortaya çıkan farklılıklara rağmen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk 20 yıl içinde büyük gelişme göstermiştir. Bu dönem boyunca Azerbaycan ve Türkiye arasında 150'den fazla anlaşma, protokol ve diğer belgeler imzalanmıştır. Bu anlaşma ve protokoller ekonomi, ticaret, eğitim, kültür konularında ve bilimsel alanlardadır. Bağımsızlığın hemen ardından yapılan anlaşma ve protokoller, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok

⁸⁰ Azerbaycan – Türkiye, **İki taraflı ilişkiler**, s.25, <http://mfa.gov.az/images/stories/Ikiterfli%20munasibetler/Avropa/Turkiye.pdf>, (23.10.2011).

yönlü olarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi için güvenilir yasal zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ticari ilişkiler gelişme göstermiştir. Daha derin işbirliği için yeni anlaşmalar yapılmıştır: 1994'de Türkiye ve Azerbaycan Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Alanlarda İşbirliği Anlaşması, 1995'te Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, 1996'da Türkiye ve Azerbaycan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, 1997'de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sınai İşletmelerin Geliştirilmesine İlişkin İşbirliği Hakkında Protokol, 1999'da Kosova'ya gidecek Türkiye askeri birliği ile Azerbaycan askeri birlikleri arasında işbirliği Protokolü, 2002 yılında savunma alanında işbirliğine ilişkin birkaç anlaşma, 2003'te sınır kontrol hizmeti, enerji koridoru, istihbarat, 2004'te uzun vadeli ekonomik ve ticari ilişkiler, sivil havacılık, gümrük, çevre, 2005'te fikri mülkiyet haklarının korunması, veterinerlik, borç ödemeleri, bankacılık, 2006'da tıp, savunma, olağanüstü durumlarda işbirliği, 2007'de yüksek seviyeli askeri diyalog, kadın ve aile meseleleri, 2008'de TV ve radyo kanallarının yayımına ilişkin, harp okulları, 2009'da savunma alanında teknik donanım, gümrük elemanlarının uzmanlaşması, 2010'da strateji ortaklık ve iki taraflı yardımlaşma, Yüksek Strateji İşbirliği Konseyi'nin yaratılması gibi konularda anlaşmalar imzalanmıştır.⁸¹

Bağımsızlıktan itibaren Azerbaycan'ın Türkiye ile dış ticaret hacmi her yıl gittikçe daha da büyümektedir. Buna rağmen iki ülkenin potansiyel imkanları ile kıyaslandığında ticari ilişkilerinin zayıf kaldığını belirtmek gerekir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği mallar arasında dizel, ham petrol, benzin, polietilen, pamuk, pamuk ipliği, deri, meyan kökü, alkollü içkiler, çay, elektronik cihazlar, plastik ürünler başta gelmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği mallar arasında ise esas yeri gıda, tekstil ürünleri, elektronik aletler, otobüs, otomobil, traktör, jeneratör, sentetik iplik, plastik ve ham ürünler almaktadır.

Azerbaycan, ticaretin yanı sıra yatırım alanında da Türk iş adamlarınca tercih edilen bir ülkedir. Bağımsızlığın kazanılmasının hemen ardından birçok Türk şirketi Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuşlar, şube veya temsilcilik açmışlardır.

⁸¹ Azerbaycan – Türkiye, **İki taraflı ilişkiler**, ss. 28-42, <http://mfa.gov.az/images/stories/Ikiterefli%20munasibetler/Avropa/Turkiye.pdf>, (23.10.2011).

Petrol sanayisinde, telekomünikasyonda, inşaat sektöründe, bankacılık alanında, taşımacılıkta, yayın ve matbaacılık alanında ve imalat sektöründe Türk firmaları bulunmaktadır. Ayrıca, hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren 100'ün üzerinde Türk şirketi vardır. İki ülke arasında ilişkiler, ekonomi ve ticaretin yanı sıra, eğitim ve kültür alanında da gelişmektedir.

Türkiye, Hazar petrollerinden faydalanabilmek için de Azerbaycan'la çeşitli projeler geliştirmektedir. Azeri, Çırag ve Güneşli petrol yataklarına ilişkin 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşmaya Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) da %6,75'lik bir payla katılmıştır. Bunun dışında, TPAO Şah Deniz yatağı projesi anlaşmasında %9,2, Kürdaşı yatağı projesinde %5, Araz, Alov ve Şerg petrol anlaşması projesinde %10 paya sahiptir. Türkiye Azerbaycan için önemli olduğu kadar, Azerbaycan da Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Özellikle petrol konusunda Azerbaycan Türkiye için çok önemlidir. Son yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası petrole ve Bakü-Ceyhan Boru Hattı'na endekslenmiştir. Bu hat ile birlikte, Hazar petrolü Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılacaktır. Petrolün yanı sıra, Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye ihraç edilmesine ilişkin 12 Mart 2001'de Ankara'da imzalanmış olan anlaşma önemli bir adım niteliğindedir. Bu anlaşmaya göre 2004-2018 yılları içerisinde Şah Deniz yatağından Türkiye'ye Azerbaycan gazı satılacaktır.⁸²

Türkiye Yukarı Karabağ sorunda Azerbaycan'ın yanında yer almış, Ermenistan'ı işgalci devlet olarak tanımlamış, sorun çözülmediği sürece Ermenistan'la hiç bir ilişki kurmayacağını belirtmiş. 23 Haziran 2001'de İran'ın Hazar'ın tartışmalı olarak tanımladığı bölgesinden Azerbaycan gemilerinin çıkarılmasına ilişkin nota verdikten sonra harp uçaklarını havaya kaldırarak gözdağı vermesine cevap olarak Türkiye Şahinlerinin Bakü semasında yaptığı sembolik gösteri yaptı.⁸³ Bu Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik politikasının ve bölgeye yönelik politika önceliğinin göstergesiydi.

Görüldüğü gibi, bazı olumsuzluklara ve kesintilere rağmen bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkileri olumlu yönde ilerlemiş, iki ülke arasında anlaşma ve protokoller imzalanmış, geleceğe yönelik projeler geliştirilmiştir. İki ülke

⁸² Azerbaycan – Türkiye, **İki taraflı ilişkiler**, s. 34,

<http://mfa.gov.az/images/stories/Ikiterefli%20munasibetler/Avropa/Turkiye.pdf>, (23.10.2011).

⁸³ Azerbaycan tarixi, **Yeddi cildə. VI cild** (aprel 1920 - iyun 1941), "Elm", Bakı, 2008, s. 275.

arasındaki ilişkilerin bölgede çıkarları olan diğer devletlerin de stratejik karar ve eylemlerinden bağımsız gelişmesi mümkün olmadığından, bundan sonraki gelişmeler iki ülkenin ve ABD, AB ve Rusya gibi diğer bölge aktörlerinin yürüteceği politikalar bağlamında gerçekleşecek.

2.3.4. İran'ın Yaklaşımı

Sovyetlerin çöküşünün ardından altı bağımsız Müslüman devletin kurulması ve bu ülkelerin Orta Doğu kaynaklı farklı ideolojiler karşısında savunmasız olması özellikle İran için verimli ortam yaratıyordu. Uzmanlar, İran'dan bu ülkelere özellikle Azerbaycan Cumhuriyetine “devrim ihraç edilmesi” olasılığını tartışıyorlardı. Ama çokları bu etkinin iki taraflı olabileceğini görmüyorlardı: İran'ın kuzey sınırlarında yeni Azerbaycan Cumhuriyeti oluşumu, İran içinde yaşayan milyonlarca Azerbaycanlı ile bağların yeniden pekişmesine neden olabilir, dolayısıyla İran'ın iç istikrarını derinden etkileyebilir. İran'ın çok uluslu etnik yapısının en az üçte birinin, yani Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfuzunun iki katından daha çok Azerbaycanlı olması bu ülkenin Kafkasya politikasının şekillenmesinde önemli etkindir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaranması, 1990'lı yılların başlarında İran'da Azerbaycanlı milli kimliğini canlandırdı. Azerbaycan Türkçesinin kullanılması hakkı talebi bu yıllarda gerçekleşen siyasi eylemlerin temel sloganı idi. 1998 yılının baharında bir grup Azerbaycanlı aydın İran Cumhurbaşkanı'na kültürel ve dil haklarının kullanılmasına izin verilmesi talebi ile mektup yazdılar.⁸⁴

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin TV kanallarının İran sınırları içinde yayımlanması da İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin kültürel ve milli uyanışını canlandırdı ve onların bilgi ablukasından çıkmasını sağladı. İkiye bölünmüş Azerbaycan Türklerinin tekrardan bütünleşmesi İran hükümetini o kadar korkutuyordu ki, hatta Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı ile evlenmek için özel izin alınması gerekliliğini getirdi, böyle bir izin alınmadan yapılan evlilikler ise yasa dışı evlilik olarak ilan edilecekti. Olaylar öyle gelişti ki İran'da olan Azerbaycan

⁸⁴ Moshe Gammer (Ed.), Iran's Internal Azerbaijani Challenge: **Implications for Policy in the Caucasus**, Brenda Shaffer in The Caspian Region, Volume I, A Re-emerging Region, 2004, ss. 119-121.

diplomatik personeli de hedef alındı, onların İran içinde yerleşen Azerbaycan şehirlerine özellikle de Tebriz'e seyahatine izin verilmedi. Hatta Tebriz'de Azerbaycan konsoloslğunun açılmasına uzun süre izin verilmedi. 1994 – 1996 yıllarında İran Azerbaycan'la olan sınırlarını birkaç kere bağladı ve geçişe izin vermedi. Bu sınırın geçişinin durdurulması olaylarının bazıları Rusya'nın Azerbaycan sınırlarını bağlaması ile aynı zamana denk geldi. İran sebep olarak Azerbaycan televizyon kanallarında yayımlanan bazı programların Güney Azerbaycan diye İran'daki Azerbaycan nüfusuna hitap etmesini gösteriyordu. Bu sorunlara rağmen Azerbaycan'la İran arasında ticaret hacmi gittikçe daha da artıyordu. Ama Bakü'nün Batı, özellikle de Türkiye yönlü politika yürütmesi ve bunu defalarca açıkça belirtmesi İran'la daha derin işbirliği imkanlarının önünü kapıyordu.⁸⁵

Böylece, Azerbaycan Cumhuriyeti, Güney Azerbaycan'la yakınlaştıkça Tahran Ermenistan'la işbirliğini daha da genişletmeye çalıştı. Azerbaycan'la savaş halinde olan Ermenistan'ı güçlendirmekle İran, kendi yükünü hafifletmiş oluyordu. Bir sıra ekonomik anlaşmanın yapılmasının yanı sıra, İran Ermenistan'ı petrol, doğal gazla temin ediyordu, artı Ermenistan'a giden esas ticaret yolları İran'dan geçiyordu. İran'daki Azerbaycan Türklerinin de tepkilerine rağmen Tahran, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin ve etrafındaki illerin Ermenistan tarafından işgaline tepki göstermedi ve onun bu "tarafsızlığı" Ermenistan resimleri tarafında takdir edildi.

İran'la Azerbaycan arasında diğer tartışmalı konu enerji kaynakları ile zengin olan Hazar Denizi'nin kıyı devletlerarasında bölünmesi meselesidir. 2001 yılında İran Deniz Harp Kuvvetleri Azerbaycan'ın Hazar denizindeki sınırlarını geçerek ülkenin sınır bütünlüğünü bozmuş oldu. Bunun ardından, Türkiye ve Azerbaycan arasında yapılan anlaşma sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Hava Harp Kuvvetlerinin Bakü semasında düzenlediği gösteriden sonra İran geri adım attı.⁸⁶ Azerbaycan'da İslamcı örgütlenmelere destek vermesi de Bakü'nün İran'ı uzak tutmasının bir başka nedeni idi. Sonuçta, imzalanan büyük petrol ve doğal gaz anlaşmalarında İran yer almadı. Bunun yanı sıra, İran'ın kuzeyinde nüfusunun çoğu Müslüman olmasına rağmen, laik bir Cumhuriyetin varlığı onu rahatsız ediyordu. Demokrasisi tam

⁸⁵Gammer (Ed.), 2004, ss. 122-124.

⁸⁶ Hikmet Babaoğlu, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Muasir Dünya Siyasetinde Yeri ve Rolü*, Bakü, 2009, s.203.

oturmamış olsa bile laik Azerbaycan Cumhuriyeti İran'daki siyasi muhalefet için örnek oluşturabilir.

Bakü ve Tahran arasında yaşanan gerginlikler Azerbaycan'ı güvenlik anlaşmaları yapmaya itti. Ocak 1999'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Dışişleri Müsteşarı Vefa Guluzade, NATO'yu Azerbaycan'da askeri üs kurmaya davet etti. Bunun yanı sıra, Azerbaycan NATO çatısı altında Kosova'ya birlik gönderdi. Aynı zamanda, Dışişleri Bakanı Tefik Zülfügarov, Rusya'nın etki alanında olan Bağımsız Devletler Birliği'nin askeri kanadından çıkması gerektiğini ve Azerbaycan'ın tartışılmaz önceliğinin Avrupa'yla ve transatlantik kurumlarla bütünleşme olduğunu belirtti. Mart 1999'da ise Azerbaycan, Gebele uçak – mermi kontrol istasyonunu Rusya'ya kiraya vermekle tehdit ederek Moskova'yla daha fazla askeri işbirliğinden kaçınmaya çalıştı. Bakü'nün Batı'yla askeri işbirliği girişimleri Tahran'ın rahatsızlığını daha da arttırdı ve İran Azerbaycan'ı açıkça tehdit ederek sınırlarına yakın alanlarda ABD askeri üssünün yerleştirilmesine izin verilmeyeceğini belirtti.⁸⁷ İran'la Azerbaycan arasındaki bu gerginlik böylece Kafkasya için İran ABD çekişmesinin başlangıcını belirlemiş oldu. Azerbaycan'ın Batı'yla askeri işbirliği, petrol kaynaklarını Batı şirketleriyle ortak işleme açması, ABD, Türkiye ve hatta İsrail'i İran'ın kuzey sınırlarına kadar getirmesi İran'ın memnuniyetsizliğini daha da arttırdı.

Yukarıdaki incelemeden de görüldüğü gibi Azerbaycan, aynı zamanda onun yerleştiği Kafkasya bölgesi, uluslararası aktörlerin, büyük güçlerin odak noktası haline gelmiştir. Bölgeye olan yaklaşımlar, çıkar çatışmaları, bölgenin siyasi yapısına, Azerbaycan'ın dış politikasına etkisini bırakmadan kalamaz. Bu bağlamda, AB'nin bölgeye yaklaşımı ve oluşturduğu politikalar da önem arz etmektedir.

⁸⁷Gammer (Ed.), 2004, ss.133-135.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI BAĞLAMINDA AB – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

3.1. ORTAKLIK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Avrupa Birliği, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını 31 Aralık 1991 yılında tanımış, 27 Şubat 1992 yılında ise resmi diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Aralık 1995 tarihinden Brüksel'de Azerbaycan diplomatik temsilciliği faaliyet göstermektedir.⁸⁸ Avrupa Birliği, geçen yüzyılın 90'lı yıllarının başlarında yeni bağımsız devletlerle iş kurma, demokratik reformlar yapma, piyasa ekonomisinin altyapısını oluşturma, ticaret, ulaştırma alanında, gümrük-geçiş noktalarında çalışmaları pekiştirme amacıyla TACİS programını hazırlamıştır ve onu finanse etmektedir. AB'nin diğer girişimi 1993 yılının Mayısında, Brüksel'de 5 Orta Asya, 3 Güney Kafkasya ülkesi temsilcilerinin katıldığı konferansta öne sürülen "Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru" (TRACECA) projesidir. Bu proje, doğu-batı ekseninde en eski yollardan biri olan "İpek yolu" koridorunun yeniden canlandırılması, ulaşım ve iletişim altyapılarının onarımı ve geliştirilmesini öngörüyor. AB, teknik yardım çerçevesinde sunduğu projelerle bu programa destek oluyor. Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında ilişkilerin niteliksel olarak yeni bir aşamaya geçmesini sağlayan önemli belge, "Ortaklık ve İşbirliği Sözleşmesi" oldu.

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'la ilişkileri 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında onaylanan AB – Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA) ile yönetiliyor.⁸⁹

Anlaşma 11 başlıktan, 105 fıkradan oluşuyor. Anlaşma'nın ilk fıkrasında bu ortaklığın amaçları şu şekilde sıralanıyor:

- Siyasi ilişkileri geliştirmek amacıyla taraflar arasında siyasi diyalog için uygun çatıyı sağlamak,

⁸⁸ EU-Azerbaijan Relations, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/98/42&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>, (19.04.2012).

⁸⁹ European Union, **External Action**, Azerbaijan, http://eeas.europa.eu/azerbaijan/index_en.htm, (15.08.2011).

- Demokrasiyi pekiştirme, ekonomiyi geliştirme ve piyasa ekonomisine geçişi tamamlama yolunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çabalarını desteklemek,
- Taraflar arasında ticareti, yatırımları ve uyumlu ekonomik ilişkileri geliştirmek, bununla da kalıcı ekonomik gelişme yaratmak,
- Hukuki, ekonomik, sosyal, finansal, sivil, beşeri, bilimsel, teknolojik ve kültürel işbirliği için temel yaratmak.⁹⁰

İlk başlık olan “Genel ilkeler” başlığında demokrasiye, uluslararası hukuka ve insan haklarına aynı zamanda piyasa ekonomisinin ilkelerine saygı,⁹¹ yeni bağımsızlığını kazanmış eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve iyi komşuluk ilişkileri ortamının yaratılması vurgulanmıştır.⁹²

“Politik diyalog” başlığında taraflar arasında yapılacak düzenli politik diyalogun Azerbaycan Cumhuriyeti ve Topluluk ve onun üyeleri arasında bağları güçlendireceği, uluslararası meselelerde ortak görüşe varmakla bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanacağı ve bunun Kafkasya'nın bağımsız devletlerinin gelecek gelişmesine katkıda bulunacağı gösteriliyor.⁹³

“Malların ticareti” başlığında tarafların birbirine en çok kayırlan ülke muamelesi uygulaması gereken alanlar sıralanmıştır:

- İthalat ve ihracatta gümrük vergisi ve masrafları aynı zamanda bu vergi ve masrafların toplanması yöntemlerinde,
- Gümrük muayene belgesi, ulaştırma, depo, yükleme ile ilgili koşullarda,
- İthal edilen mallara uygulanan herhangi bir doğrudan ve dolaylı vergiler ve diğer masraflarda,

⁹⁰ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 1. fıkra, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹¹ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 2. fıkra, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹² Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 3. fıkra, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹³ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 5. fıkra, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

- Ödemeler ve onların transfer yöntemlerinde,
- Satış, alış, ulaştırma, malların yerli piyasaya dağıtılması ve kullanımına ilişkin kurallarda.⁹⁴

Taraflar Anlaşma'nın hedeflerine ulaşmasında temel koşul olarak serbest dolaşım ilkesini kabul ediyor ve bu bağlamda her iki taraf diğer taraf için malların sınırsız dolaşımının güvenliğini sağlamayı taahhüt ediyor.⁹⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti asıllı malların Topluluğa ve Topluluk asıllı malların Azerbaycan'a ithalinde miktar kısıtlaması uygulanmayacak.⁹⁶

Dördüncü, "İş sektörü ve yatırımları etkileyen koşullar" başlığında, çalışma koşullarını, şirketlerin kurulması ve işlemlerini etkileyen koşullar, Topluluk ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında sınır ötesi hizmetlerin sunumu, genel koşullar, ödemeler ve sermaye, fikri, sanayi ve ticari telif haklarının korunması konuları detaylı incelenmiş ve bu konularda taraflar arasında yapılması gerekenler sıralanmıştır.

Anlaşmaya göre Topluluğa üye ülkeler kendi bölgesinde çalışan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına, Azerbaycan Cumhuriyeti de aynı zamanda kendi bölgesinde çalışan Topluluğa üye ülkelerin vatandaşlarına çalışma yerlerinde milli kimliğinden dolayı herhangi bir ayırım yapılmamasını sağlamalıdır.⁹⁷

Topluluk ve Üye Ülkeler, Azerbaycan şirketleri kurulurken üçüncü ülke şirketlerine gösterdikleri muameleden daha kötüsünü göstermemeyi garanti etmeliler. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti de böyle bir şartı kabul ediyor.⁹⁸

⁹⁴ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 9.fikra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹⁵ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 10. fikra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹⁶ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 12.fikra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹⁷ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 20. fikra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹⁸ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 23.fikra.

Taraflar aynı zamanda, Topluluk ve Azerbaycan şirketlerinin diğer tarafta başarılı şekilde hizmet sunmasını sağlayacak gerekli adımların atılmasını üstleniyorlar.⁹⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Topluluk arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için temel koşulun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin şimdiki ve gelecek hukuki mevzuatının Topluluğun mevzuatıyla uyumlu hale getirmek olduğu taraflarca kabul edilmiştir. Uyum sağlanması gereken alanlar şu şekilde sıralanmıştır: gümrük yasası, şirketler yasası, bankalar yasası, şirket hesapları ve vergiler, fikri mülkiyet, işçilerin ve iş yerlerinin korunması, finansal hizmetler, rekabet kuralları, sağlık, insan, hayvan ve bitkilerin hayatının korunması, çevre ve doğal kaynaklarının tüketimiyle ilgili yasalar, tüketicilerin korunması, dolaylı vergiler, teknik kurallar ve standartlar, nükleer yasası ve düzenlemeleri ve taşımacılık. Bu tedbirlerin uygulanması için Topluluk Azerbaycan Cumhuriyeti'ne teknik yardımda bulunmayı üstleniyor: uzman yardımı, ilgili yasama alanlarında ön bilgi desteği, seminerlerin organizasyonu, eğitim aktiviteleri, ilgili alanlarda Topluluk yasalarının çevrilmesinde yardım.¹⁰⁰

“Ekonomik işbirliği” başlığında Topluluk ve Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kalıcı gelişmeyi sağlamak ve reformların sürdürülmesine katkıda bulunmak amacıyla ekonomik işbirliği kurmayı öngörüyor. Böyle bir işbirliği var olan ekonomik bağları güçlendirecek ve her iki tarafın da faydalanmasını sağlayacak. Bu işbirliği özellikle şu alanlara odaklanacak: ekonomik ve sosyal gelişme, insan kaynaklarının geliştirilmesi, yatırımların desteklenmesi (aynı zamanda özelleştirme, yatırımlar ve finansal hizmetlerin geliştirilmesi), tarım ve gıda, enerji, taşımacılık, turizm, çevre koruma, bölgesel işbirliği ve para politikası.¹⁰¹

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

⁹⁹ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 30.fıkra.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰⁰ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 43.fıkra.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰¹ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 44.fıkra.

“Eğitim alanında işbirliği” başlığında özellikle şu alanlara odaklanmaktadır:

- Azerbaycan Cumhuriyetinde Yüksek Öğrenim sisteminin aynı zamanda Yüksek Öğrenim diplomalarının verilme kurallarının güncelleştirilmesi,
- Kamu ve özel sektör yöneticilerinin ve önemli alanlarda hizmet eden sivillerin eğitimi,
- Eğitim kurumları arasında ve eğitim kurumları ve şirketler arasında işbirliği,
- Öğretmenler, mezunlar, yöneticiler, genç bilim adamları ve araştırmacılar ve gençler için hareket kolaylığı,
- Uygun enstitülerde Avrupa araştırmalarının öğretilmesi,
- Topluluğun dillerinin öğretilmesi,
- Mezunların eğitimi ve konferansların verilmesi,
- Gazetecilerin eğitimi,
- Eğitimci eğitimi,
- Eğitim yöntemlerinin paylaşılması, çağdaş eğitim programlarının ve teknik eğitim araçlarının benimsenmesini teşvik etme.¹⁰²

Anlaşmada tarım ve tarımsal sanayi alanında işbirliğinin hedefleri, tarım reformlarının uygulanması, modernizasyon, özelleştirme ve tarımın, tarımsal sanayinin ve hizmet sektörünün yeniden yapılandırılması, Azerbaycan ürünleri için iç ve dış piyasaların geliştirilmesi, gıda güvenliği, tarım ürünlerinin işlenmesi ve dağıtımını sağlamak olarak sıralanmıştır.¹⁰³

Önemli işbirliği alanlarından biri olan “enerji sektöründe işbirliği” şunları içeriyor:

- Enerji politikasının oluşturulması ve geliştirilmesi,
- Piyasa ekonomisiyle bağlantılı enerji sektöründe düzenlemelerin ve yönetimin geliştirilmesi,

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰² Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 53.fıkra. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰³ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 54.fıkra. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

- Enerji arzının geliştirilmesi, ekonomik ve çevresel olarak enerji arzının güvenliğini sağlanması,
- Enerji tasarrufunun ve enerji verimliliğinin sağlanması,
- Enerji altyapısının modernizasyonu,
- Tedarikte ve kullanımda enerji teknolojilerinin geliştirilmesi,
- Enerji sektöründe idari ve teknik eğitimler,
- Enerji malzemelerinin ve ürünlerinin taşınması,
- Enerji ticaretini ve yatırımlarını teşvik etmek için gerekli kurumsal, yasal, mali ve diğer işlemlerin yapılması,
- Hidroelektrik ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi.¹⁰⁴

Bunun yanı sıra Anlaşmada çevre, taşımacılık, posta hizmetleri ve iletişim, mali hizmetler, işletmelerin yeniden yapılandırılması ve özelleştirme, bölgesel gelişme, sosyal işbirliği, turizm, küçük ve orta boyutlu işletmeler, bilgi ve iletişim, tüketicilerin korunması, gümrük, istatistiksel işbirliği, ekonomi bilimi, para politikası, demokrasi ve insan hakları, yasadışı eylemleri önlemek ve yasadışı göçü önlemek ve kontrol altına almak konusunda işbirliği, kültürel işbirliği konularında yapılacak işler sıralanıyor. 10. başlıkta ise yapılacak teknik yardım konusunda mali işbirliği gösteriliyor.

Anlaşmanın uygulanmasını denetlemek amacıyla İşbirliği Konseyi yaratılıyor. Konsey yılda bir kere bakanlar düzeyinde toplanacak.¹⁰⁵ Azerbaycan ve Avrupa Parlamentosu üyelerinin görüşlerini paylaşabilmesi amacıyla Parlamento İşbirliği Komitesi yaratılıyor. Komite hangi aralıklarla toplanacağını kendisi belirliyor.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 55.fıkra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰⁵ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 81.fıkra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰⁶ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 82.fıkra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

3.2. SİYASİ İLİŞKİLER VE GÜVENLİK

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'yle siyasi ilişkilerinde 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında onaylanan AB – Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın ikinci başlığı olan “Siyasi Diyalog” başlığı temel alınmıştır. Anlaşma'nın 5. fıkrasında taraflar arasında geliştirilecek düzenli siyasi diyalogun faydaları şöyle gösterilmekte:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Topluluk ve ona Üye Ülkeler ve böylece de demokratik halklar topluluğa ilişkileri güçlenecek. Anlaşmayla ulaşılabilecek ekonomik yakınlık daha derin politik ilişkilere götürecektir,
- Her iki tarafı da ilgilendiren uluslararası meselelerde tutumlarda yakınlığa getirilecek böylece de bölgede güvenliği ve istikrarı yükseltecek ve Kafkasya'nın bağımsız Cumhuriyetlerinin gelecek gelişmesine katkıda bulunacak,
- Avrupa'da istikrarın ve güvenliğin güçlendirilmesi, demokrasi ilkelerine uyulması, insan haklarına özellikle de azınlık haklarına saygı meselelerinde tarafların işbirliği çabaları öngörülmüştür. Bölgesel çatışmaların ve gerginliklerin çözülmesi bakımından böyle bir diyalogun bölgesel bazlı götürülmesi faydalı olabilir.¹⁰⁷

Anlaşma'nın 81. fıkrasıyla yaratılan İşbirliği Konseyi'nin bakanlar düzeyinde siyasi diyalogu devam ettireceği öngörülmüştür.¹⁰⁸ Siyasi diyalogun yürütülmesi amacıyla taraflarca diğer süreçler ve mekanizmalar yaratılmalı:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve Topluluk ve Üye Ülkelerin temsilcilerinin katılımıyla üst düzeyde resmilerin düzenli görüşmeleri,
- Birleşmiş Milletler, Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve diğer teşkilatlar çerçevesinde iki taraflı ve çok taraflı bağlardan faydalanarak bu tür diplomatik kanalların sağladığı avantajları kullanmak,
- Böyle diyalogların geliştirilmesi ve uyumun sağlanmasına katkıda bulunacak uzman görüşleri ve diğer araçlardan faydalanmak.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 5.fıkra. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹⁰⁸ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 81.fıkra. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

Anlaşmanın 86. fıkrası gereği oluşturulacak Parlamenter İşbirliği Komitesi çerçevesinde milletvekilleri düzeyinde politik diyalog sürdürülecek.

AB ve AC arasında ilişkileri gözden geçirmek amacıyla Komisyon 2005 yılında AC için Ülke raporu yayımladı. Burada OİA çerçevesinde elde edilmiş gelişme ve bu ortaklık için önemli olan alanda mevcut durum gözden geçirilmişti: Anlaşma gereği demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğünü temel alan politik kurumların geliştirilmesi, gelişme ve modernizasyon, ticari liberalleşme, İç Pazara geniş şekilde katılma için yeni fırsatlar yaratmak amacıyla adalet ve içişleri, ekonomik ve sosyal reformlar konusunda bölgesel istikrar ve işbirliği. Rapor ortak AKP Eylem Planının yaratılması ve gelişmeleri değerlendirmede Komisyon önerileri için kılavuz sunuyor.¹¹⁰

OİA gereği Bakanlar, milletvekilleri ve yüksek düzeyli yöneticiler seviyesinde düzenli politik diyalog gerçekleştirilmiştir. Anlaşma onaylandıktan sonra ilk İşbirliği Konseyi toplantısı 1999 Ekimde, ilk İşbirliği Komitesi toplantısı ise 27 Mayıs 2000’de gerçekleştirilmiştir. OİA’da gösterilen teknik düzeyde kurumsal çerçeveyi tamamlamak amacıyla Ticaret, Yatırım ve Enerji Alt Komitesi yaratılmıştır.

20 Eylül 1993 tarihli Tekstil Ürünlerinin Ticareti Anlaşması, 26 Kasım 1999 tarihinde düzeltmeler yapılarak 2004 yılına kadar uzatılmıştır. Şubat 2001 tarihinde gerçekleşen Genel İşler Konseyi’nde AB, Güney Kafkasya’da daha aktif politik rol üstlenme iradesini ve bölgedeki çatışmaların önlenmesi ve çözümü yollarının aranması teşebbüsünü ve çatışma sonrası rehabilitasyona katılma isteğini sunmuştur. 30 Ekim 2001’de üç ülkenin katılımıyla gerçekleşen İşbirliği Konseyi’nin toplantısında AB’nin bu teşebbüsünü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın Dış İşleri Bakanları olumlu karşıladılar.¹¹¹

¹⁰⁹ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 7.fıkra.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹¹⁰ Commission Of The European Communities, Commission Staff Working Paper Annex to :
“**European Neighbourhood Policy**” Country Report, Azerbaijan {COM(2005) 72 final}
SEC(2005) 286/3 Brussels, s. 3, 02.03.2005,
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf, (16.08.2011).

¹¹¹ Commission Of The European Communities, Commission Staff Working Paper Annex to :
“**European Neighbourhood Policy**” Country Report, Azerbaijan {COM(2005) 72 final} SEC(2005) 286/3 Brussels, s. 4, 02.03.2005,
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf, (18.08.2011).

Bakü’de Komisyon Temsilciliği açılışıya kadar Avrupa Komisyonu 1998 yılında AC’ye Özel Delege atamaya karar verdi. Temmuz 2003’te Konsey, Sn. Heikki Talvitie’yi AB’nin Güney Kafkasya Özel Temsilcisi olarak atadı. Görevi, Güney Kafkasya’ya doğru uyumlu politikanın geliştirilmesi, çatışma önlenmesi ve çatışmaların çözümü mekanizmalarının yaratılmasında Konsey’e yardım etmektir. AB Özel Temsilcisi, özellikle Dağlık Karabağ sorununun çözümüne önem vermiş ve bölgede çıkarları olan diğer aktörlerle, Rusya, Türkiye, ABD ile devamlı temaslarda bulunmuş. Azerbaycan Cumhuriyeti’ni (Ermenistan ve Gürcistan’la beraber) Avrupa Komşuluk Politikasına dahil etmekle bağlı 14 Haziran 2004 Konsey kararı, Birlik ve Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir adımdır. Kararın ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Mayıs 2004’te Brüksel’e ve Komisyoner J. Potočník (Temmuz 2004) ve Komisyon Başkanı R.Prodi (Eylül 2004) Güney Kafkasya’ya ziyaret ettiler.¹¹²

Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya’daki gelişime ve istikrara önem verdiği Komşuluk Politikası Strateji Senedinde bir daha vurgulanıyor. Aralık 2003’te kabul edilen Avrupa Güvenlik Stratejisi’nde Güney Kafkasya’nın AB’nin “daha güçlü ve daha aktif şekilde ilgilenmesi” gerektiği bölgelerden biri olduğu açık şekilde ifade edilmiştir.¹¹³

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin de Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına dahil edilmesi hakkında AB Konseyi’nin 14 Haziran 2004 tarihli kararı iki taraflı ilişkilerinde ileriye doğru atılmış önemli adım oldu. AB’yle ilişkilerde daha yüksek seviyeli siyasi ve ekonomik bütünleşme vadeden AKP, ona dahil olan ülkeler için işbirliğinin gelecek gelişimi bakımından yeni bir düzey olmuştur. AKP Azerbaycan için şu imkanları yaratmıştır:

- Siyasi, ekonomik ve idari reformların gerçekleştirilmesi ve ortak değerlere saygı gösterilmesinde net sonuçlara ulaşılması karşılığında AB’nin iç pazarında belli bir paya sahip olma imkanı;

¹¹² Commission Of The European Communities, Commission Staff Working Paper Annex to : “**European Neighbourhood Policy**” Country Report, Azerbaijan {COM(2005) 72 final} SEC(2005) 286/3 Brussels, s. 4, 02.03.2005,

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf, (18.08.2011).

¹¹³ Commission Of The European Communities, European Neighbourhood Policy. **Strategy Paper**, Communication From The Commission, COM(2004) 373 final, Brussels, s. 10, 12.05.2004, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf , (18.08.2011).

- Kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla gerçekleşecek bütünleşme ve liberalleşme sürecine katılma;
- AB'ye üye ülkelerle daha verimli siyasi diyalog ve işbirliği, imtiyazlı ticaret ilişkileri ve açık Pazar, göç, uyuşturucu ve suç örgütleriyle mücadele alanında işbirliği, yatırımların teşvik edilmesi, yeni mali kaynakların bulunması, ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliğinin desteklenmesi.

Bunun yanı sıra, AKP kapsamındaki ülkeler, aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti için kültür, eğitim ve çevre gibi konularda ilişkileri güçlendirecek AB programlarında daha yüksek katılım ve teknik yardım olanakları sunuluyor. Bu bağlamda, özellikle Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (AKOA) çerçevesinde Twinning, Teknik yardım ve Bilgi Değişimi (TAİEX), Bütçeye destek, Tempus, Erasmus, Mundus gibi programların altını çizebiliriz.

AKP'nin merkezi elementi olan ortak ülkeyle ilgili bazı kısa ve orta vadeli önceliklerin belirlendiği Eylem Planı Azerbaycan Cumhuriyeti için 14 Kasım 2006 yılı tarihinde Brüksel'de AC – AB İşbirliği Konseyi'nin toplantısı zamanı kabul edildi. Böylece, daha önce Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'yla yönetilen AC- AB ilişkilerinin gelecek gelişim yönleri AKP çerçevesinde AC – AB Eylem Planı ile belirlenmiş oldu.¹¹⁴

7 Mart 2007 tarihinde 2007-2013 dönemine ait Avrupa Birliği-Azerbaycan Ülke Strateji Belgesi (ÜSB), Komisyon tarafından hazırlanmıştır. Özellikle aday ülkeler için hazırlanan Ülke Strateji Belgesi'nin Azerbaycan için de hazırlanması, AB'nin Azerbaycan'la olan ilişkilerine verdiği önemin de bir göstergesi durumundadır. ÜSB, AB-Azerbaycan Eylem Planı'nda belirlenmiş olan 10 öncelik alanına genel bir bakış sergilemektedir:

- 1) Dağlık Karabağ sorunun barışçı çözümüne katkıda bulunmak,
- 2) Uluslararası gereklilikler ve şeffaf seçimleri de kapsayacak şekilde demokrasiyi güçlendirmek,
- 3) İnsan hakları ve temel özgürlükleri güçlendirmek ve hukukun üstünlüğünü sağlamak,

¹¹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın resmi sitesi http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=596&Itemid=1, (20.08.2011).

4) Özellikle yolsuzlukla mücadeleyi de güçlendirerek iş ve yatırım ortamını geliştirmek,

5) Gümrüklerin fonksiyonunu geliştirmek,

6) Sürdürülebilir ve dengeli bir ekonomik gelişmeyi; ekonomik çeşitlenme, kırsal alanların kalkındırılması, yoksulluğun azaltılması ve çevrenin korunmasıyla birlikte sağlanmasına destek olmak,

7) Ekonomik mevzuat ve idari uygulamaların daha ileri düzeyde yakınlaştırılması,

8) Avrupa Birliği - Azerbaycan arasında enerji ve nakil konusundaki işbirliğini güçlendirmek, Kasım 2004 Bakü Bakanlar Konferansı amaçlarını, özellikle bölgesel nakil ağları ve enerji pazarının geliştirilmesi ve bunların Avrupa ile bütünleşmesi bağlamında gerçekleştirmek,

9) Adalet, Özgürlükler ve Güvenlik alanlarındaki işbirliğini sınır yönetimini de içerecek şekilde geliştirmek,

10) Bölgesel işbirliğini güçlendirmek.¹¹⁵

İki taraf arasındaki ilişkileri ve çalışmaları düzenleyen Eylem Planı, AB-Azerbaycan Ortaklık Konseyi'nce izlenmektedir. Komisyon da düzenli aralıklarla, Yüksek Temsilciyle yakın işbirliği içinde Eylem Planı'nın işleyişi ile ilgili raporlar düzenlemektedir. Komisyon bu raporların hazırlanması sırasında Azerbaycan'dan bilgi alabildiği gibi aynı zamanda, Avrupa Konseyi, AGİT, uluslararası finansal kuruluşlar ve ilgili Birleşmiş Milletler birimleriyle de yakın ilişki içinde bulunmaktadır.

3.3. KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE AB'NİN TUTUMU (KOMŞULARLA İYİ GEÇİNME İLKESİ)

AB ve Azerbaycan arasında 1996 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın 3. fıkrası gereği, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından kurulan bağımsız devletlerin, AGİT'in 1995 yılı Helsinki Bildirgesi ve diğer uluslararası anlaşmalar ve iyi komşuluk ilişkileri ilkesi gereği kendi aralarında işbirliği yaratması ve geliştirmesinin taraflar arasında istikrarı ve gelişmeyi sağlama bakımından önemli

¹¹⁵ Azerbaycan Ulusal Eylem Planı, http://ec.europa.eu/environment/enlarg/pdf/enp_action_plan_azerbaijan.pdf , (20.08.2011).

olduğu taraflarca kabul ediliyor. Taraflar bu sürecin teşvik edilmesi için gereken her çabayı yapacaklarını üstleniyorlar.¹¹⁶

2003 yılından itibaren AB'nin dış politikasının önemli gündem maddelerinden birini Güney Kafkasya oluşturmuştur. Uzun yıllar statükocu ve ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket eden AB, 2003 sonrasında Komşuluk Politikası vasıtasıyla bölgesel politikalarında değişim sağlamıştır. Yukarı Karabağ sorunu bölgedeki çözüm bekleyen en önemli sorunların başını çekmektedir. 2004'den itibaren yürütülen müzakerelerde Yukarı Karabağ sorunu üzerinde en önemli anlaşmazlık konusunu bölgeye Barış Güçlerinin yerleştirilmesi konusu olmuştur. 2003'den itibaren yürüttüğü sivil operasyonlarda başarı sağlayan AB'nin Yukarı Karabağ sorunun çözümünde de benzer bir operasyon yürütmesine bölgedeki devletler tarafından sıcak bakılmaktadır. Ayrıca muhtemel barış sonrası yeniden yapılanmada AB'nin mali kaynaklarından yararlanma da söz konusudur.

AB, uluslararası toplum tarafından onaylanmayan Yukarı Karabağ Cumhuriyeti'nde 2002 yılında yapılan Cumhurbaşkanı seçimleri öncesi konuya ilişkin tavrını ortaya koymuştur:

"Avrupa Birliği, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tam desteklediğini bildiriyor ve Yukarı Karabağ'ın bağımsızlığını kabul etmediğini anımsatıyor. AB, Yukarı Karabağ'a ilişkin hem Azerbaycan'ın hem de Ermenistan'ın kabul edeceği istikrarlı politik anlaşmanın oluşturulmasının gerekli olduğunu her zaman vurgulamıştır. AB, 11 Ağustos 2002 tarihinde Yukarı Karabağ'da yapılması planlanan "cumhurbaşkanı seçimi"ni meşru kabul edemez. AB, bu seçimlerin barış sürecine olumlu etkisinin olduğuna inanmıyor".¹¹⁷

Toplum tarafından onaylanmamış Yukarı Karabağ Cumhuriyeti'nde 19 Haziran 2007 tarihinde yapılan "cumhurbaşkanı seçimleri"ne ilişkin AB'nin tavrı yine aynı olmuştur. Bu sefer AB, 2002 yılındaki tutumunun aynısını sergilemekle yanı sıra şunların altını çizmiştir:

¹¹⁶ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, 3.fıkra. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.10.2011).

¹¹⁷ Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on forthcoming "presidential elections" in Nagorno-Karabakh, Brussels, 02.08.2002, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/71738.pdf, (10.10.2011).

“AB, mülteci ve göçmenlerin seçimlerde istikrarının temin olunması amacıyla, onların evlerine sağlam, güvenli ve onurlu bir şekilde dönme haklarının verilmesi gerektiğini bir daha anımsatıyor. AB, AGİT’in Minsk grubuna ve onun Eş başkanlarına Yukarı Karabağ sorununun çözüme ulaştırılması yolundaki çabalarına destek verdiğini bildiriyor. AB, tarafları çatışmaya uyumlu bir çözüm bulma yolundaki çabalarını hızlandırmaya çağırıyor”.¹¹⁸

3.4. EKONOMİK VE MALİ İŞBİRLİĞİ

Siyaset ve güvenlik alanında işbirliğinin yanı sıra ekonomik alanda işbirliği, ticari ilişkiler, AB kurumlarının mali yardımları, enerji anlaşmaları, ulaştırma alanındaki gelişmeler ve bu bağlamda AB projeleri AB – Azerbaycan ilişkileri için yüksek önem arz etmektedir.

3.4.1. Ticaret ve Mali Yardımlar

AB Azerbaycan’a ilk yardımını yaptığı 1992 yılından 2009 yılına kadar, Avrupa Komisyonu bu ülkeye 417 milyon avro yatırım yapmıştır. Mali yardımlar, 2008 yılı için 26 milyon avro, 2009 yılı için 24 milyon avro olmuştur. Şu anda yardımlar farklı işbirliği araçları ile gerçekleştirilmektedir: iki taraflı yardım (2006 yılından sonra Eylem Planları vasıtasıyla Avrupa Komşuluk Politikası Aracıyla), farklı konularda bütçe ayırmaları ve Bölgesel İşbirliği Programları. Aşağıdaki tabloda program ve projelere ayrılan fonlar detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

¹¹⁸ Council Of The European Union, Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on "presidential elections" in Nagorno-Karabakh, Brussels, 19.07.2007, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=PESC/07/59&format=PDF&aged=1&language=EN&guiLanguage=en> , (13.10.2011).

Tablo 1: Avrupa Komisyonu’nun Azerbaycan’a Yardımının Toplam Hacmi

Avrupa Komisyonu tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti’ne yapılan teknik yardımlar ve hibeler									
Avro (,000)									
	Program (fon kaynağı)								
Yıl	TACIS	DDH/EIDHR	FOOD	REH	MAP	NGO/NSA	EN PI	ENV	Toplam
1992	19,061								19,061
1993	12,536								12,536
1994	32,238								32,238
1995	26,487	288							26,775
1996	26,640	455							27,095
1997	39,176	294	9,446						48,916
1998	21,019		13,865						34,884
1999	38,026	360	11,780						50,166
2000	29,708			2,99					32,703
2001	2,012				1,337				3,349
2002	7,053								7,053
2003	15,083		9,816		1,314				26,213
2004	3,768				147				3,915
2005	8,382	1,080	9,762		958	493			20,675
2006	13,586	1,459	123						15,168
2007	2,320	2,347				750	370	584	6,371
2008	20,835	2,758				909	59	1,734	26,295
2009	4,790					4,291	15,291		24,372
Toplam	322,720	9,041	54,792	2,995	3,756	6,443	15,291	2,318	417,785
Not:	a)	Yukarıda gösterilen rakamlar insani yardımları içermiyor. İnsani yardımların toplam hacmi ECHO (Humanitarian Aid and Civil Protection – İnsani Yardım ve Sivil Koruma) programı çerçevesinde toplam 92 milyon avrodur.							
	b)	TACIS - Technical Assistance Programme for CIS(Bağımsız Devletler Birliğine Teknik Yardım)							
		DDH/EIDHR – Programmes Supporting Democracy and Human Rights (Demokrasi ve İnsan Haklarını Koruma Programı)							

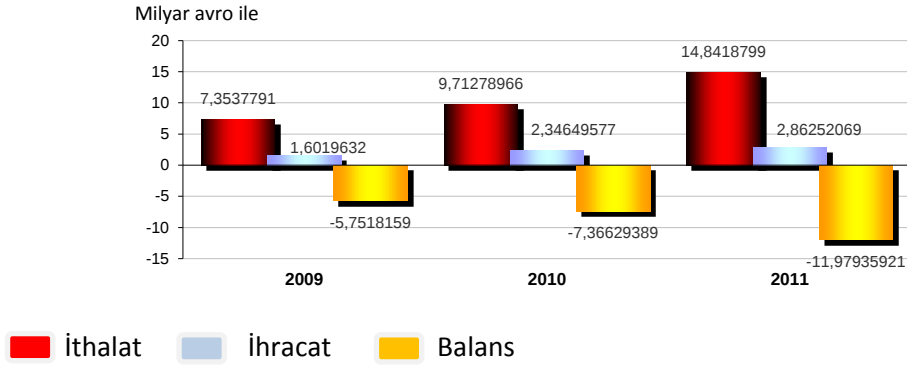
		FOOD – Food Security Programme (Gıda Güvenlik Programı)				
		REH – Rehabilitation (Rehabilitasyon)				
		MAP – Anti-personnel mines (Anti Personel Mayınlar)				
		NGO/NSA – Support to NGO's and non-state actors (STK'lara ve Devlet dışı Aktörlere destek)				
		ENPI – The European Neighbourhood and Partnership Instrument (Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı)				
		ENV – Support for Environment (Çevreye destek)				

Kaynak: Delegation of the European Union to Azerbaijan, **Technical and Financial Cooperation**, http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/eu_azerbaijan/tech_financial_cooperation/index_en.htm, (12.10.2011).

2004 yılından bu yana AB, Güney Kafkasya Cumhuriyetleri için en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. 2010 yılında Azerbaycan'ın genel ticaret hacminin %42,5'i, Ermenistan'ın %32'i, Gürcistan'ın %26,1'i AB ile gerçekleşmiştir. Buna rağmen bu ülkelerin AB'nin genel ticaret hacmindeki payı çok düşüktür (toplam 0,5%'den daha az).

Ayrıca 2009 – 2011 yılları arasında Azerbaycan AB arasında malların ticaretinde önemli artış görülmektedir. Bu artış hem ihracatta hem ithalatta kendini gösteriyor. Tablo 2'den görüldüğü gibi Azerbaycan'ın AB'ye ihracatı AB'den ithalatından daha büyüktür ve bunun da nedeni Azerbaycan'ın AB'ye petrol ve doğal gaz ihraç etmesidir.

Tablo 2: AB(27) – Azerbaycan Ticari İlişkiler – Mal Ticareti

Kaynak: Eurostat, **EU and Azerbaijan trade statistics**,

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113347.pdf, (19.04.2012).

2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikasına dahil edilmesinden sonra AB – Güney Kafkasya ticaret ilişkileri genişlemiştir. 2011 yılında AB’nin Güney Kafkasya’ya toplam 5,08 milyar avro mal ihracatının 2,86 milyarı Azerbaycan’a yapılmıştır. AB’nin Güney Kafkasya’dan toplam 15,7 milyar ithalatının 14,78 milyar avrosu Azerbaycan’dan yapılmıştır. AB’nin Azerbaycan’a ihracatında 47,6% makine, 20,1% kimyasal ürünler, 14% nakliyat teçhizatı, 11% pırlanta ve diğer değerli taşlar önceliklidir. Azerbaycan’dan AB’ye ihracatının %99,5’ni mineral ürünler, özellikle petrol ve doğal gaz oluşturuyor.¹¹⁹

Azerbaycan diğer Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin yanı sıra Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi’nden (Generalised System of Preferences) faydalanmaktadır. Şu anda yürürlükte olan düzenleme kapsadığı ülkelere AB pazarına avantajlı bir şekilde ulaşma imkanı sunarak bu ülkelerde kalıcı gelişmeyi ve iyi yönetimi teşvik ediyor.¹²⁰

AB ve Azerbaycan arasında ticari ilişkilere yönelik iki taraflı düzenlemeler ilk olarak 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılından yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması’nda yer alıyor:

¹¹⁹ European Commission, **Trade, Bilateral relations**, South Caucasus, <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/south-caucasus/>, (02.05.2012).

¹²⁰ European Commission, **Trade, Generalised System of Preferences**, <http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/generalised-system-of-preferences/>, (14.10.2011).

- Tercihli olmayan ticaret (non – preferential trade) – taraflar ticaretini yaptıkları malların hacmine kısıtlama getiremez veya bir birine ayrımcı tarifler uygulayamaz,

- Ülkenin müktesebatını AB'nin temel ticaret düzenlemelerine ve standartlarına yakınlaştırmak ve böylece AB'yle ekonomik ve ticari bütünleşmeyi derinleştirmek, malların AB pazarına erişimini kolaylaştırmak.¹²¹

Bunun yanı sıra AKP çerçevesinde hazırlanan Eylem Planları, özellikle kapsamlı düzenlemeler yapılarak AB ile ticari ve ekonomik bütünleşmeye yardım etmek amacıyla düzenlenmiştir. Eylem Planı'nın uygulanması AB ile derin ve kapsamlı serbest ticaret alanının yaratılmasıyla ilgili görüşmeleri düzenleme imkanı veriyor. Buna rağmen ülkeler, Eylem Planı'nın uygulanmasında özellikle kabul ettikleri yasaların yürürlüğe girmesi konusunda sınırlı gelişme elde etmiştir.¹²² Diğer Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da fikri mülkiyet haklarının korunmasının yeterli düzeyde olmaması sorun oluşturmaktadır. Doğu Ortaklığı Projesi ise, Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması perspektifini sunuyor ki, bunun sonucunda da derin ve kapsamlı serbest ticaret alanı oluşturulabilir. Uzun vadede ise ortak ülkeler, kendi aralarında da derin ve kapsamlı serbest ticaret alanının oluşturulması için teşvik edilecektir. AB, Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı'yla Azerbaycan'ın ticaretle ilgili yasa ve prosedürlerini düzenlemesi için mali ve teknik yardım sunuyor. Doğu Ortaklığı çerçevesinde ise, Kapsamlı Kurumsal Yapılanma (Comprehensive Institution Building) Programı yoluyla önemli yardım fırsatları sunulmaktadır.

Yakın ekonomik ilişkilerin gerçekleştirilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelikle sıkı bir şekilde bağlıdır. Azerbaycan 1997 yılında üyelik başvurusunda bulunmuş ve müzakere süreci hala devam etmektedir. Sürecin bu şekilde uzaması tabi ki AB – Azerbaycan ticari ilişkilerini etkilemektedir. Bu yüzden AB, Azerbaycan'a üyelik hazırlıkları için teknik yardım yapıyor. Ermenistan ve Gürcistan örneklerinde görüldüğü gibi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik iki taraflı serbest

¹²¹ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, Title III, **Trade in Goods**, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

¹²² Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, **Taking stock of the European Neighbourhood Policy**, European Commission, Brussels, COM(2010) 207, 12.05.2010, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2010/com10_207_en.pdf, (11.10.2011).

ticaret alanlarının oluşturulması önemli faydalar sağlayabilir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın da bu teşkilata bir an önce üye olması AB tarafından desteklenmektedir. Bunun yanı sıra, Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması da AB – Azerbaycan ticari ilişkilerinde bir sonraki aşamaya geçmek için önemli adım olabilir.

3.4.2. Enerji

Güney Kafkasya bölgesi, ister AB'ye enerji arzı, isterse de transit bölge olarak önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan, AB'ye önemli ölçüde petrol ve doğal gaz ihraç eden ülkedir ve bu ülkenin önemi 2006 yılında AB – Azerbaycan enerji andıçında tanınmıştır.¹²³

AB, Rusya'dan enerji bağımlılığını azaltmak amacıyla bazı projeler uygulamaktadır. Bunlardan en başarılılarından biri INOGATE Programı'dır. Bu program, AB ve onun ortakları, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan arasında enerjide uluslararası işbirliğini amaçlıyor. Program dört temel amaca ulaşmak için işbirliği yapılmasını öngörüyordu. Bunlar:

- Katılan ülkelerin özelliklerini de dikkate alarak, AB'nin enerji iç pazarının ilkeleri bağlamında enerji piyasalarını bir noktaya yöneltmek,
- Enerji ithal/ihracı, arz çeşitliliği, enerji transiti ve enerji talebi bakımından güvenliği sağlamak,
- Enerji bakımından kalıcı gelişmeyi, aynı zamanda, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, talep bazlı yöntemi geliştirmek,
- Genel ve bölgesel çıkarlara yönelik enerji projelerine yatırımı heveslendirmek.¹²⁴

Azerbaycan petrolünün dünya, aynı zamanda Avrupa piyasasına ulaştırılması iki boru hattı ile gerçekleştiriliyordu: Bakü – Novorosiyski ve Bakü – Supsa. Ama

¹²³ Memorandum of Understanding on a Strategic Partnership between the European Union and the Republic of Azerbaijan in the Field Of Energy, 2006, http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caucasus_central_asia/memorandum/doc/mou_azerbaijan_en.pdf, (09.10.2011).

¹²⁴ The INOGATE Programme http://www.inogate.org/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=72&lang=en, (10.10.2011).

Azerbaycan'ın petrol çıkarımı yükseldikçe ve Hazar üzerinden tankerlerle Bakü'ye ulaştırılan Kazakistan ve Türkmenistan petrolünü de Batıya ulaştırılması söz konusu olunca yeni bir boru hattının inşası gündeme geldi. Bunları göz önünde bulundurarak, Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) boru hattı projesinin çalışmalarına başlanıldı.¹²⁵

BTC boru hattı, Azerbaycan ve Gürcistan'ın geleceğini Türkiye üzerinden “göbek bağı” ile Avrupa'ya bağlıyor. Avrupa için BTC'nin değeri, geniş Hazar havzasında enerji ve güvenlik konularında Batının önemini artırmasında idi.¹²⁶ Bu başarılı proje AB ve Azerbaycan arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin derinleşmesine ve diğer alanlarda da işbirliğinin geliştirilmesine “yayılma etkisi” gösterdi.

Avrupa'ya doğal gazın ulaştırılması için bir kaç yeni boru hatları geliştirilmektedir. Bunlardan biri de NABUCCO boru hattıdır. Bu boru hattı Hazar havzası ve Orta Doğu'nun doğal gaz kaynaklarının AB'ye ulaştırılmasını öngörüyor. Boru hattının gerçekleştirilmesi, AB'nin enerji arz çeşitliliğini ve rekabet gücünü artıracak. Buna rağmen, transit altyapılarına ve üretime yatırımları koordine edilmesinde zorluklar nedeniyle hala tamamlanmamış durumda.¹²⁷

NABUCCO boru hattını 31 milyarlık maksimum teknik kapasitesinin başlangıç olarak 8 – 10 milyar Azerbaycan'dan temin olunacağı bekleniyor. Uzun vadede Türkmenistan, İran, Irak, Mısır ve hatta Rusya'dan da doğal gaz alınması olasılığı gündeme geliyor. Ama siyasi ve güvenlik nedenlerinden dolayı bu ülkelerden doğal gaz tedariki engelleniyor ve bu yüzden de AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında Azerbaycan öne çıkıyor. Rusya hiç bir zaman açık şekilde NABUCCO projesine karşı çıkmadı ama Gazprom şirketi alternatif olarak

¹²⁵ Transport Routes Of Azerbaijani Oil, **Baku-Novorossiysk, Baku-Supsa**, http://www.azerbaijan.az/Economy/OilStrategy/oilStrategy_05_e.html, (11.10.2011).

¹²⁶ Svante E. Cornell, Mamuka Tsereteli and Vladimir Socor in “**The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**”, “Geostrategic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, (Ed. S. Frederick Starr and Svante E. Cornell), p. 19, <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/BTC.pdf>, (12.10.2011).

¹²⁷ European Commission, “**Energy corridors European Union and Neighbouring countries**”, 2007, p. 25, http://ec.europa.eu/research/energy/pdf/energy_corridors_en.pdf, (12.10.2011).

Karadeniz'in altından geçerek Türkiye üzerinden Avrupa'ya varacak Mavi Akım Projesinin ikinci fazını sunmakla ciddi bir rakip olduğunu göstermiş oldu.¹²⁸

Bunun yanı sıra, 13 Ocak 2011 tarihinde Komisyon ve Azerbaycan, Bakü'de Doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik Ortak Deklarasyon imzaladılar. Azerbaycan tarafı, AB'ye önemli ölçüde doğal gazın uzun vadeli tedarikini üstlenirken, AB bunların piyasaya girişini sağlayacak. Güney Gaz Koridorunun gerçekleşmesi ve AB'nin enerji arz çeşitliliğinin temin edilmesi bakımından Ortak Deklarasyon çok önemlidir. Deklarasyonda Azerbaycan, Güney Koridoru için önemli ölçüde gaz tedariki ve AB'yle birlikte altyapı oluşturulmasına katkıda bulunma sözü veriyor.¹²⁹ Bu Azerbaycan tarafının Avrupa'ya doğal gaz satışıyla bağlı ilk yazılı vaadi olduğundan dolayı NABUCCO projesinin gerçekleşmesi yolunda önemli adım sayılabilir.

Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol hattı ve Bakü – Tiflis – Erzurum doğal gaz hattının gerçekleşmesinin ardından Azerbaycan için yeni perspektifler açıldı. NABUCCO'nun gerçekleşmesi Doğu – Batı enerji koridorunun oluşturulması bakımından önemli rol oynayabilir.

3.4.3. Ulaştırma

Ulaştırma konusunda AB'nin Azerbaycan'la işbirliği TRACECA programı çerçevesinde yürütmektedir. TRACECA (International Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yönelik olup bazen “21. Yüzyılın İpek Yolu” olarak nitelendiriliyor. Bu program bölge ülkelerinin ulaşırma sistemlerini kapsayan, ülkeler ve bölgeler arasında ulaşırma bağlarını ve ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan, bununla da tarihi ipek yolunun yeniden canlanmasına katkıda bulunan bir projedir.

Eylül 1998'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'de gerçekleşen tarihi zirvede 12 TRACECA ülkesi “Avrupa – Kafkasya – Asya Koridorunun

¹²⁸ Judy Dempsey, “Gazprom's grip on Western Europe tightens with pipelines to Hungary”, 22.05. 2006, <http://www.nytimes.com/2006/06/22/business/worldbusiness/22iht-gas.2031021.html> , (12.10.2011).

¹²⁹ “Commission and Azerbaijan sign strategic gas deal”, **Press release**, Brussels, 13.01. 2011, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/30&format=HTML&aged=0&language=en&guiLanguage=en>, (14.10.2011).

Geliştirilmesi için Uluslararası Ulaştırma ile ilgili Temel Çok taraflı Anlaşma'ya imza attılar. Bu Çok taraflı Anlaşma, jeopolitik ve ekonomik fırsatlardan faydalanabilmek için etkili bir yasal zemin oluşturdu. Hükümetler arası Komisyon'un ve kalıcı TRACECA sekreterliğinin oluşturulması da daha iyi uluslararası taşımacılığın gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi için yasal çerçeve sundu.¹³⁰

Öngörülen koridor gerçekten de Büyük İpek Yolu'nu anımsatarak Doğu Avrupa'dan (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna) başlayıp Türkiye üzerinden geçiyor, deniz yoluyla Gürcistan limanlarına ve kara yoluyla yine Gürcistan üzerinden Kafkasya'ya varıyor. Azerbaycan'dan Hazar üzerinden feribotlarla (Bakü – Türkmenbaşı, Bakü – Aktau) Türkmenistan ve Kazakistan'a geçerek Orta Asya demiryolu ağına ulaşmış oluyor. Bu ülkelerin ulaştırma ağları Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a bağlanıyor ve Çin ve Afganistan sınırlarına kadar ulaşıyor.¹³¹

3.5. AVRUPA KOMŞULUK ve ORTAKLIK ARACI

Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (AKOA), Avrupa Birliği ve onun Komşuluk Politikası kapsamında ortak olduğu ülkeler arasında refahı ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla yaratılmıştır.¹³²

Yeni yaratılmış AKOA çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapılacak yardımlar 2007 – 2013 yıllarını kapsayan Ülke Strateji Belgesi'nde gösteriliyor.¹³³

Ulusal Gösterge Programı (National Indicative Programme) daha ileri detayları gösteren ve Avrupa Komşuluk Politikası Aracının kapsayıcılığında yapılacaklara odaklanan bir programdır. 2007-2010 için hazırlanan ve bütçesi 92 milyon avro olarak belirlenen programda Dağlık Karabağ sorununun barışçı çözümü

¹³⁰ The Silk Road of the 21st century, TRACECA, <http://www.traceca-programme.eu/en/home/the-silk-road-of-the-21st-century/>, (11.10.2011).

¹³¹ The Silk Road of the 21st century, TRACECA, <http://www.traceca-programme.eu/en/home/the-silk-road-of-the-21st-century/>, (11.10.2011).

¹³² Official Journal of the European Union Regulation (EC) No 1638/2006 Of The European Parliament and of The Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a **European Neighbourhood and Partnership Instrument**, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_en.pdf , (21.08.2011).

¹³³ European Neighbourhood and Partnership Instrument, Azerbaijan, **Country Strategy Paper**, 2007-2013. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf , (22.08.2011).

için her zaman çaba gösterileceği vurgulanarak Azerbaycan için üç öncelik alanı saptanmıştır.¹³⁴

Öncelik alanı 1: Demokratik Gelişme ve İyi Yönetim için destek:

Alt öncelik 1: Kamu yönetimi ve kamu maliyesi reformu.

Alt öncelik 2: Hukukun üstünlüğü ve adli reform.

Alt öncelik 3: İnsan hakları, sivil toplumun geliştirilmesi ve yerel yönetimler.

Alt öncelik 4: Eğitim, bilim ve beşeri işbirliği ve değişim.

Bu konularda özellikle vurgulanan detayları şöyle sıralayabiliriz: demokrasiyi güçlendirmekle ve iyi yönetim Azerbaycan'ın anahtar öncelikleri durumunda olup AB tarafından sürekli olarak desteklenecektir; bu alandaki önceden başlayan ve halen devam eden faaliyetlere AB tarafından yardım sağlanacaktır; yönetim işleri, insan hakları, basın özgürlüğü de dahil olmak üzere temel özgürlükler, Azerbaycan'ın demokratikleşmesine katkı bağlamında, temel öncelik alanları olarak kalmaya devam edecektir; kamu yönetimi reformu özellikle; kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, şeffaflık ve hesap verilebilirlik açısından yaşamsal önem taşımaktadır.

Öncelik alanı 2: sosyo – ekonomik reform için destek, yoksullukla mücadele, idari kapasitenin yapılanması:

Alt öncelik alanı 1: ortak ticareti yönetmek, yatırım ortamını iyileştirmek ve sosyal reformu güçlendirmek.

Alt öncelik alanı 2: ekonominin çeşitliliğini ve rekabet edebilirliğini arttırmak.

Alt öncelik alanı 3: kamu maliyesi dahil olmak üzere sektörel bazı düzenlemeler.

Pazar ekonomisinin yerleşmesi için gerekli desteğin verilmesi, 17 Haziran 1997 tarihinde başvurulup halen gözlemci statüsündeki Dünya Ticaret Örgütü üyeliğini desteklemek, özellikle petrolden sağlanan zenginliğin bütün ülkeye yayılması, sosyal reformların desteklenmesi, eğitim, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi gibi konular bu başlık altındaki önemli detayları oluşturmaktadır.

Öncelik alanı 3: ulaşım, enerji ve çevre konularında yasal ve ekonomik reformları desteklemek:

¹³⁴ National Indicative Programme, Azerbaijan. 2007-2010, s. 3, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf , (22.08.2011).

Alt öncelik alanı 1: ülke bazındaki yasal düzenlemeler ve pazarlar konusunu da içeren enerji reformu.

Alt öncelik alanı 2: ülke bazındaki yasal düzenlemeler ve pazarlar konusunu da içeren ulaşım reformu.

Alt öncelik alanı 3: çevre.¹³⁵

Bu konularla ilgili detaylarda Azerbaycan'ın enerji konusundaki önemi ve bu bağlamda yapılması gerekenlere verilecek destek vurgulanmakta, ulaşım ile ilgili olarak TRACECA programında Azerbaycan'ın önemine ve çevreyle ilgili olarak da su ve atık yönetimiyle ekolojik korumaya değinilmektedir.

2011 – 2013 yıllarını kapsayan Ulusal Gösterge Programı'nda (UGP) 2007 - 2010 yılları öncelikleri, AB – AC ilişkileri ve Azerbaycan'daki gelişmeler gözden geçirilmiş ve yeni dönem için 122,5 milyon avro bütçe tesis edilmiştir.¹³⁶

3.6. AKP'YE YÖNELİK GELECEK PERSPEKTİFİ VE DOĞU ORTAKLIĞI PROGRAMI

Komşuluk Politikası AB'nin komşu ülkelerle ilişkilerine şekil verecek çatıyı oluşturuyor. Zamanla daha spesifik projelere gerek duyulduğu ortaya çıktı ve Doğu Ortaklığı Projesi oluşturuldu. AB – Azerbaycan ilişkilerin geleceği Komşuluk Politikasının ve Doğu Ortaklığı Projesi'nin ne kadar başarılı olmasına bağlıdır. Bu bağlamda AKP'nin sunduğu fırsat ve ortaya çıkacak tehditleri de göz önünde bulundurulmalı.

3.6.1. AKP Bağlamında AB-Azerbaycan İlişkilerinin Geleceği

AKP'nin esas amacı, ortakların reform çalışmalarının hızlandırılması için onlara daha iyi teşvikler sunmaktır. AKP çalışmalarının yoğunlaştırılmasında en önemli teşvik AB pazarına girişte sağlanacak kolaylıklardır. Ayrıca, pazara giriş kolaylıkları ortak ülkelerin iş ortamının düzeltilmesine, böylece reformların

¹³⁵ National Indicative Programme, Azerbaijan, 2007-2010, s. 4.
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf , (24.08.2011).

¹³⁶ National Indicative Programme, Azerbaijan, 2011-2013, s. 5.
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_azerbaijan_en.pdf , (24.08.2011).

hızlandırılmasına ve bunun sonucunda da siyasi istikrarın sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle ortaklar için kolaylaştırılmış pazara giriş konusu hala değerlendirilmektedir. Serbest ticaret anlaşmaları ekonomik bütünleşme için en önemli platformdur. Anlaşmalara ilişkin müzakerelerin başlanmasını, ortakların DTÖ'ye üye olmaları takip edecektir. Bu bakıma AB Azerbaycan'ın bu teşkilata bir an önce üye olabilmesi için gereken reformların yapılmasında teknik destek vermektedir.

Komşuluk Politikasının başarılı uygulanması, hem ortaklar ile Birlik hem de ortakların kendi aralarındaki politik işbirliğini hızlandıracaktır. Tüm bunların yanı sıra, politikanın başarılı uygulanabilmesi için beşeri işbirliğine ihtiyaç vardır. Elbette ki hükümetlerin yönetimdeki varlığı başarılı bir idare için gereklidir fakat tek başına yeterli değildir. Bu yüzden de sivil toplumun AKP'ye destek olması son derece önemlidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için diğer bir önemli konu da AB'nin AKP ortaklarının vatandaşlarının özgürce seyahat edebilmesini sağlamak için vize işlemlerinin sadeleştirilmesi gerekir. AKP'nin etkinliğinin arttırılması için mobilitenin arttırılması önemli bir şarttır.

AB'nin komşu ülkelerdeki reformları hızlandırmak için AKP'yi ve ortakları ile ilişkileri daha da geliştirmesi gerektiği konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, yönetim, ekonomi ve finans alanlarında AB'nin ortaklarına destek olma kararı daha cazip teşviklerle ortaya getirilmelidir. Bu nedenle bu desteklerin yakın dönemde çıkaracağı yüksek maliyet göz önüne alındığında bu önlemlerin alınması hayati önem taşımaktadır.

Aynı zamanda AKP ortaklığa dayanmakta olup soyut ve dayatılan bir kavram değildir aksine teşvike ve desteğe dayanan bir politikadır. Bu nedenle ortak ülkeler kendi üstlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir.

AKP'nin doğu boyutu olarak nitelendirilen Doğu Ortaklığı Politikasının gereğince, vize ve mobilite meselelerinin yanı sıra Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanlarının yaratılmasını sağlayacak Ortaklık Anlaşmalarının imzalanması öngörülmüyordu. Diğer Güney Kafkasya ülkeleriyle eşzamanlı olarak Azerbaycan'la da Temmuz 2010'da müzakereler başladı. Anlaşma, ticaret ve işbirliğinin yanı sıra siyasi diyalog, adalet, özgürlük ve güvenlik gibi geniş alanları kapsıyor.

Konuyla ilgili Batum Zirvesi'ne katılan Komisyon Başkan Yardımcısı ve Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton şunu söylemiştir: “Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, AB’yle ilişkilerini genişletme yolunda hırslı olduğunu açık şekilde gösterdi. Şahsen ben inanıyorum ki, bu kapsamlı Ortaklık Anlaşması, sadece politik ilişkileri olumlu etkilemekle kalmayıp, Avrupa’daki insanlarla iletişime geçme imkanı, ekonomik fırsatlar sunarak insanların hayatını da etkileyecek. Anlaşma, bu ülkelerin reformlar yapmaya sevk edecek ve kaynakların daha çok çaba gerektiren kurumlara yöneltilmesine yardımcı olacak.”¹³⁷

Genişleme ve Komşuluk Politikasından sorumlu Komisyoner Ştefan Füle, konuşmasında Ortaklık Anlaşması’nın sunduğu perspektife vurgu yaparak, “bu anlaşmanın ilişkilerin yeni yasal temelini oluşturacağını, AB’yle derin ekonomik bütünleşme ve yakın politik ortaklığa ulaşmanın Anlaşmanın esas amacı olduğunu” söylemiştir.¹³⁸

3.6.2. Doğu Ortaklığı Programının Perspektifi

Başarılı AB genişlenmesinin ardından yaşanan yakınlaşmadan dolayı Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya’nın güvenliği, istikrarı ve gelişmesi AB’yi gittikçe daha çok etkilemektedir. Bu ülkelerin AB enerji arzı bakımından sunduğu çeşitlilik olasılığı diğer bir örnektir. Bu ülkelerin hepsi farklı ölçülerde politik, sosyal ve ekonomik reformlar gerçekleştirmişler ve AB ile yakınlaşma isteklerini ifade etmişler. Ağustos 2008’te Gürcistan sorunu onların ne kadar tehlikeye açık olduğunu ve AB’nin güvenliğinin aslında sınırlarının dışından başladığını gösterdi.

Avrupa Komisyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna ile ilişkileri genişletmek için somut fikirler sunuyor. Burada AB ekonomisi ile derin işbirliği kapasitesinde ve arzusunda olan ülkelerle derin ve kapsamlı serbest ticareti de içeren yeni ortaklık anlaşmaları imzalanması kastedilmektedir. Bu Ortaklık yasadışı göçle mücadele tedbirlerinin yanı sıra, AB’ye daha rahat seyahat etme fırsatı yaratacak düzenli vize liberalleştirilmesini içerir.

¹³⁷ EU launches negotiations on Association Agreements with Armenia, Azerbaijan and Georgia, 15.07.2010, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/955> , (15.10.2011).

¹³⁸ EU launches negotiations on Association Agreements with Armenia, Azerbaijan and Georgia, 15.07.2010, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/955> , (15.10.2011).

Avrupa Komisyonu, ilişkilerin genişlenmesi için sunduğu somut düşüncelerini şöyle sıralamakta: Bu Ortaklık, aynı zamanda, demokrasi ve iyi yönetişime katkıda bulunacak, enerji güvenliğini sağlayacak, özel sektör reformlarına ve çevrenin korunmasına katkıda bulunacak, insanlar arasında irtibatı teşvik edecek, ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyecek ve sosyo – ekonomik dengesizliği azaltacak ve istikrarı sağlayacak projelere ek fon sunacaktır.¹³⁹

AB'nin Doğu komşuları ile ilişkilerine iki farklı perspektiften bakılabilir. Birincisi, Birliğin Hazar bölgesinde enerji oyunlarına dahil olma konusunda gittikçe artan isteğidir. Bu konu AB ve onun bazı üyelerinin Güney Kafkasya, Orta Asya ve Karadeniz havzasına yönelik dış politikasında öncelik haline gelmiştir. Amaç temiz ve yenilenebilir enerjiye yatırım yapmanın yanı sıra petrol ve doğal gaz arzında çeşitliliği sağlamaktır. Bu bağlamda, Türkiye ve Rusya ile ilişkiler önemlidir ama petrol ve doğal gazın çıkarılması ve transportu bakımından birçok batı şirketleri için Azerbaycan'ın önemi göze çarpıyor. Azerbaycan Almanya'nın altıncı büyük petrol ihracatçısıdır, Güney Kafkasya'da Almanya'nın en çok yatırım yaptığı ülkedir. Azerbaycan aynı zamanda AB'nin Rusya'dan enerji bağımlılığının azaltılmasında önemli ülke olarak kabul edilmiştir.

AB'nin doğu ortakları ile ilişkilerinde diğer bir perspektif, AB'nin transformatif güç olarak oynayabileceği roldür. AB genişlemeye alternatif olarak daha az bütünleşme yani kurumları içine almayan bütünleşme ve daha çok politik diyalog yolunu tutarak politik, ekonomik, sosyal reformları hızlandırılması yoluyla güvenliği sağlama yolunu seçmiştir. AB, uzun vadeli sonuçlar alma amacıyla Gürcistan ve Abhazya arasında diyalogun genişletilmesine geniş ölçüde siyasi ve mali yatırım yapmıştır. Ama Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AB'yi kendi yerini AGİT'in Minsk grubuna terk etmiş görüyoruz.¹⁴⁰

¹³⁹ European Union External Action, **Eastern Partnership**.
http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm, (25.08.2011).

¹⁴⁰ Licinia Simão, “**The Eastern Partnership and EU-Azerbaijan Relations**”. ADA Publications, University of Beira Interior, Portugal, Vol. IV, No. 5, 01.03.2011,
<http://ada.edu.az/biweekly/issues/vol4no5/20110314041630600.html>, (08.10.2011).

3.6.3. Fırsat ve Tehditler

AB'nin komşularına yönelik politikası hep yavaş yürümüştür ama AKP ile Birlik, bu konuyu güvenlik ve dış politika gereği öncelik olarak tanımlamıştır. Bu politika AB'nin kendi işlevselliğini etkileyen bir politikadır, örneğin, göç ve sınır politikalarında. AKP, diğerleriyle karşılaştırıldığında yeni bir politika alanı olsa da gelecek tehdit ve fırsatlar bakımından göz önünde bulundurulması önemlidir. Öncelikle, AKP, üyelik konusundan ve böyle bir şeyin olasılığından kendini uzak tutuyor: AKP üyelik vaadinde bulunmuyor ve bunu “AB’ye olası üyelik sorusundan ayrı bakılmalıdır”¹⁴¹ diyerek tanımlıyor. Diğer taraftan Eylem Planı bu şekilde tasarlanmasa da onun sunduğu hedeflere ulaşmakla bir bakıma bu ülkeler üyeliğe hazır kıvama getiriliyor. AB’ye üyelik, aday ülkeler için ekonomik ve politik dönüşümü gerçekleştirme yolunda “havuç” görevi yapmaktadır. Komşuluk Politikasında bu kadar etkili bir ödülün bulunmaması bütünleşme yerine dışlanma olasılığını yaratıyor. Bu durum, AB üyelik olasılığı diğer Komşuluk Politikası ülkelerinden daha çok olan ve zaman zaman bu konuyla gündeme gelen Ukrayna örneğinde kendini gösterebilir. Bu yüzden Avrupa Komisyonu’na en sert eleştiri de Ukrayna’dan geldi: AB üyeliği konusunda referans verilmekten kaçınıldığından dolayı Ukrayna’ya sunulan perspektif karmaşık ve belirsizdi.¹⁴² Bu bakımdan AKP’yle ilgili Azerbaycan yetkililerinin rahatsızlığı söz konusu olmasa da, Moldova ve Ukrayna hatta Gürcistan’a AKP’nin sunduğu olanaklar yeterli gelmiyor ve zaman zaman bunu üst düzey yetkililer ifade ediyor. Bu işbirliğinin son hedefi olan ülkelerin AB standartlarına ulaşmasından sonra, onların AB ile “kurumlar hariç her şey”den faydalanmak imkanı olacak. Buna rağmen genişlemesinin durmasıyla AB ikilem karşısında kalıyor: kendi temel ilkesi olan bütün Avrupa demokrasilerine açık olma ilkesini inkar etmek zorunda kalıyor. Bu bölgede reform sürecine sekte vurabilir, zaten bölgede var olan siyasi ve sosyal istikrarsızlığın ve güvenlik sorunlarının artmasına neden olabilir.

¹⁴¹ General Affairs and External Relations Council, **Conclusions on a Wider Europe - New Neighbourhood**, par.2, 16.06. 2003, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/cc06_03.pdf , (14.10.2011).

¹⁴² European Economic And Social Committee, **Opinion on “Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework For Relations With Our Eastern And Southern Neighbours (COM(2003) 104 Final)”** Brussels, 11.12.2003, <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:080:SOM:EN:HTML>, (14.10.2011).

AKP, üyelik olasılığı sunulmayan ülkeleri içerdiğinden dolayı, bu politika alanını genişlemenin yerini alan bir politika olarak yorumlayabiliriz. Üyelik, kurumsal reformların gerçekleştirilmesi için çok önemli özendirici unsurdur. Bu yüzden, sonuçta üyelik vaadi verildiği için Balkan ülkelere etkili politika yürütülmektedir. Üyelik vaadi olmayan Komşuluk Politikasında ortaya çıkabilecek zayıflıklar, başarısızlıklar durumu zorlaştırabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada bağımsızlık sonrası Azerbaycan – Avrupa Birliği ilişkileri ve Avrupa Komşuluk Politikasının sunduğu fırsatlar incelendi. AB’nin eski Sovyet Bloğu, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerini içine almasının ardından sınırlarının genişlemesi, yeni komşular edinmesi, bu komşuların Batı ve Rusya himayesinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu arasında seçim yapma zorunda kalması, AB’nin bu bölgeye yönelik daha aktif politika yürütmesini gerekli kılıyordu. Bu bağlamda çalışmada, AKP çerçevesinde AB – Azerbaycan ilişkileri detaylı incelendi.

AKP’nin oluşturulması bir bakıma Avrupa Birliği’nin nihai sınırlarını da belirlemiştir. Örneğin, aday ve potansiyel aday ülkelerin bu politikanın kapsama alanı dışında bırakılması bunu kanıtlıyor. Avrupa Birliği’nin nihai sınırlarını da belirlemenin yanı sıra AKP, aynı zamanda Avrupa değerlerinin AB’nin dışına ihracı için mükemmel fırsatlar sunuyor. Bu anlamda “kurumlar hariç her şey”de bütünleşme söz konusu oluyor.

Azerbaycan’ın Avrupa Birliği ile ilişkisini her şeyden önce reformlar açısından değerlendirmek gerekir. Sovyetlerin çökmesinin ardından bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti’nde ekonomik, politik, sosyal reformların ihtiyacı ortaya çıktı. Bu bağlamda, Avrupa Birliği’nin sunduğu programlar, teknik ve mali yardımlar önem arz ediyordu. Özellikle Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde sunulan destek gerekli alanda reformların yapılması için fırsat penceresi açtı. Eylem Planı’nda reforma ihtiyaç duyulan alanlar sıralanması ve İlerleme Raporlarında ise gelişmelerin kaydedilmesi kendiliğinde AKP’nin işlevselliğini değerlendirmek için önemlidir. AB’nin “yumuşak gücü” sayesinde diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerden farklı olarak AB’yle ilişkiler, reform bazlı gelişme gösterdi. AB yumuşak gücünü kullanarak Azerbaycan’ı reformlar yapmaya motive etti. Avrupa Komşuluk Politikası büyük genişlemenin ardından ortaya çıkan daha fazla genişlemenin imkânsızlığın yarattığı tehditler için çözüm olarak da düşünülebilir. Bunun sonucu olarak da bu politikanın esas motivasyon faktörü olarak çevresel ve nükleer tehlikeler, bulaşıcı hastalıklar, yasadışı göç, kaçakçılık, uluslararası organize suçlar veya terörist şebekeleri gibi sınır ötesi güvenlik meseleleridir. Bunun yanı sıra

AB'nin dış enerji kaynaklarından bağımlılığı dikkate alınır, enerji arz güvenliği ve genel olarak bölgenin enerji güvenliği AB için önem arz etmektedir.

Bölgedeki istikrarsızlık AB'nin güvenliğine tehdit oluşturduğundan dolayı AB'nin Güney Kafkasya'da daha etkili global güç olma niyeti anlaşılabilir. Coğrafi yakınlık, enerji kaynakları, boru hatları, uluslararası suç ve kaçakçılığın yarattığı tehditlerin ortaya çıkardığı istikrarsızlık AB'nin çıkarına değildir. Çözülmemiş Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya çatışmaları AB'nin yakın komşuluğunda olan savaş bölgeleridir. Sonuç olarak, AB, Güney Kafkasya Cumhuriyetlerini de Komşuluk Politikası kapsamına alarak zaten var olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının uygulanmasının yanı sıra AB'ye kabul sürecinin araçları olan izleme ve koşulluluk ilkelerini de uygulamaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bu politika alanına dahil edilmesi ister enerji ister de çatışmalar bakımından daha çok AB'nin güvenliliğini garanti altına almayı hedeflemektedir.

Politik öneminin yanı sıra AKP'nin Azerbaycan'ın ekonomik gelişimini hızlandırma potansiyeli vardır. Bu doğrudan ekonomik teşvikler yoluyla veya dolaylı olarak yapısal ve makroekonomik destek sağlanarak yapılabilir. Doğrudan uygulanan yöntemlerden ticarete gümrüklerin azaltılması veya gümrük sınırlarının kaldırılması büyük kazançlar getirebilir ve refahı geliştirebilir. Dolaylı yöntemlerse daha büyük etkiye sahiptir. Azerbaycan'ın ekonomik yapısını AB'nin ekonomik yapısına yakınlılaştırarak aynı zamanda uluslararası deneyimlerin kabulü yoluyla AKP ve öngörülen genişletilmiş iç pazar Azerbaycan'da yatırım ortamını geliştirecektir, ekonomik büyümeyi ve süreç içinde kalmayı hızlandıracaktır.

Özel sektör için daha şeffaf, daha istikrarlı ortam sağlanacak, ticaret ve işlem harçlarının azaltılması, daha çekici işçi maaşları ve daha az riskli bir ortam doğrudan yabancı yatırımı olumlu etkilemektedir. Ama AB'yle daha yakın bütünleşme sonucu sağlanan ekonomik dönüşüm bölgenin ekonomik ve sosyal istikrarını tehlikeye atmamalıdır. Aynı şekilde, enerji alanındaki işbirliği yeni iş fırsatları yarattığı gibi hem sosyoekonomik hem de çevresel katkılar yapmalıdır.

AKP ve onun daha geliştirilmiş etabı olan Doğu Ortaklığı Programı, Azerbaycan için Avrupa iç pazarına erişim kolaylığı sunuyor. Verilerden de gördüğümüz üzere Azerbaycan – AB ticaret ilişkileri gelişerek devam ediyor. AB piyasalarına mal ihraç edilmesi belli standartlara uyulma koşulunu beraberinde

getirdiğinden Azerbaycan'ın bu büyük piyasaya erişebilmesi için gerekli önlemler alınması lazım. İhracat mallarının AB standartlarına tabi tutulması, Azerbaycan'da yüksel standartlı malların üretilmesi, gıda güvenliği gibi konularda reformlar yapılması gereğini ortaya çıkardı. Bu da süreç içinde Azerbaycan sanayisinin rekabet gücünü artıracaktır.

AKP, Azerbaycan'la AB arasında daha yakın bir işbirliği, daha yakın bir bütünleşme olanağı sunuyor. Bu bakımdan Azerbaycan kurumlarının AB üye ülkelerinin kurumsal yapısına uyumlaştırılması önlemleri çok önemlidir. Kurumsal yaklaşma işbirliğini beraberinde getirir.

AKP, Azerbaycan'ın Avro – Atlantik mekana da yaklaşmasını sağlıyor. Karmaşık jeopolitik koşullara sahip bir Güney Kafkasya ülkesinin Batı'ya dönük politika geliştirmesi fırsatını sunuyor.

AKP'nin esas amacı, pazara giriş kolaylıkları, ortak ülkelerin iş ortamının düzeltilmesine, böylece reformların hızlandırılmasına ve bunun sonucunda da siyasi istikrarın sağlanmasına katkı sağlamak olduğundan ortaklar için kolaylaştırılmış pazara giriş konusu değerlendirilmektedir. Serbest ticaret anlaşmaları ekonomik bütünleşme için en önemli platformdur. Anlaşmalara ilişkin müzakerelerin başlamasını, ortakların DTÖ'ye üye olmaları takip edecektir. Bu bakıma AB Azerbaycan'ın bu teşkilata bir an önce üye olabilmesi için gereken reformların yapılmasında teknik destek vermektedir.

Komşuluk Politikasının başarılı uygulanması, hem ortaklar ile Birlik hem de ortakların kendi aralarındaki politik işbirliğini hızlandıracaktır. Tüm bunların yanı sıra, politikanın başarılı uygulanabilmesi için beşeri işbirliğine ve toplumsal desteğe ihtiyaç vardır. Elbette ki hükümetlerin yönetimdeki varlığı başarılı bir idare için gereklidir, fakat tek başına yeterli değildir. Bu yüzden de sivil toplumun AKP'ye destek olması son derece önemlidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için diğer bir önemli konu da AB'nin AKP ortaklarının vatandaşlarının özgürce seyahat edebilmesini sağlamak için vize işlemlerinin sadeleştirilmesi gerekir. AKP'nin etkinliğinin artırılması için mobilitenin artırılması önemli bir şarttır.

Bunun yanı sıra, AKP ortaklığa dayanan bir tekliftir. AKP soyut ve dayatılan bir kavram değildir aksine teşvike ve desteğe dayanan bir politikadır. Bu nedenle Azerbaycan kendi üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmeli ve ekonomik, sosyal ve kurumsal reformları gerçekleştirmelidir.

Komşuluk Politikasında süreç içinde her iki tarafta da görülecek zayıflıklar, başarısızlıklar durumu zorlaştırabilir.

KAYNAKÇA

Abdullayev, Elşad. **Dağlıq Qarabağ Problemi Beynəlxalq Hüquq Müstəvisində.** "Təhsil" Nəşriyyatı, Bakı, 2004.

Azerbaijan wins final vacancy on Security Council, **UN News Centre.**

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=40174&Cr=security+council&Cr1>, (22.10.2011).

Azərbaycan – ABD, **İki tərəfli ilişkiler.**

<http://mfa.gov.az/images/stories/Ikiterfli%20munasibetler/Simali%20Amerika/ABS.pdf>, (22.10.2011).

Azərbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **Azərbaycan – NATO işbirliyinə ilişkin,**

http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=263&Itemid=1, (20.10.2011).

Azərbaycan – Türkiyə, **İki tərəfli ilişkiler.**

<http://mfa.gov.az/images/stories/Ikiterfli%20munasibetler/Avropa/Turkiye.pdf>, (23.10.2011).

Azərbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **Avrupa Konseyi ve Azərbaycan,**

http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=596&Itemid=1, (20.08.2011).

Azərbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **BM ve Azərbaycan,**

http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=594&Itemid=1, (22.10.2011).

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. I cild** (Ən qədimdən - b.e. III əsr). "Elm", Bakı, 2007.

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. II cild** (III-XIII əsrin I rübü). "Elm", Bakı, 2007.

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. III cild** (XIII-XVIII əsrlər). "Elm", Bakı, 2007.

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. IV cild** (XIX əsr). Elm, Bakı, 2007.

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. V cild** (1900-1920-ci illər). "Elm", Bakı, 2008.

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. VI cild** (aprel 1920 - iyun 1941). "Elm", Bakı, 2008.

Azərbaycan tarixi. **Yeddi cildə. VII cild** (1941-2002-ci illər). "Elm", Bakı, 2008.

Azərbaycan Ulusal Eylem Planı,

http://ec.europa.eu/environment/enlarg/pdf/enp_action_plan_azerbaijan.pdf ,
(20.08.2011).

Babaoğlu, Hikmet. **Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Muasir Dünya Siyasetinde Yeri ve Rolü**, Bakü, 2009.

Balkır, Canan. **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama**, AB ve Dünya Örnekleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Barcelona Declaration and Euro-**Mediterranean partnership**.

http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15001_en.htm, (06.10.2011).

Barysch, Katinka. 'Absorption capacity – the wrong debate', **Centre for European Reform**. 09.11.2006,
<http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2006/11/absorption-capacity-wrong-debate-by.html>, (06.02.2012).

Carley, Patricia. **Nagorno-Karabakh: Searching for a Solution**, United States Institute of Peace. <http://www.usip.org/publications/nagorno-karabakh-searching-solution-0>, (25.10.2011).

Comelli, Michele, Ettore Greco and Natalie Tocci. "**From Boundary to Borderland: Transforming the Meaning of Borders in Europe Through the European Neighbourhood Policy**", Project-No. 513416, EU – Consent, 2006. http://www.eu-consent.net/library/brx061012/Comelli-Greco-Tocci_D40.pdf, (21.05.2011).

Commission Of The European Communities. **Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours** Communication From The Commission To The Council And The European Parliament Brussels. 104 final, 11.03.2003.
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf, (04.05.2011).

Commission Of The European Communities, Paving the way for a New Neighbourhood Instrument, **Communication From The Commission**, Brussels, COM 393 final, 01.07.2003. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_393_en.pdf, (22.04.2011).

Commission of The European Communities, European Neighbourhood Policy. **Strategy Paper**, Communication From The Commission, COM(2004) 373 final, Brussels, 12.05.2004. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf , (22.04.2011).

Commission Of The European Communities, Commission Staff Working Paper, Annex to: “**European Neighbourhood Policy**” Country Report, Azerbaijan, Brussels, 02.03.2005. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf, (04.05.2011).

Communication from the Commision to the European Parliament and the Council, **Taking stock of the European Neighbourhood Policy**, European Commission, Brussels, COM(2010) 207, 12.05.2010. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2010/com10_207_en.pdf, (11.10.2011).

“Commission and Azerbaijan sign strategic gas deal”, **Press release**, Brussels, 13.01.2011. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/30&format=HTML&aged=0&language=en&guiLanguage=en>, (14.10.2011).

Conference on Security And Co-Operation in Europe, **Final Act**, Helsinki 1975, IV principle, Territorial integrity of States. <http://www.osce.org/mc/39501> , (25.10.2011).

Council Of The European Union, Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on "presidential elections" in Nagorno-Karabakh, Brussels, 19.07.2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=PESC/07/59&format=PDF&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>, (13.10.2011).

Cornell, Svante E. , Mamuka Tsereteli and Vladimir Socor in “**The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**”, “Geostrategic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, Ed. S. Frederick Starr and Svante E. Cornell.

<http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/BTC.pdf>, (12.10.2011).

Council Regulation (EC, EURATOM) No 99/2000, **Concerning the Provision of Assistance to the Partner States in Eastern Europe and Central Asia**, 29.12.1999.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:012:0001:0009:EN:PDF>, (07.05.2011).

Dannreuther, Roland. **European Union Foreign and Security Policy**, Towards a neighbourhood strategy, Ed. Roland Dannreuther, Routledge, 2004.

Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on forthcoming "presidential elections" in Nagorno-Karabakh, Brussels, 02.08.2002.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/71738.pdf, (10.10.2011).

Delegation of the European Union to Azerbaijan, **Technical and Financial Co-operation**.

http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/eu_azerbaijan/tech_financial_cooperation/index_en.htm, (12.10.2011).

Dempsey, Judy. “**Gazprom's grip on Western Europe tightens with pipelines to Hungary**”, 22.05. 2006.

<http://www.nytimes.com/2006/06/22/business/worldbusiness/22iht-gas.2031021.html>, (12.10.2011).

Diez, Thomas. “Europe’s Other and the Return of Geopolitics”, **Cambridge Review of International Affairs**, Vol. 17, No.2, 2004.

European Commission. “**Energy corridors European Union and Neighbouring countries**” 2007,

http://ec.europa.eu/research/energy/pdf/energy_corridors_en.pdf, (12.10.2011).

EU launches negotiations on Association Agreements with Armenia, Azerbaijan and Georgia, 15.07.2010.

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/955>, (15.10.2011).

Europa, European Commission. News, **External relations and foreign affairs**, “The EU launches programme to forge closer ties with six countries in Eastern Europe and the Southern Caucasus” 08.05.2009.

http://ec.europa.eu/news/external_relations/090508_en.htm, (11.04.2011).

European Commission, **Trade, Bilateral relations**, South Caucasus,

<http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/south-caucasus/>, (14.10.2011).

European Commission, **Trade, Generalised System of Preferences**,

<http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/generalised-system-of-preferences/>, (14.10.2011).

European Council, A Secure Europe in a better World, **European Security**

Strategy, Brussels, 12.12.2003. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/solanae.pdf>, (28.04.2011).

European Economic And Social Committee, **Opinion on “Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework For Relations With Our Eastern And Southern Neighbours (COM(2003) 104 Final)”** Brussels, 11.12.2003. [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:080:SOM:EN:HTML)

[lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:080:SOM:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:080:SOM:EN:HTML), (14.10.2011).

European Neighbourhood And Partnership Instrument, Azerbaijan, **Country Strategy Paper**, 2007-2013.

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf, (05.05.2011).

European Union, **External Action**, Azerbaijan.

http://eeas.europa.eu/azerbaijan/index_en.htm, (15.08.2011).

European Union External Action, **Eastern Partnership**,

http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm, (25.08.2011).

Eurostat, **EU and Azerbaijan trade statistics**,

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113347.pdf,
(19.04.2012).

EU-Azerbaijan Relations,

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/98/42&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>, (19.04.2012).

Elvert, Jürgen. “A fool’s game or a comedy of errors?, EU enlargements in comparative perspective” in “**European Union Enlargement, A Comparative History**” Ed. Wolfram Kaiser and Jürgen Elvert, 2004.

Frenz, Alexander. **The European Commission’s Tacis Programme, 1991 – 2006**, A Success Story, A brochure outlining the achievements of the TACIS programme.
http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/enpi-east/documents/annual_programmes/tacis_success_story_final_en.pdf, (11.05.2011).

Gammer, Moshe. Iran’s Internal Azerbaijani Challenge: **Implications for Policy in the Caucasus**, Brenda Shaffer in The Caspian Region, Volume I, A Re-emerging Region, Ed. Moshe Gammer, 2004.

General Affairs and External Relations Council, **Conclusions on a Wider Europe - New Neighbourhood**, par.2, 16.06.2003,
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/cc06_03.pdf, (14.10.2011).

İsmailzade, Fariz. Russia’s Energy Interests in Azerbaijan: **A comparative study of the 1990s and the 2000s**, 2006.

Macfarlane, S. Neil. The Caucasus and Central Asia, Towards a non-strategy, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, Ed. Roland Dannreuther, Routledge, 2004.

Memorandum of Understanding on a Strategic Partnership between the European Union and the Republic of Azerbaijan in the Field Of Energy, 2006.

http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caucasus_central_asia/memorandum/doc/mou_azerbaijan_en.pdf, (09.10.2011).

National Indicative Programme, Azerbaijan. 2007-2010.

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf, (22.08.2011).

National Indicative Programme, Azerbaijan. 2011-2013.

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_azerbaijan_en.pdf,
(24.08.2011).

Nygren, Bertil. **The Rebuilding of Greater Russia: Putin's foreign policy towards the CIS countries**, Routledge, 2008.

Official Journal of the European Union Regulation (EC) No 1638/2006 Of The European Parliament and Of The Council, laying down general provisions establishing a **European Neighbourhood and Partnership Instrument**.
24.10.2006. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_en.pdf , (21.08.2011).

Patten, Chris. '**Common Strategy for the Mediterranean and Reinvigorating the Barcelona Process**', speech to the European Parliament, Brussels, 31.01.2001.
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/01/49&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>, (24.05.2011).

Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:NOT>, (14.08.2011).

Prodi, Romano. President of the European Commission, **A Wider Europe - A Proximity Policy as the key to stability** "Peace, Security And Stability International Dialogue and the Role of the EU" Sixth ECSA-World Conference. Jean Monnet Project. Brussels, 5-6.12.2002,
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/02/619> ,
(23.05.2011).

Regulation (EC) No [1638/2006](#) of the European Parliament and of the Council, laying down general provisions establishing a **European Neighbourhood and Partnership Instrument**, 24.10.2006.
http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17101_en.htm, (15.04.2011).

Shaffer, Brenda. **Peace for the Caucasus**, 04.04.2001.

http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/1127/peace_for_the_caucasus.html,
(21.10.2011).

Simao, Licinia. “**The Eastern Partnership and EU-Azerbaijan Relations**”. ADA Publications, University of Beira Interior, Portugal, Vol. IV, No. 5, 01.03.2011.

<http://ada.edu.az/biweekly/issues/vol4no5/20110314041630600.html>, (08.10.2011).

Tanner, Fred. North Africa, Partnership, exceptionalism and neglect, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, Ed. Roland Dannreuther, Routledge, 2004.

The Economic Impact of Enlargement on the European Economy: **Problems and Perspectives**. CEPS Working Document No. 188, October 2002,

se2.isn.ch/serviceengine/Files/.../en/188_The+Economic+Impact.pdf

The INOGATE Programme,

http://www.inogate.org/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=72&lang=en, (19.05.2011).

The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, **Culture**.

<http://www.azstat.org/MESearch/search>, (19.10.2011).

Tocci, Nathalie. The EU and Conflict Resolution, **Promoting peace in the backyard**, Routledge, 2007.

TRACECA, **The Silk Road of the 21st century**.

<http://www.traceca-programme.eu/en/home/the-silk-road-of-the-21st-century/>,
(07.04.2011).

Transport Routes Of Azerbaijanı Oil, **Baku-Novorosiysk, Baku-Supsa**.

http://www.azerbaijan.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_05_e.html,
(11.10.2011).

U.S. Congress, Section 907 of the **Freedom Support Act**, U.S. Denies Aid to Azerbaijan, Azerbaijan International, (6.2), 1998.

http://azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_section907.html
, (21.10.2011).

United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/884, 12.11.1993.

<http://www.undemocracy.com/S-RES-884%281993%29.pdf>, (26.10.2011).

United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/874, 14.10.1993.

<http://www.undemocracy.com/S-RES-874%281993%29.pdf>, (26.10.2011).

United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/853, 29.07.1993.

<http://www.undemocracy.com/S-RES-853%281993%29.pdf>, (26.10.2011).

United Nation, **Security Council, Resolution**, S/RES/822, 30.04.1993.

<http://www.undemocracy.com/S-RES-822%281993%29.pdf>, (26.10.2011).

Wider Europe – Neighbourhood- proposed new framework for relations with the EU's Eastern and Southern Neighbours, **News European Neighbourhood Policy**, IP/03/358 - Brussels, 11.03.2003, http://ec.europa.eu/world/enp/news/11032003_en.htm, (06.02.2012).

Zagorski, Andrei. Policies towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus, in **European Union Foreign and Security Policy, Towards a neighbourhood strategy**, Ed. Roland Dannreuther, Routledge, 2004.